

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Capitularia Regvm Francorum

Additae sunt Marculfi monachi & aliorum formulae veteres, & Notae
doctissimorum virorum

Baluze, Etienne

Parisiis, 1677

Ejusdem Notae ad Marculfum.

urn:nbn:de:hbz:466:1-22974

HIERONYMI BIGNONII

NOTÆ

AD MARCVLFVM.

MARCVLFI, quem nunc damus, Erudite Lector, plures docti viri meminerunt. Sed quis fuerit, & quo tempore vixerit, nihil certi ab illis proditum est. Quidam verò in univèrsam circa primam Regum nostrorum familiam illius tempora conjecerunt. Adhuc tamen dubium remanebat ex librorum varietate, quibus permulta posterioris ætatis scriptores infarcierant. Verùm exemplar quod nacti sumus omnium facile optimum nos amplius dubitare non sinit. Præfixa siquidem ab auctore ipso epistola docet professionem monachum & septuaginta annos natum cum hæc scriberet fuisse. Deinde cum Landerico Papæ opus inscribat, facile apparet Landericum illum Parisiorum Episcopum fuisse, qui Chlodoveo Dagoberti filio Rege claruit circa annum æræ Christianæ sexcentimum sexagesimum. Nulli quippe alij Galliarum Episcopi hoc nomine reperiuntur, neque Landerici Parisiensis tempore, neque multis post annis. Tum Papæ nomen omnibus Episcopis passim tribui solitum sub prima Regum Francorum dynastia notum est. Quod licet sub secunda aliquatenus continuatum sit, rariùs certè usurpatum reperitur. Accedunt & alia certissima conjectura ex totius libri lectione, quibus permulta occurrunt quæ vix possunt ad aliud tempus referri, & planè Merovingorum sæculum redolent. Quis enim cum Majorum domus non semel repetitam mentionem adverterit, non continuò deprehendat eo tempore Marculfum scripsisse quo Majores domus vice regia omnia regni negotia pertractabant, imò verè sub alieni nominis specie imperabant? quod à Dagoberto cœpisse scriptores notant. Omitto patritios sæpius nominatos, quos sub Carolinis rarò aut nusquam reperiri à doctis observatum est. Alia sunt infinita indicia, quæ cordatus lector facile animadvertet. In qua autem civitate Marculfus vixerit, ex qua sit oriundus, aut cujus cœnobij monachus extiterit, nobis planè incompertum est. Quòd si divinare liceret, suspicarer eum in aliquo Parisiensis diocesis monasterio regulariter vixisse, cum Landerico Parisiorum antistiti librum suum inscribat. Quicquid sit, utilissimus certè auctor est, & à doctis non frustra expetitus. Nam ut omittam eo sæculo scripsisse cujus pauca nobis hodie supersunt monumenta, sanè permultas docet rerum nostrarum origines, magistratuum & dignitatum munia, juris dicendi formam quæ tum recepta erat. Ius denique ipsum quo majores nostri utebantur, clarè ostendit, quando non aliud certius juris observati judicium requiri potest quàm ejus usum ex formulis tum usitatis deprehendimus. Quæ pars nostræ antiquitatis ut inter ceteras fructuosa, ita obscurissima & intacta ferè remansit. quo nomine doctis omnibus & nostri juris peritis acceptiorem Marculfum fore confido. Leges quoque veteres, Salica scilicet, Ribuaria, Alamannica, Saxonica, Bajuvarica, & ceteræ ejusmodi, quæ à Germanicis gentibus tot sæculis observatæ sunt, non alium meliorem habent interpretem. Idipsum de Caroli Magni, Ludovici Pij, & Caroli Calvi constitutionibus seu, ut tum dicebant, capitulis dici potest. Ipse etiam Gregorius Turonensis, quo digniorem historicum non habemus, multis locis à Marculfo lucem accipit & omnino illustratur. Idem & in plerisque mediæ ævi scriptoribus obtinet. Quinimò & ad Iuris Romani pleniorum cognitionem non parum conferre adseverare aulim. Sed commendatitiis in publicum proditurus non eget, qui tot præstantissimorum virorum ingenii sæpe jam commendatus est. Cujacium dico, Briffonium, & Pithecos fratres clarissima lumina, qui ex eo per plura immortalibus suis scriptis inferendo non levem ejus auctoris gustum ceteris dederunt. Defuturos tamen non dubito qui sermonis durtiam & ineptam planè rusticitatem exhorrescant. Facilis verò defensio est. Nam ab eo de Latini sermonis peritia edoceri non pe-

timus. Mores illorum temporum etiam sermonis inculta rusticitas penitus ostendit. Seculo sanè infelicissimo vixit, quo omnes disciplinae & litterae penitus obrutae & sepultae erant, adeo quidem ut qui melioris doctrinae quid attigissent, veluti novae alicujus & pravae opinionis auctores aut ut magi & malefici damnarentur. Qua occasione lectorem monitum velim ne variis solœcismis, qui saepius occurrunt, offendantur, nec operarum typographicorum vitio imputet, quamquam optimè emendatum esse non equidem praeliterim. Sed meminerit prout in authentico exemplari scriptum est, ita editum esse. Nam si ea omnia immutanda fuissent, non jam Marculfus sed alius proditurus auctor videretur. Dubitavi certè utrum Marculfo an potius scriptori vitia ejusmodi adscriberem. Et verò à scriptoribus permulta in eo depravata facillè crediderim, sed ita ferè Marculfum scripsisse haud dubium est, cum id ipsum in reliquis ejusdem aevi monumentis deprehendatur. Atque adeo plura in Gregorio Turonensi occurrunt, & infinita propè in manuscriptis codicibus, quae ab iis qui ediderunt immutata sunt. Neque aliter eum scripsisse dubitari potest, cum historici operis initio id deprecetur: *Præius, inquit, veniam legentibus precor si aut in litteris aut in syllabis grammaticam artem excessero, de qua ad plenè non sum imbutus.* Eadem excusatione utitur & Benedictus Levita in collectionis suae praefatione. Quo fit ut existimem de eo sermonis genere sensisse patres synodi Turonensis III. sub Carolo Magno, cum unumquemque Episcopum decreverunt curam habere ut homiliae sanctorum in rusticam Romanam linguam transferrentur, quò facilius possent intelligi. Nam & rustico sermone de miraculis B. Martini libros Gregorium Turonensem scripsisse ipsèmet testatur historiar. lib. v. eandemque excusationem repetit initio libri primi de gloria confessorum: *Qui nullum argumentum, inquit, in litteris habes, qui nomina discernere nescis, saepius pro masculinis feminina, pro femininis neutra, & pro neutris masculina commutas, qui ipsas quoque praepositiones, quas nobilitum dictatorum observare sanxit auctoritas, loco debito plerumque non locas. Nam pro ablativis accusativa, & rursus pro accusativis ablativa ponis.* Quae verba ideo adscripsi quòd quis fuerit rusticus sermo graphicè exprimant, & ut facilius Marculfo ignoscatur, qui adhuc infelicior seculo vixit, nec, ut ille, fuit melioribus disciplinis eruditus. Nec tamen dubito hoc opus praecis illis seculis non minore in pretio habitum fuisse quam Gnæi Flavij scribae apud Romanos legis actiones. Adeo rari erant qui de negotiis quamquam suis scripta conficere & quae vellent possent facillè litteris mandare. Igitur in hujus auctoris editione non parum laboris in perpurgando, nec minùs curando ne quid temerè immutaretur. Ea siquidem quae scriptorum incuria manifestò irrepserant emendavimus, dubia reliquimus; conjecturas tamen nostras & emendationes in Notis apposuimus. Vnum quidem Marculfi exemplar nacti sumus, quod ex ditissima Regum nostrorum bibliotheca suppeditavit nobis eruditissimi viri Nicolai Rigaltij humanitas, sed illud optimum & praestantissimum, cum Marculfi ad Landericum dedicatorem epistolam contineat & duorum librorum indices seu capitula ab auctore ipso praenotata. Ut planum sit ceteras formulas quae illis non continentur, Marculfi non esse, quod incognitum doctissimis viris imposuit, qui librorum vitio, quibus omnes formulae permixtae erant, pleraque laudaverunt. In eo quoque recensendo usus sum excerptis quibusdam codicis Pithœani, quae à doctissimo viro Ioanne Savarone Arvernorum Praefide ad me missa sunt, cui multis nominibus me devinctum nunquam dubitabo profiteri. Secundum porrò Marculfi librum in regio exemplari excipiebant formularum capita quaedam absque numeris, tum ejusdem voluminis initio aliae plures formulae, quarum haec erat epigraphe, *Cartas senecas*, quas heic usurpari monuit me Ioannes Savaro quasi formulas veteres. Seneca enim quasi senes. Igitur eas etiam formulas in unum colligavi & incerti auctoris veteres formulas inscripsi: ex quibus quaedam sunt ejusdem aevi cum Marculfo, quaedam verò Carolo Magno imperante proculdubio scriptae apparent. Adjunximus & alias quae xlv. capita continent, quas ex vetustissimo codice descripserat & mihi jam pridem communicaverat Jacobus Sirmondus, cujus viri singularis eruditio cum pari humanitate certat. His, ut facilius à ceteris discernentur, titulus praefixus est: *Formulae veteres secundum legem Romanam.* quod ideo fecimus, quia ferè omnes iis scriptae sunt qui lege Romana uterentur, cum in his saepissime reperias, *Lex Romana exposcit, & secundum legem Romanam.* Saltem Romana est observatio, quibus tamen nonnulla barbarici moris admixta videre est. Denique cum beneficio doctissimi viri Caroli Labbaei in manus nostras incidisset vetus codex

codex in quo veteres quaedam formulæ continebantur, qui olim Petri Danielis ac demum Jacobi Bongarlij fuerat, eas quoque adicere visum est, ne quid formularum desiderari posset. Vtere his, Lector, & fructe. Vale.

AD LIBRVM PRIMVM.

REVERENT. P. LANDERICO] Auctoris seculum, ætatem, & institutum ex hac epistola discimus, quæ ab alio expectare frustra esset. Se enim Marculfum nomine, professione monachum fuisse, & septuaginta annis majorem discretè testatur. At cum Landerico, cujus iussu id suscepisse fatetur, opus suum inscribit, tempus certissimè designat. Ille namque Landericus, celsi civitatis cui præfuit nomen non addatur, alius à Landerico Parisiorum anstite esse non potest: quæm Chlodoveo seu Ludovico Dagoberti F. Rege claruisse constat circa annum Christi DCIX. cujus tandem sanctissimam memoriam Ecclesia Parisiensis IV. Eid. Junij quotannis recolit. Quòd verò Landericum Papam appellet, seculi more loquutus est Marculfus. Omnes quippe tum Episcopi Papæ vocabantur. Id ex Sidonio, qui passim omnes Gallia Episcopos Papas agnominat, palam est, tum ex Gregorio Turonensi, apud quem non semel hæc vox eodem sensu reperitur, & epistola Chlodovei Regis ad synodum Aurelianensem I. hæc legitur epilogus: *Orate pro me Domini sancti & apostolica sede dignissimi Papæ*. Fortunatus quoque Venantius Pictavenfis Episcopus, ejusdem ævi scriptor, Leontium Burdigalensem & Gregorium Turonensem Papas passim vocat. Quin & synodus Turonensis II. sub Chariberto R. cap. 21. Epauensis canones memorans, à *Papa Avio*, qui Viennensis Episcopus fuit, & ceteris Episcopis conscriptos esse ait. Quod à Græca voce, quæ patrem significat, deductum & veteribus usitatissimum fuisse ex Cypriano, Athanasio, Rufino, Hieronymo, & Augustino jam nemo nescit. Neque verò Iustiniani seculo, ut quidam putant, aut circa Gregorij Magni tempora, ut alij, illud exolevisse dici potest. Nam & plerique multis post annis, præsertim extra Italiam scriptores, Papæ nomen omnibus Episcopis tribuerunt. Extant inter cetera veteres Tortarij Floriacensis versus, ante sexcentos annos conscripti, de translatione B. Mauri, quibus quidam inducit Britannus Episcopus, dum caulam fugæ reddit, dicens melius esse fugere quam me barbarico Papam contrahere iugo. Donec in synodo Romana primus, ut à doctissimo Cardinale observatum est, Gregorius VII. Pontifex Romanus constituit ut Papæ nomen unius esset in orbe Christiano, quod inter ejus dictatus lib. 2. regisfrivideri est.

REVERENTISSIMO] Sic MS. ut & apud Sidonium ep. 14. lib. 5. *reverentissimo exemplo*, non *reverendissimo*; ne operatum vitium putes.

EBEVDIO] Gregorius Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 2. *Cum starent omnes in hebetitate mentis attoniti*.

TAM IN PAL. Q. IN PAGO] In palatio, de negotiis scilicet quæ ante Regem expediuntur, & de quibus chartæ regales fiunt, quæ Tom. II.

primo libro traduntur. In pago seu in unaquaque civitate, ante Comitum vel iudicum loci; quæ chartæ pagenses dicuntur, & secundo libro proponuntur, quæ de re latius libro secundo.

IN ANTEA] id est, in posterum, dehinc, veteribus Gallis *en avant*, unde natum Italicum *inanzi*. Quæ dictio non hujus tantum auctoris propria, qui sexcentis locis ea utitur, sed & omnium ferè ejusdem ævi & sequentium auctorum. Itaque nil frequentius in synodis, capitulis, annalibus, & chronicis, quod semel annotasse visum est.

PRIVILEGIUM] Privilegij nomine heic significatur instrumentum libertatis ab Episcopo monasterio tributa, quæ vulgò exemptionem dicimus, quo sensu hæc vocem à plerisque usurpatam esse video. Porro hæc formula testatur jam tum in usu fuisse ejusmodi libertates, & ab Episcopis, quorum præcipuè intererat, conscribi & indulgeri solitas. Verè autem privilegium dicitur. Nam jure communi Abbates Episcopis suberant, can. 4. Concilij Chalcedonensis, synodi Aurelianensis I. sub Chlodoveo c. 9. c. 21. *Abbatibus pro humilitate religionis in Episcoporum potestate consistant*. ex quo in capitulis Benedicti Levitæ exscriptum est cap. 139. l. 6. & apud Gratianum can. *Abbatibus*. 18. q. 2. Synodi Epauensis c. 19. Aurelianensis II. sub Childeberto c. 22. Capital. Caroli M. lib. 2. cap. 8. can. *Monasteria*. 18. q. 2. Itaque hæc formula exemplis se tenet Lirinensis, Agaunensis, & Luxoviensis cœnobiorum, hoc addito, nihil de canonica institutione convelli quicquid domesticis fidei pro quietis tranquillitate conceditur, & ideo si Abbas neglexerit aut non potuerit, ad Episcopum monachorum coërcitionem pertinere. Sanè illud in ædificandis monasteriis privilegium ab ipsis ædificatoribus anxie exquisitum & ab Episcopis concessum fuisse probant multa quæ adhuc extant exempla. Sed tandem quo firmius ejusmodi libertas consisteret, à summis Pontificibus eam confirmari ultro petierunt & impetrarunt. Pleraque etiam cœnobia directò ab eadem sede apostolica se ab Episcoporum eximi potestate petierunt. Quod ut ab initio ex nimia antistitum in monachos levitia ortum est, (ut Gregorius VII. lib. 2. ep. 69. testatur) ita negari non potest multos libertatis obtentu fugasse disciplinam. Vnde frequentem exemptionum suo seculo usum exagitant Petrus Blesensis ep. 68. & S. Bernardus de consideratione lib. 3. c. 8. & seqq. qui tamen probat eam exemptionem quæ pro voluntate fundatorum quibusdam monasteriis indulta est, ut specialius ad sedem apostolicam pertinerent. Igitur ex hac formula patet initio Episcopos, conventu aliorum Episcoporum habito, liberationem à sua potestate monasteriis concessisse, rogatu ut plurimum Regum & procerum ipsorum qui ædificaverant, cujus rei multa hodie quoque suppetunt exempla. Siquidem præ-

Cap. 1.

ter illa quæ ab auctore heic afferuntur, & Vincenij martyris in suburbano Lutetia basilicam à B. Germano Parisiensi Episcopo, à quo nunc nomen habet, simili privilegio donatam legimus apud Aimoinum lib. 3. c. 2. quod integrè ibidem à Ia. Breulio exscriptum videre est. Rex quoque Guntchramnus, quæ ipse, uxor ejus, aut binæ filiae cenobia construxerant, multisque possessionibus & donatiis instructant, eodem pacto ab Episcoporum conventu confirmari enixè postulavit, & ut fieret obtinuit in synodo Valentina, quæ anno regni ejus xxxiv. habita est. Extat etiam Bertefridi Ambianensis Episcopi privilegium libertatis Corbeia veteris, ad petitionem Chlotharij Regis & Bathildis Reginae conscriptum vlll. Eid. Septemb. anno septimo Chlotharij, quod eandem fermè clausulas ac præsens formula continet. Insigne verò est privilegium libertatis ab Episcopo Parisiensi B. Dionysij monasterio data, quod ob celebritatem nobilissimi cenobij, & quod à Landerico, Marculfo ætate suppari, indultum sit, & non parum ad hujus capituli illustrationem facit, adscribere non gravabor. Est verò ejusmodi in cortice scriptum, & heic diligentissimè exscriptum.

DIVINA largiente gratia Landericus Parisiorum Ecclesie Episcopus. Quoniam quidem inter ea quæ Dei disponente providentia cursu temporis agimus, si quid rectè actum est, ad illius qui & dando præmonuit & posse contulit, gloriam & nostram prosperitatem non est dubium attinere, decet & præsertim eos qui in sacris ordinibus eminere videntur, privatae & publicæ rei ita curam agere ut & sua peccamina adnullare, & si quid est virtutis, hoc semper ad altiora student provehere, & aliorum vel benefacta commendare vel vitia invigilent corrigere. Debet etiam esse grata omnium Dei fidelium inter se familiaritas, & in expectandis dandisque beneficiis adeo opportuna propinquitas ut nulli prorsus digna petenti non modò non abnuat, verùm etiam ut amplius quod dignum est ab altero petere postuletur. Quapropter novèrit omnium catholice Ecclesie cultorum generalis universitas quòd Dominus gloriosissimus Cludovicus Francorum Rex, divino irradiatus lumine, religiosa petitione humilitatis nostræ extremitatem poposcit ut & nos & Canonicorum nostrorum communis fraternitatis securitatis & incommutabilitatis privilegium ederemus pro reverentia S. Dionysij lociorumque ejus Rustici & Eleutherij, qui cum eo laurea martyrij sunt redimiti, ad basilicam ipsorum ubi ipsi corpore requiescunt, & in virtutum miraculis coruscant, & ubi Dagobertus genitor suus quondam Rex vel genitrix

sua Nanthildis Regina sepulturas habere videntur. Quamquam sancta Carthaginensis synodus facta à beata memoria Domno Bonifacio ejusque coepiscopis non prohibeat monachos sub privilegio proprio residere, vel sancti Augustini libri de ecclesiasticis gradibus doceant monachos sub quiete regulariter viventes sua singulari lege debere quiescere & ab omni infestatione Clericorum intrepidus permanere, ne secularis strepitus eos lædat quos districta regula servitutis Domini moderatur. Quod nos considerantes, dum & canonica institutio nos hac de re non præjudicat, vel ideo quia supradicti Domini Cludovici Regis petitio quasi nobis iussio est, cui difficillimum est resisti, vel pro reverentia tantorum martyrum, quorum patrocinio se ipse commisit, ut ipsis monachis secundum sanctum ordinem vivere liceat, & ut tam pro nobis quàm pro omnibus nostræ Ecclesie fratribus Deum orent, ipsum privilegium plena voluntate una cum consensu fratrum meorum ipsis concessisse visus sum. Per quod decerno atque obtestificatione divini nominis interdicto ut nec ego deinceps nec ullus successorum meorum hoc audeat infringere vel temerario ausu aliquatenus violare, videlicet ut omnis Presbyter vel Clericus ex his quæ in ipso loco beatissimi Dionysij martyris, vel extra ex loco qui dicitur fons S. Remigij, sicut via distinguit quæ præbet iter juxta pratium quod dicitur formosum, usque ad Ecclesiam S. Quintini martyris, & illinc per regalem stratam donec veniatur ad vivarium in capite triceni pontis, sicut prata fratrum distinguunt, usque ad præfatum locum fontis B. Remigij, omnes illi qui in hoc circumscripto spatio Ecclesie serviunt, sint liberi & absoluti ab omni debito & redditione circadarum & synodorum. Tamen volumus, & pro reverentia sancti martyris Dionysij concedimus, ut si necessitas eis fuerit, ex nostro & successorum nostrorum episcopatu sine pretio chrisma & oleum suscipiant. Et si quis eorum Presbyterorum vel Clericorum fortè aut occisus, quod absit, aut vulneratus fuerit, aut ex his omnibus aliquis injuriæ acclamatio surrexerit, quicquid ex his omnibus ad nos pertinere videatur, hoc totum Abbati qui in ipso sancto loco præfuerit ceterisque fratribus habendum & disponendum concedimus. Quòd si aliquis calliditate aut cupiditate præventus fuerit, & ea quæ sunt superius

comprehensâ temerario spiritu violaverit, tribus annis pœnitentiam agat, à communione fratrum sequestratus, & nihilominus hoc privilegium Christo protegente, qui & adjuvet illud conservantibus, & dissipet illud destruere cupientibus, perpetuò maneat incorruptum. Quam definitionem constitutionis nostræ, ut nostris & futuris temporibus valitura sit, manus nostræ subscriptionibus roboravimus, & coëpiscopis Domnis & fratribus nostris rogavimus ut ipsum insuper firmare debeant. In Christi nomine Landericus ac si peccator Episcopus urbis Parisiæ hoc privilegium consensit & subscripsit. Munemundus Episcopus consensit & subscripsit. Gouvaldus Episcopus consensit & subscripsit. Vulfoleus Episcopus consensit & subscripsit. Armenarius Episcopus consensit & subscripsit. Rauracus Episcopus consensit & subscripsit. Malchardus Episcopus consensit & subscripsit. Eligius Episcopus consensit & subscripsit. Grator Episcopus consensit & subscripsit. Ioannes Episcopus consensit & subscripsit. Burgundio Episcopus consensit & subscripsit. Faro Episcopus consensit & subscripsit. Richoaldus Episcopus consensit & subscripsit. Baldomerus Episcopus consensit & subscripsit. Audoenus Episcopus consensit & subscripsit. Taurinus Episcopus consensit & subscripsit. Eustorchius Episcopus consensit & subscripsit. Laridanus seu Karioendus Episcopus consensit & subscripsit. Berthefridus Episcopus consensit & subscripsit. Audebertus Episcopus consensit & subscripsit. Clarus Episcopus consensit & subscripsit. Castadius Episcopus consensit & subscripsit. Litterius Episcopus consensit & subscripsit. Palladius Episcopus consensit & subscripsit. Ætherius Episcopus consensit & subscripsit. Ingoldus Episcopus consensit & subscripsit. Facto privilegio sub die KL. Iulij in anno xv. regnante Cludovico gloriosissimo Rege. Austrolenus Lector jubente Domino Landerico Episcopo hoc privilegium scripsit & subscripsit.

Hunc Episcoporum ea de causa conventum memorat Aimoinus lib. 4. c. 41. & Clipiæ, quod tum palatium in agro Parisiensi ad Sequanam erat, habitum fuisse ait. *Nostri itaque devotio hæc extat animi* (inquit ibidem apud Aimoinum Rex Clodoveus) *ut monasterium patris nostri Domini Dionysij, in quo ipse cum consortibus testimonij veritatis requiescit humatus, & pia memoria genitores nostri, Dominus videlicet Dagobertus, ac Domina Nanthildis, se sepelire mandaverunt, ab omni solvamus dominio mortalium: quatenus Abba vel fratres eo loco commanentes possessiones*

Tom. II.

à parentibus nostris sive ab aliis fidelibus Christianis sibi traditas absque ullius dominantis inquietudine possidentes, pro salute nostra ac statu regni nostri liberius Deum deprecemur. *Hinc autem nostra suggestioni consentit venerabilis vir Landericus Parisiæ urbis Præsul, in cuius diocesi cœnobium illud suum est, & cui usque ad præsens tempus subiectum fuit. Hanc ergo libertatem servi Dei inibi constituti dum fuerint adepti, nullisque præter Dei ac sanctorum eius, nostramque, (cui etiam tota natio Francorum parei) fuerint perperam dominatum, sciant se debito tali genitoribus nostris & nobis eisque &c. fore obnoxios. Quæ longius ideo adscripsimus quòd & caput propositum & superius instrumentum manifestò illuissent. Hæc demum libertas, seu exemptio, rogatu Pipini R. à Zacharia PP. auctoritate apostolica confirmata est, Bulla scripta in Lateranis anno V. Zachariæ 11. Non. Novemb. imperante Domino piissimo Augusto Constantino à Deo coronato anno 1 v. Indict. v. 1. quæ eadem in cortice scripta, in tabulario celeberrimi illius cœnobij extat, à qua plumbum Zachariæ Pontificis nomine inscriptum filo canabino pender.*

DOMINO SANCTO] Propria hæc Episcoporum *negotiorum*, ut supra in epistola Marculfi ad Landericum Episcopum, & infra passim. Nec aliter scribere soliti, ut & *sanctus tua, &c.* Gregorius Thaumaturgus in epistola canonica can. 7. *Vias vel domos nescientibus barbaris ostendentes, etiam ab auditione arcere oportet, donec de iis congregatis sanctis aliquid communiter visum fuerit, & ante eos sancto Spiritus, Balsamon ibi sanctos Episcopos appellat: Illud autem, ante ipsos sancto Spiritui, subiunxit, ostendens quòd quacunque in communi consideratione ab Episcopis dispensantur & statuuntur, Spiritus sanctus suggerit.*

ET NE NOBIS ALIQUIS DETRAHENDO] Privilegium Corbeix à Bertefrido Ambianensi Episcopo indultum, quod proximè huc formulæ accedit, eandem clausulam ita concepit: *Et ne nos ad hoc propria deliberationis instinctu posteritas æstimes decrevisse, cum etiam antiquiora vel in novo tempore monasteria, propria privilegia sunt consecuta, ex quibus ut pauca, dum longum est omnia evolvere, nominemus, Agaunensium, quòd velut istud est regio munere ditatum, Lirinensium, ut basilica domni Marcelli, immòque & monasterium Luxoviense, hoc videntur habere concessum, & omnem libertatem sunt consecuti &c. Sancti verò Marcelli, quod heic additur, privilegium a synodo Valentina confirmatum est, quæ à Guntchranno R. ob id præcipuè habita anno regni ejus xxxi v. Ejus hodie, præter unicum illud caput, nihil extat.*

LIRIN. AGAVN. ET LUXOV.] Lirinensis quidem insule antiquissimum monasterium, & quod ab Eucherio Lugdunensi, Sidonio, & aliis abundè celebratum est. Agaunense verò à Sigisfrundo Gundobaldi F. Burgundionum R. constructum fuisse testatur Gregor. Turon. lib. 3. c. 5. In MS. legebatur *Agaunensis*, cujus loco veram lectionem reposui; quamquam & apud Faulstum Presbyterum ejus sculi scriptorem Agaunense cœnobium scriptum est. De Luxovio verò

Iii ij

Burgundia cenobio vctus auctor vitæ S. Eligij Noviomensis lib. 1. apud Surium refert Andoënum seu Dadonem Rothomagensem Episcopum ejus auctorem extitisse. quod tamen non omnibus probatur. Illud quidem constat, non multo ante auctoris nostri tempora cœpisse.

SACROS PERCIPIAT GRADVS] Monachi quippe Clerici non sunt. l. generaliter 40. C. de Episcop. & Cleric. Nam primis seculis monachos extra clerum fuisse indubitatum est. Ideo can. 4. synodi Calchedonensis ecclesiasticis aut secularibus negotiis se immiscere prohibentur: nisi si *ἐκ δὲ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, καὶ τῶν πολιτικῶν ἀναγκῶν, ἢ ἀνάγκῶν, ἢ ἐπιτακτικῶν.* Vnde & eodem can. & can. 8. in penis, non depositione, ut Clerici, sed excommunicatione cum laicis puniuntur. Adhucque in synodo Ticinensi anni DCCCXXXVIII. in qua Carolus Imperator renunciatus est, laici & monachi perpetuo anathemate feriuntur. qui locus extat & apud Aimoind continuatorem lib. 3. c. 35. B. Hieronymus ad Heliodorum de laude vitæ solitaria pluribus aliam docet esse causam monachorum, aliam Clericorum, hos pascere, illos pasci. Quod infinitis patrum testimoniiis probari possit, nisi certo certius esset monachos Clericos non fuisse usque ad tempus Zosimi & Siricij Romanorum Pontificum; quorum hic epist. 1. c. 23. ad Himerium innuere videtur licentiam se prebentur monachis morum gravitate & fidei institutione commendatis ut possint Clericorum officii aggregari. Inter opera Hieronymi legitur Epiphani ad Ioannem Hierosolymitanum epistola, ab eo Latine reddita, in qua refertur Epiphanius ordinasse Presbyterum monachis quibusdam Syriæ poſcentibus qui eis dominica sacramenta conficeret.

QVEM ABBAS POPOSCERIT] Privileg. Bertheſtidi: Si quos autem gradus Clericorum minores aut majores Abbas iam dicit monasterij elegerit, sive intra aut extra monasterium, sine aliqua premij acceptione consuevit consecrare.

ALTARE BENEDICAT ETC.] Privileg. Bertheſtidi. Altaria ad sepeditum monasterium, vel tabule si defuerint, Episcopus Ambianensis Ecclesie in Dei nomine benedicat, & chrisma sacrum conficiat sine pretio, & annis singulis pro reverentia sanctorum sine ullo pretio, muneris causa concedat. Privileg. Landenici: Si necessitas eis fuerit, ex nostro & successorum nostrorum episcopatu sine pretio chrisma & oleum suscipiam. Et quod de chrismate sine pretio dicitur, rectè id & secundum canones. Synodi Barcinonensis sub Recaredo R. c. 2. ut cum chrisma Presbyteris diocesanis pro neophytis confirmandis datur, nihil pro liquoris pretio accipiatur. Meldenſis seu verius Parisiensis cap. 45. *Ut nemo Episcoporum vel quilibet minister ecclesiasticus propter sacrum chrisma aliquo muneris accipiat, neque denarios, vel quilibet munuscula.* Synodi Cabilonensis II. sub Carolo M. can. 16. ex quo Gratian. can. Statuimus. 1. qu. 1.

NULLAM PENITVS ALIAM] Bertheſtidi: *Ut quicquid predicti monasterij monachis sub libertate evangelica regio munere seu à quibuslibet Christianis in agris, in mancipiis, vi-*

neis, silvis, auro, argento, vel vestibus, vel quibuslibet speciebus ad predictum monasterium pertinentibus, à quibuslibet collatis, aut deinceps collatura sunt, sepeditum monasterium vel monachi ibidem degentes vite nostræ temporibus seu successorum nostrorum, nec ego, nec ullus sibi Pontifex, aut aliquis ex ordine Clericorum ordinarios Ambianensis Ecclesie suis usibus usurpare, aut minorare, aut ad civitatem aliquas species deferre presumat. Quæ summam & ad verbum ferè referuntur à Nicolao I. Papa ep. 24. qua illud Ambianensis Episcopi privilegium confirmat. Illud ipsū cavetur synodo Valentina, quæ basilicæ S. Marcelli & S. Symphoriani rogata Gunthramni R. libertatem concedit: *Si quid per quoscunque auctoritates aut scripturarum epistolæ præfatus Dominus Rex vel supra nuncupata jugalis sua sitaque eorum, sive in ministerio altarium, sive in quibuscunque speciebus, qua ad divinam cultum pertinere noscuntur, contulisse vel adhuc conferre voluerint, neque ab Episcopis locorum, neque potestas regia quocunque tempore successura, de eorum voluntate quicquam minorare aut auferre presumat. Quod si quis hoc quocunque tempore temerare auferre presumpserit, veluti necator pauperum, anathemate &c.*

ARCHIDIACONI] Quippe illi res temporales & Ecclesie opes dispensabant. Prudentius Peristephanon, de B. Laurentio, quem Levitiam primum è septemviris dicit:

Celestis arcanus domus
Fidis gubernans clavibus,
Vobisque dispensans opes.

IN ALTARIO OFFERTVM] Solemne tunc temporis erat res donatas Ecclesie vel traditas aut saltem eorum instrumenta altari imponere. Infra c. 2. aut de offertione in altario. Synodi Autelian. 1. can. 16. *Ut de his que in altario oblatione fidelium conferuntur, mediocritatem Episcopus sibi vindicet.* & c. 17. *de his que in altario accesserint.* Gregorius Turonens. de mirac. lib. 1. cap. 61. *Homo devotus balteum ex auro purissimo cum omni apparatus studiosissime fabricatum super altare basilicæ illius (S. Nactarij) posuit, orans ut in causis suis martyris virtus dignaretur adesse.* Leg. Alaman. tit. 1. ubi de charta donationis ad Ecclesiam: *Coram sacerdote qui ad eandem Ecclesiam deservit super altare ponat.* Leg. Bajuvarior. tit. 1. & tunc ipsam epistolam ponat super altare, & sic tradat pecuniam. Ideo & Carolus M. R. facta donatione Ecclesie Romanæ, eam super altare S. Petri, & postmodum intus in sancta ejus confessione posuit, inquit Anastasius in Hadriano. Ejus rei formula traditur in Capitulis Benedicti Levitæ lib. 6. c. 370. *Ei ipsam scripturam coram altari aut supra tenet, dicens ejusdem loci sacerdotibus atque custodibus: Offero Deo atque dedico omnes res que hac in chartula tenentur inserte.* In veteri instrumento Majoris-Monaster. apud Pithœum: *quod dnm de more super altare posuissent.* In tabulario Corbeic: *Factum donum per manus Roberti Flandrie Conſulis, necnon Gauſfredi Parisiorum Praefuli, super altare S. Petri imposuit.* Quod refecti possit illud: *Qui altari servit, vivat de altari.*

AVFERRE PRÆSYMAT] Illud nominatim cavendum monachis fuit. Alioqui jure veteri id omne quod Ecclesiis totius diocesis offerrebat, Episcopo cedebat. Synodi Aurelianensis III. sub Childberto can. 5. *Si qua oblationes in quibuslibet rebus atque corporibus collata fuerint basilicis in civitatibus constitutis, ad potestatem Episcopi redigantur, & in ejus sit arbitrio, quod ad reparationem basilicæ aut observantium ibi substantiam deputetur. De facultatibus verò parochiarum vel basilicarum in pagis civitatum constitutis, singulorum locorum consuetudo servetur.* Synodus Cabilonensis apud Gratianum: *Decretum est ut omnes Ecclesiæ cum dosibus suis & decimis & omnibus suis in Episcopi potestate consistant, & ad ejus ordinationem semper pertineant.* Verum cum omnia sibi vindicarent Episcopi, canonicis demum provisiis fuit ut certa parte ab Episcopis præcepta, reliquum immune Ecclesiis seu parochiis superesset, qua de re elegans est constitutio in Concilio Carpentoratenfi sub Casario Arelatenfi, synodi Aurelianensis I. cap. 16. De monasteriis verò Concilio Ilerdensi can. 3. *statutum est ut qua in jure monasterii de facultatibus offerantur, in nullo diocesana lege ab Episcopis contingantur.* Quod quidem an tum in Gallia obtinuerit nescio, cum id ipsum nominatim in omnibus monasteriorum privilegiis exactissime cautum sit, quod alioqui frustra esset. Extat in tabulario Corbeix Benedicti III. Pape epistola, qua ejus cænobij privilegia confirmantur, quæ id ipsum statuit: *cupis verba, quæ hæc faciunt, quod nondum edita, ac ne quidem ulla illius Pontificis epistola, & non minus piè quam eleganter scripta sint, exscribere non pigebit.* Sic igitur habent: *Cumque Galliarum permixtissime Ecclesiis fidei collationibus à Domino constet esse ditatas, ut nemo sit ferè Episcoporum cui sue sumptus Ecclesiæ satis superque non sufficiant, cujus gratia necessitudinis, quo servorum Christi sint usus collata, in suos committere sumptus presumant? Si enim Clericorum, qui de propriis habundant redditibus, communicatio prohibetur cum eis quæ conferuntur Ecclesiæ, ne dum illi acciperint qui de propriis habundant, eorum qui nihil habent inopia non leveatur, qua conscientia Episcopus sue sumptibus Ecclesiæ sufficiens, qua servorum Dei fuerint usus collata presumat contingere? nec veretur quod per Prophetam Dominus exprobrat sacerdotibus, dicens, Rapina pauperis in domibus vestris. Pauperes enim Christi esse quis nesciat qui contemnentes substantiam mundi, salvatoris nostri vestigia sectantes, qui cum esset dives pro nobis pauper effectus est, sanctorum professionis titulum sibi divitiis arbitrantur? Quisquis igitur aliquid horum quæ fuerint ad necessitates eorum collata presumpserit, & suis commodis applicerit, rapinam in domum suam de substantia pauperis congregat. Omnia quæcumque sunt Ecclesiis oblata vel delegata, in pauperum, pupillarum, viduarum certum est necessitates destinata. Quare quisquis ex his aliquid in sua utilitates exigit, rapinam pauperis in domum suam congregat detinet &c. Scriptum per manum Theodori notarii & scriniarii S. R. E. mense Octobris indictione 19. Actum non. 111. Octob. per*

manum Theophylacti Secundicerij sedis apostolice. imperante Domino piissimo Augusto Flodovario à Deo coronato magno Imp. an. xxxi x. sed & Flodovico novo Imperatore ejusdem filio an. VII. Indict. IV.

PONTIFEX DE IPSA CIV.] Observa in casum negligentie jurisdictionem & potestatem Episcopo servatam; ne impunita scilicet essent maleficia, & canonica auctoritas convelleretur.

DOMESTICIS FIDEI] id est, fidelibus, qui divino servitio jugiter incumbunt, & quorum fors Dominus est. infra c. 2. & alibi passim. Sidon. lib. 6. ep. 10. lib. 9. ep. 8. & alij.

REATV ANATHEMATIS] Frequens tum erat, & etiam postea, anathematis penam instrumentorum functionibus inferere, ut in Landerici & Bertheфри privilegiis, & infra lib. 1. c. 1. 3. 6. & passim in veteribus formulis sacris & profanis, & in Regum quoque diplomatibus. In præcepto Dagoberti: *Si quis hæc non observaverit, & hic & in futuro anathema sit.* Sic & in testamento Leodebodi Abbatis de dotatione & constructione cænobij Floriacensis. Nec dissimiliter apud Greg. Turon. lib. VII. cap. VI. in pactioe fratrum, ne Parisios unus inconsulto altero ingrederetur, *estique Polioillus martyr cum Hilario atque Martino confessoribus iudex ac retributor ejus.*

DOMINI EPISCOPI] qui heic non tantum adhibentur ut testes, verum & quia ejusmodi libertas non nisi magno in conventu Episcoporum indulgebatur. infra cap. 2. *juxta quod ab illo Pontifice vel ceteris Dominis Episcopis &c. Bertheфриdus: Quam definitionem constitutionis nostre, ut nostris & futuris temporibus valitura sit, manus nostre subscriptionibus roboravimus, & coepiscopos Dominos & fratres nostros rogavimus ut ipsam in omnibus confirmare debeant.* Iisdem verbis Landericus in libertate S. Dionysii, quæ à magno Episcoporum numero subscripta est. Quam quidem Aimoinus lib. IV. c. XII. Clypiaci in conventu Pontificum & procerum totius gentis factam esse testatur, cui interfuerunt proprii omnes Galliarum Episcopi, ut ille ait.

CONCESSIO REGIS] Satis ostendit hoc C. 2. lemma non privilegio tantum Episcopi, sed & consensu & confirmatione Regis opus fuisse, quod plenè hæc formula declarat, quæ superiorem etiam verba recenset. Chlodovei quoque R. Dagoberti F. litteræ, quibus Landerici privilegium confirmatur, in illo cænobio asservantur. Hincmarus Richildi Regine apud Flodoardum hist. Rhemenf. lib. 3. c. 27. *Reducit etiam ob memoriam qualiter presatus Rex, petente Irmintrude Regina, de rebus tunc suis per consilium Parduli Laudunensis Episcopi privilegium ad idem Orniacum monasterium à se dilari & à ceteris Episcopis firmari rogaverit, & ipse Rex confirmaverit.*

VIRIS APOSTOLICIS] Sic tum vocabantur Episcopi. infra cap. 3. 5. 6. 7. 11. 16. 22. 23. & passim apud Marculfum & veteres formularum auctores, eademque ratione apud eisdem apostolica sede digni. & apostolica sede colendi. Chlodoveus R. in epistola ad synodum Aurelian. I. *Orate pro me Domini sancti & apostolica sede dignissimi Pape.* Sic & apud Gregorium Turon.

lib. 9. c. 41. & 42. extant duæ epistolæ quarum hoc est principium: *Domnis sanctis & apostolica sede dignissimis*. Ita & apostolicam sedem cathedram Tricassinæ urbis dixit Sidon. lib. 6. ep. 1. & apostolatum lib. 6. ep. 4. & 7. & alibi sæpe. quibus locis multa eruditissimè Ioannes Savaro Arvernorum & Præfex & decus. quem non exscribo. Ideo autem Apostolicos Episcopos dictos esse apparet quòd in locum Apostolorum illi successerint. Præter auctores quos ille notavit, Cyprianus ep. 42. & 65. Clemens ep. 1. Anacletus ep. 2. & apud Gratianum can. *In novo*. dist. 21. & Greg. lib. 6. ep. 27. Hincmar. ep. 3. c. 4. idemque in libro adversus Hincmarum Laudunensem cap. 12. Quamquam speciali nota Romanam sedem apostolicam dici synodi & partes ubique conclament. quod etiam Balsamo agnoscit in præfat. Concilij Carthaginensis. Quæ denum appellatio soli Pontifici Romano data est, adeo ut *Apostolicus*, nullo alio adjecto, sequentibus seculis diceretur, nostrisque vernaculis scriptoribus *Apostole*.

AVT SUP. PROP. A. S. FISCO] His verbis duæ notantur bonorum species, & velut maxima rerum divisio quæ eo seculo recepta erat. quod & ex c. 33. infra colligi potest. Omnia namque prædia, aut propria erant, aut fiscalia. Propria seu proprietates dicebantur quæ nullius iuri obnoxia erant, sed optimo maximo iure possidebantur, ideòque ad heredes transibant. Fiscalia verò, beneficia sive fisci vocabantur, quæ à Rege ut plurimum, posteaque ab aliis ita concedebantur ut certis legibus servitutisque obnoxia, cum vita accipientis finirentur. Rursum proprium seu proprietates duplex. Alia quippe *alode* seu *hereditas*, proprium paternum aut maternum erat. Alia non à parentibus accepta, sed labore & parsimonia cujusque comparata, *ex comparato* aut *ex conquisitu* dicebatur. Sed postea & res comparatas alodij nomine vocaverunt; eòque perventum ut *alodia* liberi juris prædia, quæ nec fidem nec perstationem deberent, generaliter dicta sint, ad feudi differentiam. quo sensu alodij vocabulum adhuc hodie iure nostro usurpatur. Hæc divisio passim apud mediæ seculi scriptores notanda occurrit. infra c. 12. *Villas illas, quas in pago illo, quas aut munere regio, aut de alode parentum, vel undecunque ad præsens tenere videtur.* & l. 2. c. 17. Greg. Tur. l. 9. c. 38. *Sunnegillus & Gallomagnus, privati à rebus quas à fisco meruerant, in exilium retruduntur &c.* quibus nihil aliud est relictum nisi quod habere proprium videbantur. Idem lib. 7. c. 40. de uxore Mummoli: *Mulier nihil amplius quam ea quæ de parentibus habuerat relinquens.* Capitul. Caroli M. lib. 3. cap. 19. *Auditum habemus qualiter & Comites & alij homines qui nostra beneficia habere videntur, comparant sibi proprietates de ipso nostro beneficio.* & eod. lib. cap. 20. ubi alodis nomen. Lib. 4. cap. 28. *Quicumque suum beneficium occasione proprii deseruit habuerit.* Sic & in testamento Caroli M. cap. 4. & in divisione regni à Ludovico Pio facta cap. 5. *beneficium ab hereditate separatur.* Proprietatem autem seu terram propriam (ut Gregor. Turon. appellat lib. 3. cap. 15.) aut ex alode aut ex comparato fuisse ex formulis supra prolatis & lib. 2. cap.

6. & 7. manifestum est. Fisci verò nomen frequenter in ejus ævi auctoribus & vetustissimis instrumentis occurrit. Childebertus R. apud Aimoin. lib. 2. c. 20. basilicæ S. Vincentij martyris *fiscum Isiacensem* concedit. Sangallensis lib. 1. cap. 14. *Cum illo fisco vel curie, illa abbatiola vel Ecclesia, tam bonum vel meliorem vasallum quam ille Comes est vel Episcopus fidelem mihi facio.* Caroli Calvi pro S. Dionysio præceptum, *fiscus noster, ubi fiscalinus Manbertus custos esse videtur.* Sigebertus ad annum 886. & 890. Ex quibus locis, pleniùs autem ex hoc Marculi loco, declaratur *fiscum* id appellari quod à fisco profectum, Regis liberalitate alicui in beneficium concessum est, & ideo nomen fisci seu terræ fiscalis retinebat. Capitul. Caroli M. lib. 3. cap. 82. Synodi Valentinae sub Lothario Imp. cap. 10. De alode autem infra cap. 12.

AD PETITION. III.] Hoc enim libertatis privilegium ut plurimum rogatu eorum qui construxerant aut dotaverant concedebatur. Atque adeo plerunque sub ea conditione donationes fieri solitas ex lib. 2. cap. 1. apparet. *Ea scilicet ratione atque prætextu ut remotis Pontificum simulque ecclesiasticorum officialium seu publicorum omnium potestate &c.*

ADICIENTES] Addit Rex clausulam immunitatis à functionibus publicis, cujus integra cap. seq. traditur formula.

IN LUMINARIIBVS] quorum usus per vetustus, & à primordio nascentis Ecclesie, in antelucanis scilicet cæcibus; ut Irenæus, Tertullianus, & alij passim testantur. Tandemque pace Christianis data, Ecclesia id ex prisco more retinuit, tum in Dei honorem, tum in signum lætitiæ, ut B. Hieronymi verbis utar, qui Vigilantium cereorum usum reprobantem graviter redarguit. *Nam & absque martyrum reliquiis (inquit) per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est evangelium, accenduntur luminaria, jam solo rutilante, non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum, unde & virgines illa evangelica semper habent accensas lampades suas &c.* Et quidem ignem honoris gratia, non Imperatoribus modo, verum & aliis prælarum fuisse certum est. quæ de re nos, si Deus dederit, alias plura. Porro hanc de luminariis clausulam habet præceptum Caroli R. in continuat. Aimoin. lib. v. cap. 1. itemque sæpe in Mindensis Ecclesie privilegio, quæ excusa extant, & omnibus penè diplomatibus adscriptam videre est.

VT FIRMIOR HABEATUR] Clausula diplomatibus addi solita. Infra cap. proximo & 3. & passim. Appositè ad hunc locum Hincmarus de divortio H. Lotarii R. & Thietbergæ, ad XII. inter. De confirmatione autem sue scriptura nihil dixerunt, quia quod firmaverunt, infringere nefas duxerunt, sicut in libro *Hesther* legitur, quantam validitatem anuli regij habeat signatio, quantam cautelam signi illius vacuatio, quanto magis regia manus subscripsio, & nec perfunctorie ducere debet regia dignitas quod in suis præceptis scribitur. Et ut hoc, inquit, nostra auctoritatis præceptum pleniorum in Dei nomine obtineat firmitatis vigorem &c. Hæc ille.

Cap. 1.

EMVNITAS REGIA] Immunitatem, quæ & emunitas facili mutatione eo seculo vocabatur, Modestinus in leg. 15, de excusat. *ἀλλοτρυγία* *ἀλλοτρυγία* ἢ *ἀποδοτρυγία* definit; eademque *ἐπιτροπία* Justiniano dicitur. Hanc primi Christiani Imperatores parcam & modicam Ecclesis tribuerunt, & initio quidem à civilibus & personalibus muneribus tantum, quod ex lib. xvi. Cod. Theod. facile perspicitur. Plenissima verò immunitas à Regibus nostris concessa est; ut merito dici possit, suo exemplo ceteris Principibus eandem immunitatem Ecclesis concedendi auctores fuisse. Ejus itaque formulam hoc capite tradit Marculus, ut nullus scilicet iudex aut exactor hîci nomine audeat aliquid in villis & rebus Ecclesie exigere, nec jurisdictionem aliamve potestatem ibidem exercere. Meminit hujus immunitatis synodus Aurelianiensis l. cap. 7. *ipsorum agrorum vel clericorum immunitate concessa*; cujus initio capitis (ut id quoque obiter indicem) non obligationibus, sed oblationibus legendum esse crediderim. *De obligationibus vel agris quos Dominus noster Rex Ecclesia suo munere conferre dignatus est &c.* In synodo Ticinensi à Ludovico Italix R. petunt Episcopi ut emunitates progenitorum vestrorum ita conservari precipiatis sicut à glorioso genitore vestro constitutum est. Quibus respondet Ludovicus: *Statuimus ut Ecclesia Dei per totum regni nostri fundata terminos, sub nostra emunitatis tuitione secunda cum rebus & familiis permanent &c. earumque rectores propriis utantur privilegiis. Similiter & clerus omnis proprio fungatur ministerio, nemine molestante nostri terroris formidine.* Anteriorum Regum constitutiones, quarum meminit, extant apud Ansegisium lib. 3. c. 26. & Benedictum Levitam li. 5. cap. 279. Hoc autem privilegium, cujus specimen heic extat, *præceptum immunitatis à Flodoardo dicitur histor. Rhemenf. lib. 2. c. 11. de Rigoberto Episcopo, qui illud à Dagoberto R. sue impetravit Ecclesie, suggerens qualiter ipsa Ecclesia sub præcedentibus Regibus à tempore Domni Remigij & Clodovei Regis, quem ipse baptizavit, ab omni functionum publicarum iugo liberissima semper extiterit.* Neque verò immunitatis istius præceptum ab amortizatione, quo forensi verbo hodie utimur, omnino alienum est. Nam & pleraque cœnobiorum tabularia hanc immunitatem & amortizationis nomine inscribunt. Quod tamen non eò pertinet, si attentius spectetur, ut à quocunque vectigali & soli tributo vacationem præset, si fortè censualis terra aut tributaria fuerit, ut apparet ex Capitul. Caroli M. lib. 1. cap. 85. *Unicuique Ecclesia unus mansus integer absque ullo servitio adtribuatur &c. Et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant.* Synodi Meldensis cap. 63. Quo pertinet & de terra tributaria Capitul. lib. 4. cap. 37. Eiusdem immunitatis, eadem penè formula & conceptione verborum, diplomata extant apud Flodoard. hist. Rhemenf. lib. 2. cap. 11. Sigonius de regno Italix lib. 5. Collectanea Camuzatij Trecentis, in Ecclesie Mindensis privilegijs Ioannis Pistorij beneficio editis, & in veteribus cœnobiorum scriptis. Emunitatem porrò pro immunitate hoc seculo & se-

quentibus dictam fuisse jam observavit nunquam satis laudatus Franciscus Pithæus in eruditissimo ad Capitula glossario.

NVLIVS IVDEX PVBL.] Sic in immunitate monasterij Detventis à Childerico R. indulta, quæ in collectanea Camuzatij extat; *Vt nullus iudex publicus, quolibet modo iudicaria accinctus potestate, in curtes ipsius monasterij, ubicunque ad præsens eorum maneat possessio vel dominatio, aut quod inantea, ut diximus, fuerit additum vel condonatum, nec ad causas audiendum, nec fideiussores tollendum, nec fræda exigendum, nec mansiones faciendum, nec rotaticum infra urbes vel in mercatis extorquendum, nec ullas paratas aut quaslibet redhibitiones exaltare præsumat.* Ita & Flodoardus hist. Rhemenf. lib. 2. cap. 9. de Dagoberti R. præcepto: *Vt nullus iudex publicus in ipsas terras audeat ingredi, ut mansiones intrando faceret, aut qualibet iudicia vel xenia ibidem exigere ulatenus præsumeret.* Eadem quoque complectitur privilegium à Carolo M. Gradenf. Ecclesie indultum apud Sigonius de regno Italix lib. 4. & illud quod Ecclesie Patavinæ datum est lib. quinto. Sic denique S. Martini, S. Dionysij, Corbeix, & Mindensis Ecclesie privilegia, quæ easdem clausulas & Marculfo simillimas conceptis penè verbis continent. Ad quid verò iudicij publici nomen? An non omnes publici iudices erant? Putavi aliquando publicos ad privatorum distinctionem dici, ut publici fuerint qui regij essent regiæque iustitiam exercerent, privati autem qui privatorum dominorum loco jus dicerent. Namque tum, aut saltem Caroli M. seculo, privatas iustitias fuisse ex quibusdam locis non obscure colligi potest, ut in Capitul. lib. 2. cap. 44. Dagoberti R. in immunitate S. Dionysij data Parisiis anno decimo regni iv. Kl. Augusti: *Et ut ab omnibus optimatibus nostris & iudicibus publicis ac privatis melius ac certius credatur &c.* Quæ etsi non aliena videntur, mutavi tamen sententiam, succurrente altera verâque, ni fallor, interpretatione. Publicus enim iudex ecclesiastico iudici opponitur in Capitul. Caroli M. lib. 5. c. 16. *Vt omnes iustitias faciant, tam publici quam ecclesiastici & lib. 6. cap. 107. Vt Episcopus iudices publicos commoneat &c.* Sanctus Leo ad Episcopos per universas provincias: *Aliquantis malefici, qui ita se demerserunt ut nullum his auxiliantis possit remedium subvenire, subsidijs legibus secundum Christianorum Principum constituta, ne sanctum gregem sua contagione polluerent, per publicos iudices perpetuo sunt exilio relegati.* Ex Hincmaro de Lothar. ad xvii. interrogationem. Qua voce Anianus utitur ad leg. xli. de Episcop. & Cleric. Cod. Theod. *Specialiter prohibetur ne quis audeat apud iudices publicos Episcopum accusare.* Vnde desumptum videtur cap. 390. lib. 5. Capitul. Benedicti Levitæ. Cujus ratio peti potest ex leg. 3. de episcopal. audient. Cod. Theod. in qua Valentinianus, Theodosius, & Arcadius Imp. de Episcopis aiunt: *Habent illi iudices suos, nec quidquam his publicis commune cum legibus.*

PRÆSYMATICI INGRESSI] infra cap. 4. *Vt sicut constat ab amedilij Principibus de villis præfate Ecclesie Domni illius integram emunita-*

tem absque introitu iudicum fuisse concessam. & in formula immunitatis sanctorum, quæ XLIV. inter Anonymi formulas (sive in Appendice Marculfi) extat. In cernobij Derrensis immunitate Childerici R. corrupta est hæc clausula, sed quæ facillimè restitui potest: *In omnibus locis & territoriis ubi aliquid possidere videntur, absque introitu iudicum.* Ex his enim planum est, absque introitu iudicum legendum esse.

VALEANT DOMINARE] Vides hanc terrarum ecclesiasticarum immunitatem præcipuè ad jurisdictionem & iustitiam pertinere, ut scilicet eorum subditi & coloni à nullo iudice distingri possint, ut seculi verbis utar. quod & clarè ostendit charta Henrici I. R. anni millesimo sexagesimo, quæ inter Martiniana privilegia excusa est. Quo fit ut eo nomine in subditos iudicium eis concessa videatur, quam illi per Advocatos & Vicecomites exercebant, qui inter iudices frequenter apud Anselmum recensentur. Ottho Magnus in privilegio Mindensis Ecclesiæ anno nongentesimo sexagesimo primo, regni ejus XXI. *Hominibus quoque famulatum ejus monasterij facientibus, qui Saxonice Malman dicuntur, prædictum mandeburdum & tutionem nostram constituimus, ut etiam coram nulla judiciaria potestate examinentur, nisi coram Episcopo, aut Advocato, quem ejusdem loci Episcopus elegerit.* Quod & in Henrici, Conradi, Otthonis, & aliorum diplomatibus reperitur.

JUNIORES] Carolus R. apud Aimoini Continuat. lib. v. cap. 1. *nec vos aut juniores vel successores vestri.* In diplomatibus Caroli M. Hlotharii & Theodoricus in eruditissimi viri Fr. Pithæi Glossatio: *Neque vos neque juniores seu successores vestri.* Marculfus cap. XXI. *& nec vos nec juniores aut successores vestri.* quæ verba juniores pro successoribus dici quasi nepotibus, & postea nascendis satis apertè demonstrant. Vereor tamen ne hoc loco & cap. XXIV. junioris nomen aliud significet, cum & juniores & successores ibidem distinctis verbis & clausulis nominentur. Juniores enim hoc & sequentibus seculis non ætatis, sed conditionis nomen est. quod non aliena relatione seniori opponitur, quem etiam non ætatis, sed honoris causa dici & pro domino usurpari notum est & postea dicitur. Itaque juniores essent subditi & inferiores. Carolus M. apud Anselmum lib. 1. cap. 161. *Vt primò omnium seniores semper de ebrietate caveant, & eorum junioribus exemplum bonum sobrietatis ostendant.* Lib. III. cap. LXIII. *De vulgari populo, ut unusquisque suos juniores distingrat, ut melius obediant ac melius consentiant mandatis imperialibus.* Leg. Alamannor. tit. 78. §. *Si cognus qui juniorem habet occiditur.* Hincmar. epist. 3. c. 17. Formula vetus ex codice doctissimi viri nuper magna rei litterariæ jactura fato functi Jacobi Bongarsij, quam inter varias XXXIII. edidimus, *inlustris viri illius Comitis, sui juniores non exinde sic fecerant quomodo eis fuit demandatum.* Vt planè appareat apud Marculfum & aliàs sæpe pro ministris juniores dici, quos & hæc ætas & sequens frequentius *servientes* nominavit. Sic accipio & apud Gregor. Turon. lib. 5. cap. 26. juniores Ecclesiæ: à junioribus Ecclesiæ jussit ban-

nos exigi, pro eo quod in exercitum non ambulasset. & apud Benedictum Levitam lib. 5. cap. 192. & lib. 6. cap. 156.

AD AUDIENDAS ALTERCATIONES] Caroli R. præceptum de S. Martini basilicæ: *De rebus ipsius sancti in regno nostro Austria, Neustria, & Burgundia, Aquitania, & Provincia &c. ut aliquis iudex publicus fisci nostri ad agendum vel causas audiendum, seu freda vel inferendas exaltandum, vel telonum tollendum habere non præsumat, sed quietum exinde ab antiquis temporibus fiscus noster accipere consueverat, omnia ex nostro fisco reddimus, ut in luminaribus ipsius sancti Martini vel alimoniam pauperum seu stipendia monachorum proficiat.*

FREDA] Gregor. Turon. de miracul. S. Martini, lib. 4. c. 26. clarè interpretatur: *Afirmavit Rex quosdam ex his qui absoluti fuerant ad se venisse, compositionemque fisco tribuat, quam illi fredum vocant, à se indultam.* Carolus M. in Capitul. *Hoc quoque jubemus, ut iudices nominati, sive fiscales, de quacunque causa freda non exigant priusquam facinus componatur &c. tertiam partem coram testibus fisco tribuat, ut perpetua stabilique permaneat.* Ex quibus postremis verbis tentari posset fredum tertiam esse compositionis quæ parti solvenda erat. Nam in quibusdam causis, quæ legibus expressè erant, præter compositionem, & fisco fredum solvebatur, quod nil frequentius in veteribus legibus, ut in lege Sal. tit. 14. & leg. Alaman. tit. 1. & 3. & passim in aliis. Litis enim expensæ nondum tunc receptæ erant, ut infra cap. 26. dicitur. Fredum verò Ioaehimus Vadianus & Amerpachius à Germanica voce *frid* deducunt, quasi dicas violatæ pacis penam. Paci namque observandæ & ne quis eam infringere audeat multis ab annis Germani student, legibusque obligantur. quod quidem Germanis expendendum relinquo. Dicam tamen pacis conservandæ leges, quas *trengat* scriptores vocant, à Frederico I. Enobarbo cepisse, qui id in expeditione Italica sanxit ad privata bella & dissidia, quæ tum nimium invaluerant, tollenda, ut Radevicus lib. 3. c. 26. testatur. In veteribus autem legibus, *fredi* vox aliud sonat. Illud ipsum descripsit Tacitus de moribus Germanor. *Levioribus delictis, pro modo parant, eorum pecorumque numero convelli mutantur, pars multa Regi vel civitati, pars ipsi qui vindicatur vel propinquis ejus exsolvitur.* Non omittendum, *fredi* verbum & functionem adhuc Frederici II. Imp. temporibus durasse; ut edictis ejus palam est.

MANSIONES AVT PARATAS] Meritò hæc duo conjunguntur, ut & cap. seq. *nec mansiones aut paratas faciendam.* Nam apud Sigonium & in antiquis principalibus litteris paratæ perpetuè mansiones consequuntur. Et verò proxima sunt, adeo ut in quibusdam locis unum pro altero usurpetur; quamquam diversa nomina sint, & diversa etiam jura. Id jus mansiones faciendi, mansionaticum dicebatur. Carolus M. Pipino F. Italiae R. *Ceteri per singula territoria habitantes ac discurrentes mansionaticos & paraveredos accipiant.* Ludovicus Pius apud Anselmum lib. 2. c. 17. *Vbi modo via & mansionaticis à genitore nostro*

nostro & à nobis per capitulare ordinati sunt. & alibi sepe. Quod jus non satis rectè, pace tanti viri dixerim, Sigonius de regno Italiae lib. 7. interpretatus est. Diploma Ludovici & Lotharij in continuat. Aimoin. lib. 5. cap. 10. expensas ad hospitium susceptiones dicit, inidèque Carolus R. cap. 35. ubi de Abbate S. Germani, neque servitia ex eis exaltet, vel paraveredos aut expensas ad suos vel ad hospitium susceptiones recipiat, sive mansionaticos inde exigat. Atque etiam mansionum nomen hoc ipsum manifestat. Tunc namque solebat subditi hospitio non modò recipere Millos & Legatos Principis, Comites, Duces, & eorum ministros, verùm & viaticum eis pro uniuscujusque dignitate præstare. Carolus M. Capitul. lib. 3. cap. 39. De Missis nostris discurrantibus, vel ceteris propter militiam nostram iter agentibus, ut nullus mansionem contradicere eis præsumat. & lib. 4. cap. 30. Ludovicus Italiae R. in Synodo Ticinensi: Quando etiam Episcopos, Abbates vel Comites, seu fidelium nostrorum quempiam in propria villa morari contigerit, cum suis in suis maneant domibus, ne sub obreptu hospitij vicinos opprimant. In eam rem tractoria dabatur, cujus formulam infra cap. xi. videbimus. Regis quoque recipiendi idem onus provincialibus incumbat; ejusque rei cura ad mansionarium spectabat, cujus officium latè ex Adalhardo describit Hincmarus epist. 3. c. 23. Inter quos etiam & mansionarius intererat: super cuius ministerium incumberebat, sicut & nomen ejus indicat, ut in hoc maxime sollicitudo ejus inextera esset ut tam supradicti aliores quàmque & susceptores, quo tempore ad eos illo vel illo in loco Rex veniret esset, propter mansionum preparationem, ut opportuno tempore præstare possent: ne aut inde tardè scientes, propter afflictionem familia inopportuno tempore peccatum, aut isti propter non condignam susceptionem &c. Is mansionarius in aula Constantinopolitana *hospitarius* vocabatur, ut eruditè observat & Suidam emendat Ioannes Meursius in Glossario. Nòque eum hodie mansionum marscallum dicimus. Tectum & hospitium quidem, sive ut illi vocabant mansionem præbere, mansionaticum vocabatur; paratarum verò nomine, quæ pro viatico & alimentis præbebantur. Verùm hæc duo, ut jam diximus, esse diversa nomina natà sint, tamen ut plurimum simul exigebantur, id èque matro se concomitari solent in omnibus veteribus instrumentis, atque adeo unum pro altero non rarò sumitur. In præcepto concessionis à Ludovico Pio Hispanis dato: Missis nostris aut filij nostri, quos pro rerum opportunitate illas in partes miserimus, aut legatis qui de partibus Hispania ad nos transmissi fuerint, paratas faciant. Et paulò post de Comite ne illos gravet, neque eos sibi vel hominibus suis aut mansionaticos parare aut &c. Hincmarus, nec mansionaticos suis amicis aut hominibus à Presbyteris parari. Qui mos origine Romanus est; hospitiumque susceptionem metatum illi appellabant, de quo titulus est xli. lib. xii. Cod. & publico sumptu alii eos qui à Principe cum tractoria alicubi dirigebantur, declarat titulus ejusdem libri de tractoris & stativis. Originem apertum.

Tom. II.

rit Livius initio lib. 42. de L. Posthumio Albino Cos. qui primus litteras misit ut sibi magistratus obviam exiret, locum publicè pararet in quo diceretur, jumentaque, cum exiret, inde præsto essent.

PARATAS FACERE] Nemini hujus interpretatio & notatio à superioribus pendet. Itaque nil amplius de eo dicere statueram, nisi advertissem ibidem quoque Sigonium impegisse, quod non causa obrectandi clariss. viri memoriae dico, sed veritatis, & ne alios ejus auctoritas in errorem trahat. Ille enim ait sumptus fuisse quos populi in vias pontique fluminum, quæ transiuntur aut quo aditurus Rex erat, impendebant. Quod minus rectè dictum esse ex locis supra allatis, atque etiam diplomatibus quæ apud eum extant apparet. Claudius Falsetus, quem verè Vatronem Francicum dixerimus, optimè paratas uno Gallico verbo *livrée* interpretatus est. Sic enim hodie dicuntur cibi qui in familia regia ministris & familiaribus in specie quotidie præbentur. Tunc enim, ut diximus, non hospitium modò Regi alique ab eo missis dabatur, verùm & parabantur alimenta, adeo ut ex omnibus (inquit Ortho Frisingensis de gestis Friderici lib. 2. c. 12.) quæ terra producere solet usui necessarius, exceptis vix bubus & seminibus ad excolendam terram idoneis, de ceteris quantum necesse fuerit, militi profuturis, ad regios usus suppeditare æquum illi arbitrentur. Capitul. Caroli M. lib. 4. cap. 30. 69. & 73. Vet. formula apud Pithæum in Glossar. paratas, passus rectè agnominat: *Noti ad mansionaticos vel repastos exigendum*. Ibidem: non pro pasto exigendo, non pro mansionatico requirendo. Illud addam, paratarum munus non ad hospitis privati tantum onus pertinuisse, sed videri sumptus illos publicè collectos ab incolis præstitos. Id colligo tum ex verbo publicè, quod sæpe titulo de tractoris Codd. Theod. & Iustinian. reperitur, tum ex Capitul. lib. 4. cap. 69. *Ut missi nostri, qui vel Episcopi, vel Abbates, vel Comites sunt, quandiu prope suam beneficium fuerint, nihil de aliorum consensu accipiant. Postquam verò inde longè recesserint, tunc accipiant secundum quod in sua tractoria continetur. Vassi verò nostri & ministeriales qui Missi sunt, ubicunque venerint, consensum accipiant. Consensum, hoc est, contributionem, solum, collectam. Quo pertinet & illud Greg. Turon. lib. 6. cap. 45. de Childeberti R. filia, quæ in Hispaniam nuptura ducebatur: *Adparatus quoque magnus expensa de diversis civitatibus itinere congregatus est: in quo nihil de fisco suo Rex dari præcepit, nisi omnia de pauperum consensu*. Vbi conjecturæ, quæ superioribus locis conjecta dicuntur.*

FIDEIVSSORES TOLLERE] id est, cogere ut subditi Ecclesiæ & in ecclesiastica terra degentes, aut statim ad judicis audientiam pergant & judicatum faciant; aut si velint dimitti, fidejussores seu vades judicio sistendi causa præstent. In summa hoc agitur, ne judex aut minister regius in terris quibus immunitas concessa est jus dicat & justitiam exerceat. Greg. Turon. lib. 4. c. 43. *Albinus de sede exiliens, adprehensum Archidiaconum carcerat. Pro quo nunquam obtinere*

K K K

potuerunt, nec Episcopus, nec civis, nec ullus major natu, nec ipsa vox totius populi acclamantis ut dicitur fidei iussoribus diem sanctam Archidiacono liceat cum reliquis celebrare, atque accusatio ejus in posterum debet audiri &c. Idem lib. 8. c. 12. Episcopum vultat, fidei iussores requirit, & ad presentiam Regis Gunthramni direxit. & lib. 8. c. 7. & 43. lib. 9. c. 8. Capitulum Caroli M. lib. 3. c. 34. De his qui legem servare contempserint, ut per fidei iussores ad presentiam Regis deducantur. lib. 5. cap. 278. & passim. Marculfus infra lib. 1. cap. 27. & 28. Hincmarus ep. ad Sigloardum apud Flodoard. lib. 3. c. 28. Multa diplomata habent, fidei iussores requirere.

MANVS NOSTRA SVBSCR.] Caesares olim propria manu libellos, rescripta, edicta subnotasse testantur historiae augustae scriptores, Lampridius in Alexandro, Vopiscus in Carino, & alij saepe. Et in Valentin. Novell. Magnus Cujacius observat haec verba Divina manu, hincque morem apud Constantinopolitanos Imperatores durasse notat ad librum decimum Codicis. Vnde & Regibus nostris adhuc hodie propriae manus adnotatio in usu est. Tunc autem subscriptionis nomine, de qua haec Marculfus agit, signum illud & character continebatur, totius nominis litteras implexas referens, qualia in vetustis regis & imperatoris diplomatum videre est. quod & doctissimus Freherus exultimavit. Alibi dicitur, manu nostra firmavimus. Vnde & in Capitulum Benedicti Levitar lib. 6. cap. 237. manifestationes dicuntur.

Cap. 4. CONFIRMATIO DE EMVNITATE] quae a Regibus successoribus solita peti, solita & indulgeri. infra cap. 16. & 17.

PER SVAM AVCTORITATEM] Auctoritatis nomine haec & superiori capite intelligitur diploma, pragmaticum, seu ut seculi etiam verbis utar, praecipuum regium, ea forma descriptum qua majorem auctoritatem habiturum erat, & ut puto, manu propria Regis subscriptum, & anulo seu sigillo Principis munitum. qua in re ab indiculo differt, ut mox adnotabimus. Gregor. Turonensis lib. 9. cap. 30. Sed proxima epistolam cum auctoritate miserunt ne populus Turonicus pro reverentia S. Martini describeretur. & cap. 42. in Radegondis epist. Per auctoritates praecellentissimorum Domnorum Regum Chariberi, Gunthramni, Chilperici, & Sygiberi, cum sacramenti interpositione & suarum manuum subscriptionibus obrinui confirmari. Constitutio Chlotarij MS. * Ut auctoritates cum iustitia & lege competente supra to. 1. in omnibus habeant stabilem firmitatem, nec subsequenibus auctoritatibus contra legem elicitiis evadentur. Leges VVilgot. lib. 7. tit. 5. Edictum Theoderici R. cap. 73. Auctoritates quorumlibet iudicium &c. Capitulum lib. 1. cap. 82. ubi de constitutione quadam Ludovici Pij de ordinatione servorum agitur: In ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, & coram sacerdotibus, vel coram fidelibus laicis, ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur &c. Synodi Parisiensis an. DCCCXLVI. quae vulgo Meldensis dicitur, cap. 71. Ut auctoritatem sigillo regio roborata more tractoria Christianissimus Princeps donet singulis Episcopis &c. Praecipuum Dago-

* Habetur supra to. 1. P25. 7.

berti de fugitivis: Ut autem haec nostra auctoritas plenior & firmior in Dei nomine obtineat vigorem, manu propria nos & sancta synodus nostra eam subter decrevimus roborari. Data sub die VII. KL. Ian. anno 4. regni Clippiaci.

PRÆCEPTVM DE EPISCOPATV] For. Cap. 1. mula est, ut & lemma ostendit, qua Rex, cum primū de obitu alicujus Episcopi certior factus est, ad Episcopum metropolitā scribit, & praecipit ut virum illum a se probatum & electum in Episcopum ordinet & benedicat. Id quoque praecipuum de episcopatu dicit Gregor. Tur. lib. 6. cap. 7. de Vercienſi Ecclesia: Iovinū iterum, qui quondam provincia rector fuerat, regium de episcopatu praecipuum accipit. & lib. VII. cap. XXI. praecipuum vocat: Nuper in Aquis urbe Episcopus obierat. Et Nicetus Comes loci illius, germanus Rallici Vici Iulienſis Episcopi, praecipuum ab Chilperico elicerat ut tonsuratus civitati illi sacerdos daretur. Quod tum receptum fuisse haec formula docet, idēque Gregor. Turon. multis locis testatur. lib. 11. cap. 11. Cum haec Theoderico nuntiata essent, iussit inibi sanctum Quintianum Episcopum constitui, & omnem ei potestatem tradi Ecclesia. Et statim directi nuntij, convocatis Pontificibus & populo, eum in cathedram Avernā Ecclesia locaverunt. lib. IV. cap. XVIII. Cum Pientius Episcopus ab hac luce migrasset apud Parisios civitatem, Pascentius ei succedit ex iussu Regis Chariberi. Alibi, Rege ordinante, & Rege eligente; ut lib. 6. cap. 15. & lib. 8. c. 39. Idem refert sanctissimam vocem illam Gunthramni R. lib. 6. cap. 39. ubi de Bituricensi episcopatu: Post haec Sulpicius in ipsa urbe ad sacerdotium Gunthramno Rege favente praeligitur. Nam cum multis maneris offerrem, hac Rex episcopatum querentibus respondisse fertur: Non est principatus nostri consuetudo sacerdotium venditare sub pretio, sed nec vestrum eum praemio comparare, ne & nos turpi lucri infamia notemur, & vos mago Simoni comparemini. Idipsum notat lex Bajuvar. tit. 1. cap. 10. Si quis Episcopum quem constituit Rex, vel populus sibi elegit Pontificem, occiderit, solvat eum Regi vel plebi aut parentibus secundum hoc editum &c. Synodus Aurelianensis V. sub Childerico R. cap. 10. Ut nullam episcopatum praemio aut comparatione liceat adipisci, sed cum voluntate Regis, iuxta electionem cleri & plebis, sicut in antiquis canonibus continetur, consensu cleri ac plebis à Metropolitanis, vel quem vice sua miserit, à comprovincialibus Pontificibus consecratur. Id à Regibus continuatum declarat cuiusque temporis historici. De Carolo Mattello Flodoardus lib. 2. c. 12. De Carolo M. Sangalensis lib. 1. c. 52. ubi Carolus his qui litteris operam dabant, Nunc, inquit, ad perfectam attingere studete, & dabo vobis episcopos & monasteria permagnifica, & cap. 4. 5. & 6. Hludovicus R. (ait Chronicon Besuense) Bistone Episcopo defuncto, Albericum virum dignum episcopatu Ecclesia Lingonensi restituit. & passim de aliis apud historicos. Ex quibus apparet, ut & ex hac formula, non observata fuisse synodi Parisiensis decreta, quae Childerici R. tempore, pontificante Germano, habita est, cap. 8. Nullus civibus

inuitis ordinetur Episcopus, nisi quem populi & Clericorum electio plenissima quaesierit voluntate, non Principis imperio, neque per quamlibet conditionem, contra Metropolis voluntatem vel Episcoporum provincialium ingeratur. Quod quodam modo repetitum extat in synodo Rhemensi sub Somnatio celebrata apud Flodoardum lib. 2. cap. 5. Nisi dicas synodi mentem fuisse electionem firmare, jus Regis non infringere, sed Metropolitanum consensum exquirendum esse, quod probari posset ex Gregor. Turon. lib. 4. cap. 26. ubi de Santonensi conventu agit. Vnde & postea eadem moderatione Hincmarus epist. 3. c. 9. *Consensu principis terra, electione cleri & plebis, & approbatione Episcoporum provincia Episcopum ordinari debere scribit.* Quo pertinet & ejusdem clariss. Praefatus epistola ad Hugonem Abbatem apud Flodoard. lib. 3. c. 24. *Ostendens quid non Episcopo de palatio praecipiebatur eligi, sed de propria quolibet Ecclesia, & quid de ordinando Episcopo non Regis vel Palatinorum debet esse commendatio, sed cleri & plebis electio, & Metropolitani in electione iudicatio, deinde terreni Principis consensu, & Episcoporum manus impressio.* Anastasius Bibliothecarius de Benedicti III. electione: *Hic peractis, Clerici & cuncti proceres decretum componentes propriis manibus roboraverunt, & consuetudo prisca ut passim, inuillissimis Luthario ac Ludovico destinaverunt Augustis.* Sanè hodie absque controversia Reges nostri nominandorum antistitem jus retinent, ex pacto cum Summis Pontificibus & sede apostolica facto.

ASSIDVÆ PREDICATIONIS.] Munus id episcopale. S. Augustinus confession. lib. 6. cap. 3. de B. Ambrosio: *Et enim quidem in populo verbum veritatis rectè tractantem omni die dominico audiebam.* Synod. V. L. in Trullo cap. 19. & ibi Balsamon. Possidius de vita B. Augustini cap. 4. *Potestatem dedit Valerius coram se in Ecclesia evangelium predicandi ac frequentissimè tractandi, contra usum quidem & consuetudinem Africanarum Ecclesiarum.* Ejus rei editum Caroli M. memorat Sangallensis lib. 1. c. 20. *Precepit religiosissimus Carolus Imperator ut omnes Episcopi per latissimum regnum suum, aut ante presinitum diem, quem iste constituerat, in ecclesiastica sedis basilica predicarent, aut quicumque non faceret, episcopatus honore careret.* quibus festivam narrationem de quodam Episcopo subiungit.

VNA CVM PONTIFICIB.] Videlicet ut magis rite & secundum canones electus videretur, non Regis tantum imperio constitutus, infra c. seq. *De ejus succedere sollicitudine integra cum Pontificibus vel primatibus populi nostri pertrahentes.* Gregor. Turon. lib. 4. cap. 7. de Cautano Arvernensi Episcopo. Carlomannus Dux & Princeps Francorum in synodo habita anno DCCXLII. apud Benedictum Levitam lib. 5. c. 2. *Et per consilium sacerdotum & optimatum meorum ordinavimus per civitates Episcopos, & constitimus super eos Archiepiscopum Bonifacium, qui est Missus sancti Petri.*

ACTIO PROBATA.] id est, officium. Vide infra ad cap. XI.

NOBILITATIS ORDO SVBL.] Basilius ad Ambrosium: *alè ex èpòde nòl pèpòpòlè, rìvòs*

Tom. II.

αυτοειρη, & ομοίως. h. e. δόξος τω αμάτ, πρε-
πύτος κατὰ τὸν ἐκείνου. quæ verissima Ambrosij
praeterea. Gregor. Turon. de gloria confessor.
cap. 76. de Simplicio Augustodunensi Episcopo.
*Fuit de stirpe nobili, valde dives in opibus se-
culi, nobilissima conjugi sociatus.* Deinde: *Prop-
ter illam, ut diximus, seculi dignitatem, Simplicius
decedente Egegonia à populis eligitur: sed
à Deo pro castitatis & sanctitatis gloria destina-
tur.* Tunc enim non alij quàm nobiles Episcopi
siebant. Quod passim apud Sidonium & Grego-
rium Turonensem observare licet. Quin & in
Abbatibus idem quodammodo exigebatur. Lu-
dovicus Pius de S. Martini cenobio: *Post illius
(Fridegisi) autem decessum fratres habeant fa-
cultatem eligendi de ipsis Abbatem, quem opti-
mum & nobilitate generis & probitate morum &
in scripturis eruditum &c.*

BENEDICTI.] hoc est, consecrari. utroque enim vocabulo utebantur. Gregor. Tur. lib. 8. c. 20. *Ea conditione remouetur ut eam Berichran-
nus Orestisque seu Palladius, qui eum benedi-
xerant, vicibus pascerent.* Lib. 4. c. 6. *Veni,
consenti nobis, & benedictentes consecremus te ad
episcopatum.* Quamquam postea receptum sit ut
consecrari dicantur Episcopi, Abbates benedicti,
cap. 1. de supplend. negligent. Pralar. cap. Cùm
contingat. De aetate & qualitate ordinand. Heic au-
tem apparet Regem ad metropolitanum Episco-
pum scribere, cujus officij illud erat ut confirma-
ret suffraganeos & cum aliis provinciarum Episcopis
consecraret. Ideoque additur, *cum adiutorum
cetera pontificum.* & cap. seq. *sanctis vobiscum
vestris comprovincialibus, ipsum in supra scripta
urbe consecrare.* Synodi Nicænae can. 4. & 3. *ad
ecc. N. quodvis dicitur xat' èκείνου εὐαγγελιστὸς ἢ
προεσώτης.* Synodi Antioch. cap. 19. *Επιτοκὸς μὲν
ἡρεσώτων ἢ πρὸς αὐτοὺς ἐπιτοκός, ἢ ἐπὶ τῷ
προεσώτῳ ἢ εὐαγγελιστῷ.* Martinus Braecarensis in col-
lect. can. c. 3. & 4. Hincmarus adversus Hinc-
marum Laudunensem, qui nondum typis editus,
sed ex bibliotheca illustrissimi Praefidis Jac. Au-
gusti Thuani à docto & pio viro brevi lucem ex-
pectat. Sic igitur ille cap. 6. in quo praeterea me-
tropolitani Episcopi jura summam recenset: *Si*

To. 1. oper. Hincmar. pag. 408.

in Rhemensi provincia prater meam sententiam Hincmar.
quis fuerit à quibuscumque & quantiscumque pro-
vincia hujus Episcopis factus Episcopus, sicut
mystica Nicæna synodus diffinit, non oportet
cum esse Episcopum. Si autem communi cetero-
rum decreto Episcoporum rationabili, & secun-
dum regulam ecclesiasticam comprobato, tu aut
alij duo tui complices tecum propter contentiones
proprias contradixeritis, mea cum pluribus ad or-
dinandum Episcopum obtinebit sententia, & mihi
non tibi firmitas eorum quæ geruntur de ordina-
tionibus vel aliis rebus ecclesiasticis in Rhemensi
provincia tribuetur: in qua si fuerit defunctus Episcopus,
ego & non tu visitatore ipsi viduata de-
signabo Ecclesia, & electionem cum decreto ca-
nonico precipiam fieri. Et si in partes se eligen-
tium vota dividerint, meum & non tuum erit eli-
gere qui majoribus ad ordinandum studiis iuuetur
& meritis, & meum est ordinandum examinare,
non tuum; tuum est autem cum aliis mecum or-
dinare Episcopum, & litteris canonicis, quas or-

Kkk ij

dinatus ab ordinatoribus suis iubetur accipere, post me in suo loco subscribere.

Cap. 6.

INDICVLVS REGIS] Caput hoc ejusdem cum superiore argumenti esse titulus testatur. Verùm hanc inesse puto differentiam quòd superioris præceptum inscribatur, majoris scilicet auctoritatis diploma, manu propria Principis subscriptum, & annulo fortè munitum, ut supra de auctoritate diximus. Istud verò indiculus dicitur, quem, ut existimo, rectè epistolam absque sigillo dixeris. Id colligo ex Capitul. lib. 3. c. 58. *Et si consacratales homines cum ipsa venire renuerint, iustione dominica, aut indiculo, aut sigillo ad palatium venire cogantur.* In legibus Vvisigoth. lib. 2. tit. 1. l. 18. *De his qui ammoniti iudicis epistola vel sigillo, ad iudicium venire contemnant.* Ergo indiculus & sigillum discreta sunt, & indiculus absque sigillo est. Indiculi verò nomine nil frequentius avo illo.

ILLI EPISCOPO] Metropolis antistitem Archiepiscopum dixisset, si seculi tulisset usus. Per ea namque tempora Archiepiscoporum appellatio vixdum in Occidente usurpari ceperat; solique Patriarchæ ita designabantur, quod postea Metropolitanis communicatum hodie retinemus.

Cap. 7.

CONCESSIO CIVIVM] Ita MS. titulum concepit, magis tamen placet *Consensus civium*, in quo capitum index & extrema capitis verba consentiunt. Ita etiam P. Pitheci codex MS. nisi *consensum* quis malit. Igitur hac formula plebs pastore destituta Regem ea de re certiorum facit, & suppliciter postulat ut virum aliquem in Episcopum illis concedat. Id solitum fieri ex Gregor. Turon. apparet lib. 4. c. 26. ubi de Santonensi conventu: *Quo effecto, consensum fecerunt in Heraclium tunc Burdegalenfis urbis Presbyterum, quem Regi Hariberto subscriptum propriis manibus per nunciatum Presbyterum transmiserunt: qui veniens Turonos, rem gestam beato Eufronio pandit, deprecans ut hunc consensum subscribere dignaretur.* Et postea: *Consensum ad se direxerunt ut alius in loco ejus substituatur.* Lib. 8. c. 22. *Cum muneribus & consensu civium ad Regem properat, sed nihil obtinuit.* Idem de B. Gregorij Papæ electione initio libri decimi: *Comprehensio disruptis epistolis consensu, quem populus fecerat, Imperatori direxit. Quò pertinet & synodi Aurelianensis V. can. 21. Nullus invidius datur Episcopus, sed nec per opprobrium potentium personarum ad consensum faciendum cives aut Clerici inclinemur.*

SENIORI COMMUNI ILL.] Nullus, ut apparet, sensus. Itaque minima vel nulla mutatione legendum, *illi Regi vel seniori, commune illius civitatis*, nempe *seniorum*. Populus enim conveniens de electione tractabat, & consensu in aliquem factò, ejus relationem scriptam & subscriptam ad Regem dirigebat; ut hac formula testatur, & Gregorius Turonensis. Seniores verò pro domino usurpari jam attigimus, & notius est quàm ut probatione egeat.

Cap. 8.

CHARTA DE DVCATV &c.] Litteræ sunt Principis, quibus provincie vel civitati rectores destinant, qui aut Patrij, aut Duces, aut Comites vocantur. Hanc formulam jam edidit eruditissimus vir Petrus Pitheous, flos litteratorum,

litterarumque verè patens, in opere quod de Campanie patrie sue Comitibus edidit. Nos ex archetypo iterum representamus.

ACTIONEM COMITATVS &c.] Actionem, id est, officium. Inde agentes infra cap. 21. *omnibus agentibus*, id est, officialibus, ministris, ubi nos plura. De comitatu verò & ducatu pauca heic attingere ad Marculfi illustrationem non piget. Et quidem de comitatu illud primum occurrit, videri nihil omnino commune habere cum Germanis illis comitibus de quibus agit Tacitus, ut quidam scripserit. Comites enim ille dixit, Latini sermonis proprietate, eos qui officij causa majores comitantur. Itaque hic magistratus à Francis usurpatus merè origine Romanus est, non illius quidem veteris reipublice, nec initio florentis imperij, sed posteriorum temporum; quibus Comitum nomen variis magistratibus tributum fuit, atque adeo civitatum rectoribus. Ut remota omittam, Comites Massiliae apud Sidonium legimus lib. 7. epist. 2. & comitiva Syracusanæ & Neapolitanæ formulas lib. 6. Variarum Cassiodorus scripsit; quantum si munia cum nostris conferas, eadem prorsus apparebunt. Ille enim *judices* eos vocat cap. 22. 23. & 24. & civilia negotia examinare dicit, itidemque eos *exercitum habere & provinciam custodire*. Ideoque in formula comitivæ provincie lib. 7. *Quantum omnium*, inquit, *dignitatum officia à manu secludantur armata, & civilibus vestibus videantur induti qui distractionem publicam docentur operari, tua tamen dignitas à terroribus ornatur, qua gladio bellico, rebus etiam pacatis, accingitur.* Per singulas provincias Comites à Theoderico Italiae R. mitti solitos eodem libro docet, qui inter Gothos aut Gothos & Romanos vi dicebant, & judices etiam vocat. Ut rectè definitur Suidas Comitum verbum, dum populi magistratum vocat *κτῶν ἢ τῶν ἀρχῶν*, nec aliter sane Hesychius. Quæ omnia Comitum etiam apud Francos veteres munus describunt. Singulis enim tum civitatibus Comites præerant, quorum potestas iisdem quibus Episcopi finibus distincta erat. Gregor. Turonens. lib. 6. cap. 22. *Rex igitur Chilpericus pervasis civitatibus fratris sui, novos Comites ordinat, & cuncta jubet sibi urbium tributa deferri.* cap. 21. *Misitque ad Duces & Comites civitatum nuntios, ut muros componerent urbium.* Idem sæpe eos judices, non Comites, vocat; sed lib. 7. cap. 42. seipsum interpretatur: *Post hac editum à iudicibus datum est ut qui in hac expeditione tardis fuerant damnarentur. Bisurigum quoque Comes misit pueros suos, ut in domo beati Marini &c. lib. 8. c. 18. Gendobaldus comitatum Meldensem super Guerpinum (invāsit) ingressusque urbem causam actionem agere cepit. Exinde dum pagum urbis in hoc officio circumiret, in quadam villa à Guerpino interfecit. Sic enim locum mutuum uno verbo restituo. Idem de gloria confessor. cap. 10. & de vita patrum in S. Nicetio, & passim. Synodi Cabilonenfis II. sub Carolo M. cap. 20. *Comites, qui post imperialis apicis dignitatem populum Dei regunt.* Hincmarus epistola pro Episcopis Galliarum & Germaniarum Christianissimo Principi, que prima inter Busefi Paralipomena excelsa*

est, cap. 3. *Hujus gloriosa domus Dei decorem & locum habitationis gloria ejus fidelissimè diligere & zelari debent non solum Episcopi & sacerdotes in sedibus, sed etiam Reges in regnis & palatiis suis, & Regum Comites in civitatibus suis, & Comitum Vicarii in plebibus, & quicunque patresfamilias in domibus suis.* Horum officium & munus in pace & justitia faciendâ præclare traditur in Capitul. lib. 2. c. 6. & lib. 4. c. 5. Quotandem extremo dominationis Carolinæ stirpis ex ministris domini facti latè dominati sunt, donec pristinæ dignitati sensim regnum restitutum. Nec verò omitterendum est Comitum officium sub prima Regum nostrorum familia non ad vitam fuisse, ut quidam scripserunt. Ad certum namque tempus eos tum constitutos mihi constat ex multis Gregorij locis, quorum insignis est lib. 4. cap. 36. Unde apud eum frequenter hæc verba leguntur, ex *Præfatio*, ex *Comite*, ex *Duce*, ex *Vicariis*; & ille remotorum exempla recenset. Quod item à Romanis desumptum dubitari non potest, qui magistratus omnes ad certum tempus designatos habuere. Ideoque in Cassiodori formulis lib. 6. & 7. omnibus ferè adscribitur, per *Judicium illam*. Duces autem Romani rei bellicæ & exercitiis regendis tantum præpositi erant. Inde Duces limitum in Notitia Imperij, & Ducis Rhetarum formula apud Cassiodor. lib. 7. Apud Francos verò præerat quidem exercitui: verum & jus quemadmodum Comites dixisse hæc formula ostendit, & ex Gregorio Turonensi planum est. Comitibus honore & potestate superiores fuisse constat, pluresque comitatus & Comites eorum curæ committebantur. Gregorius Turon. lib. 8. c. 18. *Nectius per emissionem Eulaly à comitatu Arverno submotus, ducatur à Rege expositi, datus pro eo immensis muneribus. Et sic in urbe Arverna, Ruthena, atque Vercica Dux ordinatus est.* Cap. 26. *Turonici atque Pictavis Ennodius Dux datus est.* Ex quibus liquet duodecim Comites sub cura Ducis necessariò non fuisse, ut quidam aiunt. Sanè in annalibus Pipini, qui Aimoino subjuncti sunt, lib. 4. c. 61. ita scriptum legitur: *Pipinus domum reversus Griffonem more Ducem duodecim comitatibus donavit.* Quod si verum est, Pipini tantum revo id observatum dici debet. Superiora namque Gregorij exempla aliud notant. Scitè VValafridus Strabo, pervetustus auctor, qui dominante secunda Regum nostrorum familia claruit, in libro quem ille de rebus ecclesiasticis scripsit, cap. 31. ubi seculi & Ecclesiæ dignitates comparat, Comites Episcopis, Duces Metropolitanis assimilat: *Archiepiscopus, qui ipsi Metropolitanis preminent, Regibus conferantur. Metropolitanus autem Ducibus comparatur, quia sicut Duces singulorum sunt provinciarum, ita & illi in singulis provinciis singuli ponuntur.* Unde in Calchedonensi Concilio jubetur ne una provincia in duos Metropolitanos dividatur. *Quod Comites vel præfati in seculo, hoc Episcopi ceteri in Ecclesia expleant.* Sic ille. De Patriciis verò cap. 35. dicitur.

VIDVVS ET PVP. DEFENSOR] Ita etiam Ludovicus Pius Comites admonet Capitul. lib. 2. c. 6. *Pupillorum & viduarum & ceterorum pauperum adiutores & defensores sitis.* Sed præstat

caput longius exscribere. Huic enim formulæ planè geminum est, & omnino ad illustrationem & explicationem non hujus tantum loci, sed & superiorum & sequentium clausularum confert. *Proinde monemus vestram fidelitatem ut memores sitis fidei nobis promissa. & in parte ministerij nostri vobis commisi, in pace scilicet & justitia faciendâ, vosmetipsos coram Deo & coram hominibus tales exhibeatis ut & nostri veri adiutores & populi conservatores justè dici & vocari possitis: & nulla qualibet causa, aut munerum acceptio, aut amicitia cujuslibet, vel odium aut timor, vel gratia ab statu rectitudinis vos deviare compellat quin inter proximum & proximum semper justè judicetis.* Pupillorum verò & viduarum & ceterorum pauperum adiutores & defensores, & sancta Ecclesia vel servorum illius honoratores, juxta vestram possibilitatem sitis. Illos quoque qui temeritate & violentia in furis & latrocinis sive rapinis communem pacem populi perturbare moliantur, vestro studio & correctione, sicut decet, compescite &c. Synodus Ticinensis sub Ludovico Italiae R. *Ut singuli Comites* (ita lego, non *conventus*, ut vitiosè editum est) & *exatores reip.* in suis ministeriis legalem procurant facere justitiam, pupillos & viduas protegant, per loca solita restaurent palatia, quibus, cum inter distaverit, nos legatibusque nostris valeant recipere. Optimè viduarum & pupillorum causâ commendatur magistratibus, quos contra improbus ille certissimam esse prætoribus prædam dicebat. Præclarum etiam illud, ut viduarum, pupillorum, pauperum causæ ante meridiem audiantur & desinantur, & causæ regie & potentum post meridiem, Capitul. lib. 2. cap. 33. & lib. 4. cap. 16.

IN FISCO DITIONIBVS] Comites tributa etiam curasse & arario intulisse vel hic locus evincit. Illud quoque confirmat Gregor. Turon. lib. 6. c. 22. & lib. 7. c. 23. & Cassiodor. lib. 6. cap. 21. rectori provincie id muneris adscribit. *Leges Ribuarior. tit. 45. Si quis judicem fiscalium, quem Comitem vocant.* Qua de re ejusdem Gregorij Turon. insignis est locus lib. 10. cap. 21. *Eunne autem Comite ut debitum fisco servitium solitè deberet inferre.* Que verba cum ultimis Marculfi componenda sunt: *Per vosmetipsos annis singulis nostris arariis inferatur.* Unde & tributum, inferenda dicitur in Capitularibus Caroli M. Addit. IV. cap. 116. Appendix Gregorij cap. 74. Aimoinus lib. 4. cap. 26. Exemplar V. C. Pithæi *fisci ditionibus* habuit, cujus loco rectius in reg. ditionibus scriptum est.

INDICVLVS AD AL. REG.] Epistola est Cap. 9. à Rege ad alium Regem scripta, legatis etiam missis.

FRATRI ILLI REGI] Vt hodie, ita tum quoque mutuo se Reges fratres dicebant. Alaricus R. ad Chlodoveum R. apud Gregor. Turonens. lib. 2. cap. 35. *si frater meus velit.* Chofroes Perfarum R. in epist. ad Iustinianum, in Menandri Protectoris excerptis de legationibus: *Χροβος βασιλεύς βα υβου & c. Ιουστινῶ Καίσαρι ἀδελφῶ ἡμῶν,* & alibi apud eundem ἀδελφῶν. Posset tamen dici hoc capite Regem fratrem vocari, quòd eo seculo vixerit auctor quo regnum inter

fratres divisum erat. Sed superior interpretatio vetior est.

Cap. 11. TRACTORIA LEGATORVM] Tractoriarum usum à Romanis mutuatum esse hæc formula indicat. Sunt autem diplomata quæ dantur missis vel evocatis à Principe, ut cursu publico uti possint, quem alioqui absque diplomate usurpari fas non erat; adscriptis etiam locis & mansionibus quibus sumptu publico ali debent. Commeatus enim in itinere præstandus definiri his litteris solebat, ut hæc quoque formula exemplo est. Diplomata simul vocari insignis locus Plutarchi in Galba ostendit: & τὰ καλοῦνται διαπορεύεσθαι εὐνοῦμεθα δὲ τὴν ἐπιπέδου ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐκ τῆς τοῦ ἀρχαίου ἀποδοῦναι, ἐπιπέδου τὰς ἐπιπέδους τῶν ὑποδοχῶν. & ille postmodum Imperator, qui quod sine diplomatis cursum usurpasset, pedibus iter facere coactus est. De tractoriis & statoribus titulus extat Cod. Th. & Cod. Iustinian. lib. xii. ubi plura Magnus Cujacius, qui hanc Marculfi formulam integram inserit; quam tamen puriorem auctore exhibere conatus est, nos fide auctoris edidimus. Tractorias igitur à Francis frequentatas Marcellus docet, posteaque Caroli ævo durasse ex Capitul. pater. Lib. 4. cap. 30. Si quis litteras nostras despexerit, id est, tractoriam qua propter Missos recipiendos dirigitur &c. Quid verò unicuique in itinere commeatus præstari deberet, Tractoria signabatur. Capitul. lib. 4. cap. 69. Missi accipiant secundum quod in sua tractoria continentur. Idque variè pro dignitate & qualitate (ut Capitula dicunt) personarum; ut ecce plus Episcopo, quem Rex mittebat, Abbati & Comiti non tantum, minus autem Vasallo dederetur, quemadmodum Capitul. comprehensum est. Lib. 4. cap. 71. Episcopo panes xl. frisinge tres, de potu modij tres &c. quæ hujus formulæ speciem referunt. Verùm Marculfi & Caroli M. temporibus non eò pertinuisse tractorias arbitror ut cursus publici usum concederent, qui nullus tum erat, sed ut equi, mansiones, sumptus & viatica Missis à Principe directis aut ab eo evocatis à subditis & provincialibus suppeditarentur, qui mansionatorum & paratarum oneri tenebantur. qua de re supra cap. tertio. Paratas enim pro speciebus quæ in hac tractoria recensentur accipio. De paratis Capitula Caroli & Ludovici apud Cæciliacum: Constituite Comites & ministros reip. qui non diligant munera &c. qui illorum frisinga non prædentur. Custodiant silvas, unde habeant pastionem, defendant & excolant prata, unde habeant pabula: quatenus non sit necesse vobis per quasunque occasiones, quorumcumque hortatibus, circuire loca Episcoporum, Abbatum, Abbatissarum, vel Comitum, & majores quàm ratio postulat paratas exquirere, & pauperes ecclesiasticos & fidelium vestrorum mansuarios in carneariis & paraveredis exigendis gravare. Tractorias olim apud Romanos non tantum Imperator dabat, sed & Præfectus prætorio & Magister officiorum. leg. 9. de cursu publico lib. xii. Cod. Hæc verò formula nomine Regis inscripta probat non ab aliis quàm à Rege Francorum concedi solitas. Itaque petierunt Gallie Episcopi à Carolo Calvo R. ut id illis tribueretur. Synodi Meldensis cap. 71. *Vi auctoritatem sigillo regio*

roboratam more tractoriæ Christianissimus Princeps singulis donet Episcopis. Sanè hoc jus singulari beneficio quibusdam concessum fuisse non negaverim. Tractoriæ autem speciem refert vetus diploma Chilperici R. datum sub die 111. Kal. Maij anno primo regni Compendio, quo res ab avunculo Clodechario R. & Baldechilde Regina avia sua Corbeix monasterio donatas & privilegia concessa confirmat, & inter cetera annonas quasdam à telonario Foslatense annis singulis accipiendas, eaque de causa evectioem quoque concedit misso monasterij, cui hæc procuratio committetur, cujus particulam mox exhibebimus. Inter formulas incerti auctoris (sive in Appendice Marculfi cap. 10.) una extat quæ Tractoria pro itinere peragendo inscribitur, & ab Episcopo cuidam, qui Romam orationis causa petit, traditur; & inter Varias (sive inter Bignonianas) cap. 15. alia est peregrinationis item causa à Majore domus concessa. Et amba quidem precibus conceptæ sunt, ut religionis causa peregrino mansionem, focum, panem & aquam tantum largiri veniant illi per quos iter facturus est, Dominumque eis retributurum. Una verò etsi eodem ferè stylo à Majore domus, qui tum Regis vices agebat, scripta est, precibus tamen agit, quia extra ditionem. Ita tractoriæ vocabulum latius extensum est. Siquidem Carolus M. in præcepto S. Dionysij de mercato, quo telonea & omnigenis tributa ad mercatum venientibus remittit, illud ipsum tractoriam vocat, per hanc nostram tractoriam. Itidemque Hludovici Pij de ipsa re diploma Tractoria dicitur.

OMNIBVS AGENTIBVS] Cujacius adjectit in isto loco, quasi dicas, omnibus qui ibi degunt & habitationem habent, non satis convenienter, & præter auctoris mentem. Nec est etiam quod ad agentes in rebus quis referat, quorum in Romano imperio erant scholæ sub Magistri officiorum dispositione, qui variis officiis & ministeriis destinabantur, & in frumentariorum locum successisse Aurelius Victor testatur, de quibus titulus est lib. xii. Codicis, & ab Ammiano Marcellino & beatis Ambrosio & Augustino sæpius memorantur. Quod planè alienum est ab agentibus ad quos hæc formula. Itaque ejus vocabuli interpretatio ex eodem seculo, non aliena de petenda est. Vnicum è S. Dionysij scriptis diploma id præstabit. Præceptum Dagoberti R. de fugitivis: Dagobertus Rex Francorum vir illuster omnibus Episcopis, Abbatibus, Comitibus, Centenariis, Vicariis & ceteris agentibus nostris. Idem de mercato: Dagobertus Rex Francorum vir illuster Lemone, Vulsione, Raucone Comitibus, & omnibus agentibus nostris, Vicariis, Centenariis, & ceteris ministris reip. nostra, ubi palam est agentes non aliud quàm ministros & officiales regio designare. Actionis quippe nomine officium significabatur. Marcellus supra cap. 8. Ideo actionem comitatus, ducatus, patriatus in pago illo, quam antecessor tuus videtur egisse, tibi ad agendum regendumque commisimus. S. Augustin. ep. 70. Bonifacio Comiti: Nempè omnes actus publicos, quibus occupatus eras, relinquere cupiebas. Idem sermone de divers. qui aut militia cingulo detinentur, aut in actus sunt publico con-

stium. Victor Vticensis lib. 2. *Censet primò tyrannus iustione terribili ut nemo in ejus palatio militaret, neque publicas ageret actiones, nisi se Arrianum fecisset.* Inde actionarij pro officialibus in legib. Longob. lib. 1. tit. 9. l. 28. *Damus in mandatis cunctis Episcopis, Abbatibus, seu actionariis nostris ut hac omnia adimpleantur.* Glossæ: *Actionarij, Comitæ actiones & ima perquirentes.* Sic synodi Aurel. IV. c. 13. *publicis actionibus applicare.* Synodi Rhenensis sub Sonatio Episcopo apud Flodoard. lib. 2. c. 5. *Incessi communionem priventur, & neque in palatio militiam neque agendam causarum licentiam habeant.* id est, non ut postulare non possint, sed ne officij exercendi facultatem habeant. Nam & Gregor. Turon. lib. 8. c. 18. *Comitem causarum actionem agere dixit.* Eodem pertinet & Gregorij Tur. insignis locus lib. 4. c. 42. de Mummulo, cujus pater Autifiodorensis comitatum regebat. *Cumque, inquit, ad renovandam actionem munera Regi per filium transmissi &c.* Qui locus etiam ostendit quod supra diximus, comitatus ad certum tempus tunc datos, muneribusque continuationem imperatam. Actor autem dominicus (de quo apud Gregor. Tur. lib. 9. c. 38. & in Capitul. lib. 4. cap. 3. & 41.) aliud est. Nam pro rationali & procuratore fundi alicujus regij accipitur.

EVECTIO] Gregor. Turon. lib. 9. cap. 9. *datis litteris & pueris destinatis cum evellione publica.* Plura apud Cujacium ad leg. 13. de cursu publico lib. 111. Codicis. Quibus addere visum est quod ex veteri diplomate Chilperici R. exscriptum, cujus ante mentio facta est. *Ita ut telonarius qui per teloneum Fossense agere videtur, annua illatione hac omnia ad Missos ipsius monasterij qui inde directi fuerunt dare & adimplere tentatur; inique & evellionem ad ipsum Missum, qui ad hoc exigendum ambularet, perpetually abque renovata tractura annis singulis dare precipimus, hoc est veredos seu paraveredos x. panis nitidi x. sequentis x. vini mod. 1. cervisia mod. 1. lardi lib. x. carnis pondo xx. casei lib. xii. pisorum lib. xx. caprum 1. pullos 11. ova x. olei lib. 11. gari lib. 1. piperis unciam 1. camini unciam 11. sal. acetum, olera, lignum sufficienter. Hac omnia superius commemorata locis convenientibus, annis singulis, eisdem tam cunctibus quam redeuntibus abque mora dare & adimplere deberetis, etiam ad reverendum carra xii. de loco in locum per loca consuetudinaria.*

EVECTIO SIMVL ET HYM.] Humanitas pro cibo. Optatus lib. 5. p. 59. a. *Vindicent sibi & ministris, (id est Diaconi, sic Commodianus) qui mensæ dominica famulantur, ut pro humanitate exhibita ab invitatis gratulatio eis referatur.* Cassiodor. lib. 6. cap. 3.

VEREDOS SEV PARAVEREDOS] Procopius de bello Persico lib. 11. c. 3. *τοῦτον δὲ ἄλλοις ἰσχυροῦς, ὅς ἐστι βελόνην καὶ ἀσπίδα.* Multa Cujacius ad tit. de cursu publico, & Fr. Pithæus in Capitularium Glossario; ad quos lectorem remitto. Enumerationis verò que sequitur non dissimilia sunt principalia rescripta de annonis singulis diebus certis personis præstandis, apud Trebellium Pollionem & Vopiscum.

AVCAS] Ansres habet Cujacius; & recta

est interpretatio. Sed *aucas* seculi vocabulo scriptum fuisse fides MS. testatur. Leg. Alaman. tit. 98. 18. *si aucas fuerit involata.* 19. *si accipit qui aucam mordet.* In traditione bonorum in villa Hostheim anno DCCCLXXXVI. traditionum Fuldensium lib. 2. *Oves XL. aucta XVIII. pulvilli 11. capones 11.* quod nomen etiam hodie Aquitani retinent.

GARI] Liguamen Romanis maxime celebratum. Anfonius ad Paulinum ep. XVI.

FACVLAS TANTAS] ligni scilicet. In epistola Valeriani ad procuratorem Syriæ apud Trebellium Pollionem, *ligni quocidiani pondo mille.* Nam & in quibusdam locis ubi rarius est appenditur, ut ibidem eruditissimus Casaubonus observavit.

PRÆCEPTVM DONATIONIS] inter virum & uxorem, ut series ostendit, liberis non extantibus, usufructu nomine ei qui superstes fuerit. Eodem pertinet cap. 7. lib. 2. cujus si non eadem omnino verba, eadem prorsus mens. Verum differentia in eo est quòd hæc ante Regem facta sit, idèque præceptum dicitur, & inter regales chartas traditur; altera verò, non ante Regem, sed inter chartas pagenses lib. 11. refertur: Quæ donationis inter virum & uxorem mutua species apud nos observatur, eadèque planè et leges constituit Parisiorum consuetudo cap. 280.

PRO EO QVOD FILIOR. PROCREAT.] Hoc casu donationem ita conceptam permittit lex Ribuariorum tit. 50. *Si quis procreationem filiorum vel filiarum non habuerit, omnem facultatem suam in presentia Regis, sive vir mulieri, vel mulier viro, seu cuiusque liber de proximis vel extraneis, adoptare in hereditatem, vel in admatim per scripturam seriem, seu per traditionem & testibus adhibitis secundum legem Ribuarianam licentiam habeat.* Tit. 51. *Quod si admatimus (id est, donatio) fuerit inter virum & mulierem, post discessum amborum ad legitimos heredes revertatur; nisi tantum qui parem suum superoixerit, in elemosyna vel in sua necessitate expenderit.* Id ex testamento mutuo inter virum & uxorem, Valentiniæ Novella approbato, petum esse dici potest.

PER MANVM NOSTRAM] Sic cap. proximo: *per manum nostram transmissum.* & paulò post: *nobis voluntario ordine visus est lesolverisse vel condonasse, & nos prædicto viro illi ex nostra munere largitatis, sicut ipsius illius decrevit voluntas, concessimus.* Leg. Ribuar. tit. 50. *in presentia Regis.* Ideoque & hæc donatio præceptum donationis inscribitur, quòd ante Regem peracta sit. Possessionis enim solemniter transferendæ duo tum modi, aut in iudicio ante Comitem & iudices suos, quos Scabinos dicebant, aut in Regis presentia in palatio. Quæ causa fuit Marculfo in duos libros opus suum partiendi, et singillatim horum negotiorum formulas tradere. Capitul. Benedicti Levite lib. 6. cap. 212. *Quos filios non habuerit, & alium quemlibet heredem sibi facere voluerit, coram Rege vel coram Comite & Scabinis vel Missis dominicis, qui a eo ad iustitiam faciendas in provincia fuerint ordinati, traditionem faciat.* Testamentum verò viri & uxoris Novella 4. lib. 2. Valentiniæ ap-

probatum, in praesentia Principis fiebat, saltē venia impetrata, & relatione facta. *Nam cum liceat* (inquit Imp.) *cunctis iure civili atque pretoria, liceat per nuncupationem, liceat municipalibus gestis iudicia suprema componere, proculdubio manebit firmior hac voluntas qua testimonio Principis & subscriptione conditoris firmatur, cui congruit. Omnium. C. de testament. unde hanc donationis formam fluxisse probabile est.*

AVT MUNERE REGIO] Eandem heic tangit bonorum divisionem quam supra cap. 3. notavimus. Beneficium namque, alode, & comparatum his verbis significantur. *Munere regio*, id est per beneficium Regis, quod postea feudum dictum est; licet non ignorem à Regibus tunc quoque in proprietatem praedia data, ut infra cap. xv. Alodi verò recte parentum nomen subiungitur. Proprie enim alode illud est quod à parentibus acceptum possidetur. Sic lib. 2. cap. 4. 6. & 9. Itaque comparato opponitur lib. 2. cap. 7. *tam de alode, aut de comparato, vel de quolibet adraclū. cap. 12. tam de alode paterna quàm de comparato.* Incerti auctoris (sive Appendicis Marculfi) formula 47. *tam quod alode parentum quàm ex meo contractū mihi obvenit.* & cap. 49. formularum Romanarum (sive Simondicarum) cap. 14. & 38. Ioannes VIII. PP. Ludovico R. epist. 139. de Bolonis filiabus, ut eis bona paterna redderentur: *Et pro nostro amore integritate ipsas proprietates, quas vos alodes dicitis, reddat.* Sic quoque hereditas passim pro alode dicitur, Leg. Salic. tit. 62. leg. Ribuarior. tit. 38. Nam quod in titulo *alodes* dixerant, in dispositione *hereditatem* vocant. Marculf. lib. 2. c. 7. *tam de alode quàm de comparato*, eadem postea repetendo, *tam de hereditate parentum quàm de comparato.* Vita Caroli M. apud Adhemarum: *Ibique multitudo Saxonum baptizata est, & secundum morem, omnem ingenuitatem illorum & alodem manibus suscipiunt, si amplius immutassent, quae eadem Regino ut perderent ingenuitatem & hereditatem dicuntur.* Traditionum Fuldensium lib. 2. Abbatissa Emhil donat propria hereditatis sua terram in diversis videlicet locis *tam de paterno quàm & de materno iure ad me pertinencem.* Alibi saepe paternum aut maternum alode. Rhenanus & Vadianus arbitrantur alodij vocem inde natam quod ea bona familiis velut coagmentata & conjuncta essent, à Germanica voce *anlodr*. Tentari posset ab alia Germanica voce originem ducere *ald*, quae vetus antiquumque declarat, auctore Aventino in Glossario, quae notatio ad hereditatis nomen & paternam terram proximè accedit. Tandem verò & comparatum alode dictum, & generaliter omnis proprietatis hoc censita nomine, ut ad Capitula observat saepe nominatus vir magnus Franciscus Pithaeus. In adiunctione Hludovici Regis: *Et illorum alodes de hereditate, & de conquisitis, & quod de donatione nostri senioris habuerunt.*

DRAPPIS] Synodi Pistenis anni dccclxiii. cap. 1. *Et sicut quando solemus de istis frequentibus itineribus reverti ad mansiones nostras detonsi & decalvati, cum drapis & calcamentis depannati, & tunc nos reficimus & reparamus.* Variar. formul. (sive Bignonianar.) cap. 8. &

13. *aurum & argentum & drapalia.* Quod panni seu vestimenti genus, hodie nomen apud nos retinet, *drap.*

PRÆCEPTUM DE LÆSIVVERPO] Cap. 11. Formula est traditionis per quam possessio in palatio & in Regis praesentia transfertur.

FIRMISSIMVM] Quod enim in praesentia Principis actum est, omnes solennitates superat. Immo qui *testamentum Regis* (id est, instrumentum) *absque contrario testamento falsum clamaverit, non aliunde nisi de vita componat.* Leg. Ribuar. tit. 62. 7.

PER FISTVCAM] Tradita videlicet festuca in signum tranlatæ possessionis. Multis quippe tum utebantur traditionum symbolis, per glebum, sive terram & herbam, ut loquuntur formulse incerti auctoris (id est, Appendix Marculfi) cap. 19. & 43. per virgam aut baculum. Vetus traditionis instrumentum apud Brissonium form. lib. 6. *Tu pascuis fuste illum investito, tu segnui fustem manu capio.* & alias saepe. Per chirothecam. Robertus Comes & Abbas S. Martini anno septimo regni Odonis Regis: *Reddimus Dociacum, admoniti, ad ejus sepulchrum veniens per quantum nostrum.* Per librum, ut ad Goffridum Vindocinensem observat vir eximie eruditionis Iac. Sirmondus, baculosque & chirothecas & ejusmodi traditionum symbola multa in tabulario sancti Albini hodie quoque extare testatur. Per anulum Comitum. Vet. form. *Genitor suus dimisit per fistucam & anulum ipsius Comitum, ipsi advocato tradidit in sua elemosyna.* Per cultellum cum cespite & festuca. Tabularium S. Benigni Divionensis: *Fulchardus per virgadium suum & cultellum suum cum cespite & cespite coram praesentia bonorum hominum qui ibidem aderant se excutum fecit, & secundum legem suam Missit beati Benigni publici tradidit, Aldegario videlicet monacho & Proposito ejusdem monasterii, & Godefrido nomine tenus monacho, rei quae per pretium Berthiloni Chorepiscopo & Abbati atque monachis ejusdem loci vendiderat, accepto librarum vii. pretio.* Anno xxviii. regnante Carolo R. *Fistuca* verò frequens in eam rem usus. Marculf. lib. 1. cap. 21. *quod in praesenti per fistucam eas eidem visus est commendasse.* Lib. 2. c. 14. *partem parvi tradidisse, & per fistucam omnia partium esse dixisse.* Leg. Salicæ tit. 48. ubi qui modus donationis faciendæ fuerit & possessionis transferendæ traditur, & tit. 52. frequentia hujus traditionis ex facilitate descendit, quod fistuca obviam saepe occurrit. Id licet dicitur in concessione Guidonis Comitum Picavorum, quam ego doctissimo viro Ioh. Belio Fontenaiensis apud Pictonas praefecturae Advocato regio lubens acceptam refero. Dignus profecto qui in hanc rem exscribat locus. *Vobis & omnibus aliis adhuc inantea permitto, concedo, & ad integrum restituo terras easdem & cetera omnia cum omnibus pristinis consuetudinibus, sicut ipse & mater mea cum illo tenuerunt, & monasterio S. Trinitatis dederunt, ut habeatis & teneatis firmissimo stabilimento vos & posteris vestris. Tunc inclinavit se Comes, & accepit viridem scirpum, nam domus recenter erat iuncta, sicut solemus facere quando aliquem persona potentis vel*

vel dominum suscipimus vel amicam. Tunc jan-
co ipso non tam donum faciens quàm restauratio-
nem, dedit duobus fratribus qui presentes ade-
rant, id est, Domino Claro & fratri David &c.
Anno ab incarnatione Domini MXXVIII. In-
diſt. VII. X. XL. Iuny. Acta est ista concessio à
venerabili Comite Pithavorum Vvidone infra tra-
ram qua vocatur Mariima apud Ecclesiam S.
Saturnini.

VVERPISSE] id est, dimittere, & sic alium
vestire. Vita Caroli M. apud Adhemarum: in-
genitiam illorum, & alodem manibus gupie-
runt, quo loco in quibusdam exemplaribus, non
gupierunt, sed *alugum fuerunt* scriptum esse
V. C. Petrus Pithæus notavit. quæ verba eodem
recidunt. Chronicon S. Benigni Divionensis sub
Rodulfo R. Robertus Vicecomes in ipso placito
in presentia principum eosdem servos vvirpivit
& sancto Benigno reddidit. Eo etiam referendum
quod in formula XLIII. incerti auctoris dicitur
de ipsis rebus se exutos esse dixisse. nam rem di-
mittendo & se exendo, alium investiebant. Quo
vverpiendi verbo hodie utimur, in jure enim di-
mittere, *desguerpit* dicimus. Inde vidua in veteri-
bus Gallicis scriptis *la guerpie*, quasi relicta,
dicitur. Froſart. hist. vol. 1. cap. 242.

LÆSOVVERPISSE] Leg. Salicæ tit. 48.
hæc traditur donationis forma, quæ à Marculfo
non longè recedit: in mallo &c. & sic festucam
in laſum ejus jaſſet, & ipsi in cujus laſum fe-
stucam jaſſaverit, in casa ipsius manere. & hos-
pites tres suscipere &c. Fr. Pithæus ex vet. glos-
ſar. in laſum in sinum interpretatur, hucque
elegantè vulgare forense verbum *tendre le giron*
refert. Itaque læsovverpisse est rem aliquam dimi-
ſiſſe & alteri tradidisse festucam in sinum jactata.

ACCOLABVS] Hæc enumeratio omnibus
instrumentis adscripta est, ut exempla proferte
frustra sit. Accolæ verò qui hæc nominantur sunt
coloni seu adſcriptitij qui simul cum prædiis veni-
bant; ut & de villicis, ſaltuariis, & actoribus
apud Jurisconsultos exempla extant. Chartul. S.
Martini; cum hominibus ibidem commanentibus,
quos colonario ordine vivere conſtituimus. Servo-
rum autem quæ fuerit apud Germanos veteres
conditio apertè declarat Tacitus: *Servis non in
noſtrum morem deſcriptis per familiam miniſteriis
utuntur. Suam quiſque ſedem, ſuos penates ve-
git; frumenti modum dominus, aut pecoris, aut
veſtis ut colono injungit; & ſervus haſſenus pa-
ret.*

Cap. 14. ERGO COGNOSCAT] Si ad proximam
præſationem hæc referas, abſona & aliena erunt.
Nam cum in superiori præſatione loci sancti fiat
mentio, hæc de illustri viro loquitur. Verùm &
hæc & quæ ſequuntur ad primam & ſecundam
præſationem referenda, quæ de donationibus à
Rege fidelibus suis factis scriptæ sunt.

FARINARIIS] Farinarium pro pistrino di-
cit, ut & alij non pauci mediæ ſeculi ſcriptores.
Leg. Salicæ tit. 24. 3. *Si quis ſcluſam de fa-
rinario alieno ruperit.* Tit. XXXIII. 3. *ſi quis
viam que ad farinarium ducit clauserit.* Diplo-
ma Caroli Simplicis R. de S. Martini cœnobio,
cum vineis, culturis, silvis, pratis, farinariis.
In traditionibus Fuldenſibus lib. 2. totum &
Tom. II.

integrum, terris, silvis, campis, pratis, pascuis,
aquis, molinariis &c.

QUICQUID EXINDE FACERE] Sic
cap. præced. & cap. 17. Gregor. Turonenſ. lib.
10. c. 31. *Cui aliquid de ſiſci diſtionibus eſt lar-
gius, dedique ei poteſtatem faciendi de his re-
bus que voluiffet.*

CONFIRMATIO] Vide infra cap. 35. Con-
firmatio est à Rege locis sanctis & venerabilibus
indulta, quam ſolemne erat à Principe impetrari.
Privilegia enim & cetera ejuſmodi à Principibus
indulta, poſt illos ſucceſſorum confirmatione opus
habent. Ceterùm de confirmationibus ejuſmodi
rerum Eccleſiarum agit Hinemarus de divortio
Hlotharij & Thietbergæ pag. 399. & 412. ubi
querelam inſtituit adverſus Reges ſui temporis,
qui ſpecie confirmationis ab Eccleſiis & locis ſan-
ctis petita, & quam liberaliter indulgebant, bona
tamen quæ eà deſignabantur occupabant, & aut
ſibi retinebant, aut fidelibus largiebantur, quam
in verſutiam latè invehitur.

CONFIRMATIO] Confirmatio est à Rege
conceſſa, ejuſ quod ab anterioribus Regibus qui-
buſdam perſonis ex ſiſco donatum fuerat, non in
beneficium ſeu feudum, (morte quippe accipien-
tis ſinebatur) ſed in proprium, ut ad ſucceſſo-
res etiam tranſiret. Quod ex his verbis mani-
feſtum eſt: *Et ipſe & poſteritas ejuſ eam teneant
& poſſideant, & cui voluerint ad poſſidendum
relinquant, vel quicquid exinde facere voluerint
ex noſtro permiſſu libero perſruantur arbitrio.*
Theganus Trevirienſis Chorepiſcopus de geſſis
Ludevici Imp. cap. 19. ejuſ liberalitatis nomine
Ludovicum extollit: *In tantum largus ut villas
regias, que erant ſui & avi & iriavi, fidelibus
ſuis tradidit eas in poſſeſſiones ſempiternas, &
præcepta conſtruxit &c.* quæ tamen non rectè Fal-
cetus de beneficiis intelligit, & præter auctoris
mentem feudorum ſucceſſionis & proprietatis in-
de deducit originem antiquit. lib. 8. c. 18. In char-
tulario S. Martini Turonenſis extat ejuſ donatio-
nis diploma Caroli Simplicis R. Odoni Comiti
factæ: *Placuit fidelem noſtrum de rebus proprie-
tatis noſtre donare, ut quicquid pro militate jure
proprietario ſacere decreverit, licentiam habeat
& poteſtatem faciendi, donandi, vendendi ſeu
commutandi.* Anno 2. regni Indiſt. XII. Nar-
bona. Itémque alia ejuſdem Odonis tum Regis
Ebolo Comiti. Sic etiam accipio in alodium da-
re ſynodi Meldeniſis cap. 41.

DE REGIS ANTRUSTIONE] Ex hac for-
mula apparet antruſtionem dici fidelem Regis, qui
ſe fidem ei ſervaturum juramento ſpondit,
quod & nomen indicat. Fidem enim *treuv* hodie
quoque Germani vocant, ut & apud Aventinum
in glosſario *drou* & *dravo*, quæ non niſi pronun-
tiatione differunt. Itaque antruſtiones fideles ſunt,
leudes, ut paſſim Gregor. Turon. eos vocat, &
auctor appendicis ad Gregorium, ſive is Idacius
ſive Fredegarius ſit, aut, ut ſæpens ætas dixit,
vaſſi & vaſalli. Inde truſtis leg. Salicæ tit. 43. 4.
*ſi quis eum occiderit qui in truſte dominica eſt,
xxiv. denariis qui faciunt ſolidos DC. culpa-
bilis judicetur.* Aliter verò in reg. MS. legis Sa-
licæ, quæ Marculfo noſtro præpoſita eſt, concipi-
tur, quod proximè huic formulæ accedit: *ſi*

quis antrufionem dominicum occiferit, malb. malcho, xxiv. denariis qui faciunt solidos d. c. culpabilis indicetur.

VNA CVM ARIMANIA SVA] Ita edidi, Fr. Pithœum sequutus, qui ad tit. 43. leg. Sal. hanc formulam exscripsit; etſi regum exemplar, non arimania, ſed arma habeat. Haſi certè aliquandiu utrum eligerem, quòd per arma juſjurandum olim præſtitum memineram, itémque illud interpretari poſſe putarem de eo qui armis ornatus, ut par erat, conſpectum Principis adit. Vicit ne tandem auctoritas Pithœi; quam etiam ratio ſuadet. Arimania ergo heic pro familia uſurpatur. Sanè eo nomine ſervorum ſeu colonorum ſpeciem ſignificari multis ex instrumentis manifeſtum eſt. Vido Imp. in legibus Franciſ & Longobardicis adjectis tit. 5. Nemo Comes, neque loco ejuſ Prepoſitus, neque Sculdafſus ab arimaniis ſuis aliquid per vim exigat præter quod conſtitutum legibus eſt, ſed neque per ſuam fortunam in manſione arimani ſe applicet &c. Tit. v. 1. 2. Si ex præcepto imperiali Comes loci ad deſenſionem patria ſuos arimannos hoſtiliter præparare monuerit &c. Diploma Conradi Imp. pro Eccleſia Mutinenſi anno mxxix. apud Sigonium de regno Italiae lib. 8. caſtella, villas, manſos, ſervos & ancillas, erimannos & erimannas.

IN MANV NOSTRA] Manibus enim datis, more Franco, fidelitas promittebatur. Annales Pipini inſerti Aimoini continuationi lib. 4. c. 64. Iluc & Taſſilo Dux Bajoariorum cum primoribus gentis ſuae venit, & more Franco in manu Regis in vaſſaticam manibus ſuis ſemetipſum commendavit, fidelitatemque tam ipſi Regi Pipino quàm filiis ejuſ Carolo & Carlomanno juſjurando ſupra corpus ſancti Dionyſij promiſit, qui locus fidelitatis illius morem apertè tradit, & Marculſum omnino illuſtrat. Sacramenti verò formulam, qua conceptis verbis ſuper ſanctorum reliquias jurabatur, ediderunt P. Pithœus una cum ſecundæ Regum familiae hiſtoricis, Fr. Pithœus in Gloſſario, & Falctus antiquit. lib. 6. c. 5. ideoque non exſcribo. Hominiũ id poſtea dictum eſt; cujus formulas poſterioribus ſeculis variè variè pro more regionis tradiderunt. Richardi Capuae Principis fidelitatis juſjurandum lib. 1. regiſtri Gregor. VII. Papæ extat. Videndi Fulbertus apud Ivonem Carnotenſem Decreti par. 12. c. 76. Radevicus lib. 3. c. 19. lib. 2. feudorum tit. 6. & 7. Gallica verò lingua pleraque civitatum leges & conſuetudines, liber 11. MS. legum Pariſiorum & Auteliæniſum, Butellerius in Summa rurali. Sed ut ad annales Pipini redeam, ſcitè ſeipſum commendavit ſcriptum eſt. Se namque commendare, pro hominiũ ſeu fidelitatem facere tunc uſurpabatur. Hincmarus de Villa Noviliaco (Eruditorum etenim conjeſtura, qui hujus opusculi eum auctorem faciunt, libens accedo) Proceſſu denique temporis commendavit Donatus filium ſuum Gozelum Carolo Regi; cui in beneficium dedit Carolus villam Noviliacum cum appenditiis ſuis. Nithardus lib. 1. Qui omnes commendati eidem ſacramento fidem firmaverunt. Conſeſſionis præceptum à Ludovico Imp. Hiſpanis datum; Noverim tamen iidem Hiſpani ſibi licentiam à nobis eſſe conſeſſam ut ſe in

vaſſaticum Comitibus noſtris more ſolito commendent. Diviſio regni Ludovici Pij cap. vi. Sic etiam accipienda hæc verba, ſe illi commiſerunt, apud Frodoardum ad an. 922. 924. & 940. Illud poſtremo obſervandum, fidelitatem hodie quidem feudi cauſa tantùm præſtari; tum vero, ut ex hac formula patet, etiam citra beneficium plerique ejuſmodi ſacramento fidem ſuam obſtrangebant, ſervitiumque Principi proſtebantur, non tamen fortalſe ſine ſpe aliquod beneficium poſtea à Principe obtinendi. Solebant enim Reges hiſ fidelibus ſuis beneficia ſeu feuda vacantia conferre. Conſeſſionis præceptum Ludovici Imp. pro Hiſpanis: ſi beneficium aliquod quifſiam coram ab eo cui ſe commendavit fuerit conſeſſus, ſciat &c. Sangalleniſis de geſtis Caroli M. lib. 1. cap. 22. de quodam Epifcopo: Hic habuit unum vaſallum non ignobilem civium ſuorum valde ſtrenuum & induſtrium, cui tamen ille, ne dicam aliquod beneficium, ſed ne unum quidem aliquando blandum ſermonem impendit. ubi vaſallum ſine feudo & beneficio nominat. Vid. Capitul. lib. 3. cap. 73. Poſſent & alia non pauca ejuſdem rei exempla proferri.

TRVSTEM] id eſt, fidem. Leg. Sal. tit. 43. Decreto Chlotarij R. cap. 3. Vnde antruſtio, de quo antea.

VVIRGILDO SVO] Vvirgildus tum vocabatur pecunia quæ pro homicidio aut alio delicto defuncti heredibus & propinquis ſolvebatur; freddum verò quicquid ex eadem cauſa fiſcus capiebat. Nam apud Germanos veteres certa pecunia ſumma delicta æſtimabantur, neque homicidium morte lui lex erat. Leg. Bajuvar. cap. 1. tit. 7. 3. Nulla ſit culpa tam gravis ut vita non concedatur. Cap. 11. tit. 1. 4. Vt nullus Bajuvarius aldem aut vitam ſine capitali crimine perdat, id eſt, ſi in necem Ducis conſiliatus fuerit, aut inimicos in provinciam inviaſerit &c. Cetera verò quæcumque commiſerit peccata, quouſque habeat ſubſtantiam, componat ſecundum legem. Vides facinoroſos nec vita nec bonis privati, niſi in majestatis crimine. in ceteris pecuniariam fuiſſe penam, quæ compoſitio dicebatur. Idem in reliquis ejuſdem avi legibus obtinet. Morem hunc antiquiſſimum obſervaverat Tacitus: Suſcipere tam inimicitias ſeu patris ſeu propinquis quàm amicitias necesse eſt. Nec implacabiles durant. Luitur enim homicidium certo armenorum ac pecorum numero, recipitque ſatisfactionem univerſa domus. Ideoque frequenter in vet. legib. & capitulis hæc verba reperias de vita componat, & Capitul. lib. 3. c. 10. ſi quis conviſtus fuerit perjury, perdat manum aut redimat. Vvergildus igitur compoſitio dicitur quæ propinquis præſtatur luendi homicidij aut alterius criminis cauſa. Præter vet. leg. in quibus ſæpius id occurrit, Capitul. lib. 4. c. 13. 15. 18. Qui hominem publicam panitionem agentem interfecerit, bannum noſtrum in triplo componat, & vvirgildus ejuſ proximis perſolvatur. Burchardus in lege familiae: Inſ eriſ familiae ut de vveregeldo ſiſcalini hominiſ quingue libra ad cameram reddantur, & dua libra & dimidia amicis ejuſ contingant. Item vveregeldum reddat, & cum proximis pacem faciat. In Vvillclm Normanni Angliæ R. legibus apud Roge-

rium Hovedenum annalium parte post. in Henrico 11. *Vere suum id est pretium redemptionis sue solvat.* Inde *trinungelium & nungeldum* pro triplici & nona compositione in legib. Bajuvar. tit. 2. c. 13. & tit. 8. c. 1. & 2. leg. Alaman. tit. 7.

SOLID. DC. ESSE CVLP.] Quæ Salica & magna est compositio, Leg. Sal. tit. 43. & passim. Pragmaticum Regum Lotharj & Ludovici pro Ecclesia Parisiensi: *Si forte calliditate iudicis aut alicuius persone ipse immunitates alicubi inrupte fuerunt, prisorum lege id est solidis DC. multetur.*

Cap. 19. PRÆCEPTUM DE CLERICATU] Iam monuimus præceptum apud Gregorium Turonensem, Marculfum, & alios pro diplomate Principis accipi. Præceptum igitur de clericatu hec dicitur Regis epistola qua licentiam alicui concedit ut Clericus fieri possit. Nam absque Principis consensu Clericos ordinari mos non erat, quod aperte hæc formula testatur. Adalbertonis Remensis Archiepiscopi epistola, quæ 57. est inter Gerberti epistolas: *Perfidia ac infidelitatis crimine in regiam maiestatem arguor decineri, eò quod nepotem meum, Clericum videlicet mea Ecclesia, licentia donaverim, quia & palatium adierit, & dono alterius Regis episcopatum acceperit ejus regni quod senior Lotharius in proprium jus revocaverat, quodque gradus ecclesiasticos ei postmodum contulerim absque licentia & auctoritate senioris mei.* Synodi Aurelianensis 1. cap. vi. *De ordinationibus Clericorum id observandum esse decrevimus, ut nullus secularium ad clericatus officium presumat accedere nisi aut cum Regis iussione, aut cum iudicis voluntate.* Ejus rei ratio redditur à Carolo M. apud Anfegisum lib. 1. cap. 114. ubi id quoque renovata constitutione fitur. *De liberis hominibus qui ad servitium Dei se tradere volunt, ut prius hoc non faciant quam à nobis licentiam postulent. Hoc ideo quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis hoc fecisse quam pro exercitu seu alia functione regali fugienda, quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupiscunt circumventos audivimus. & hoc ideo fieri prohibemus.*

DE CAP. BENE INGENUVVS] Adnuntiatio apud Pistas an. DCCCLXIV. cap. 28. MS. *Vi illi Franci qui consensum de suo capite vel de suis rebus ad partem regiam debent, sine nostra licentia ad causam Dei aut ad alterius cuiuscunque servitium sine licentia nostra tradere voluerint, Comes vel Vicarij hoc eis non consentiant, sed ex banno nostro prohibent.*

IN EVLETICO PVBLICO] Pithæus ad tit. 26. leg. Sal. hanc particulam exscribens *polyptico* legit, rectius sanè & concinnius. Manuscripti tamen libri lectio retinenda videtur, quamquam barbara, sed quæ lingue corruptionem prodatur. Nam *polyptichum* significat, & ab eo deductum esse apparet, Hodie quidem ecclesiasticorum beneficiorum & reddituum notitias & catalogos *Poultier* dicimus. Itaque nil immutandum. Sensus autem hujus loci hic est, Regem licentiam alicui dare Clericum fieri, si quidem ingenuus sit, non servus publicus, aut colonus, sive

Tom. II.

adscriptus, qui in publicis rationibus seu polyptichis census & inscriptus non sit. Quod pertinet synodi Rhemensis sub Sonnatio Episcopo decretum apud Flodoard. hist. Rhem. lib. 2. cap. 5. *Hi vero quos publicis census spectat, sine permissu Principis vel iudicis se ad religionem sociare non audeant.* Rationes autem publicæ polypticha dicuntur. In leg. 11. de discolorib. Cod. Th. quæ initio Imp. *polypticha* dixerant, in fine eadem *ratiocinia publica* vocant, quod ibidem etiam rectè Anianus interpretatur. Vegetus de re militari lib. 2. c. 19. Calliodor. Variar. lib. 5. cap. 14. Plenè autem de polyptichis agit Magnus Cujacius Observat. lib. 4. cap. 27.

COMAM CAPITIS] Comam namque Clerici ordinandi deponabant. Gregor. Turon. lib. 3. cap. 18. de Chlodovaldo Chlodomeris R. F. *ibi propria manu capillos incidens Clericus factus est.* lib. 4. cap. 4. de Maclavo Britanno: *Venetiam urbem exiit, ibique consuratus & Episcopus ordinatus est. Mortuo autem Chanaone hic apostatavit, & demissa capillis uxorem quam post clericatum reliquerat, cum regno fratris simul accepit.* Hic enim Maclavus cum clericatu renuntiare vellet, demisit capillos, id est, comam nutrire cepit. Inde plerisque synodis cavetur ne Clerici comam nutriant. Labet hec obiter adnotare, cum Childebertus & Chlotarius Reges de fratris filijs interficiendis consilium caperent, Clotildæque matri utrum illos tonderi an interfici mallet nuntiarent, tonderi non accipi ut Clerici aut monachi fierent, ut plerique intelligunt, sed an vellet eos à regni successione removeri, incisa cæsarie, quam prolixam & vetustè comptam Reges regique tum Principes alebant. Id apparet ex his apud Gregor. Turon. verbis lib. 3. c. 18. *utrum incisa cæsarie, ut reliqua plebs habeantur.*

DE DIVISIONE VBI REG.] Familia er. ciscundæ judicij formula est, qua Rex dividendæ hereditatis causa ad petitionem partium Missum suum delegat. Leges Longob. lib. 2. tit. 29. Flodoardus lib. 3. c. 27. Huc planè facit Gregor. Turon. locus lib. 9. c. 33. *In qua causa Theobertus Presbyter, qui nuper ex referendario Sygberti Regis conversus presbyterij honorem accepit, accessit, ut hanc divisionem juxta Regis imperium celebraret.* Illud constat, jure Romano Prætores coheredibus aut alijs volentibus à communione discedere arbitrum dedisse.

ET DECIMA ILLIUS SVMPVS LITIS] In MS. vitiosè scriptum erat *sumptus litis*; cujus loco *sumptus litis* reposui, quod & scripturæ vestigium & sensus ipse suadebat. Constatio Caroli M. MS. cap. 111. *De hereditate inter heredes si contentione egerunt, & Rex Missum suum ad illam divisionem transierit, decimum mancipium & decima virga hereditatis fisco Regis detur.* Qui locus ad hujus loci interpretationem omnino facit. Sententia igitur est, Regem decimam illius litis, sumptuum seu expensarum nomine fisco suo quacunque de causa debitam, alicui donare & concedere. Olim namque apud Romanos necessaria erat ex parte actoris cautio decimæ partis litis, calumnie nomine; quia initio litis cavebat actor, ni vicisset, reo decimam præstitum iri. Exat in consultatione veteris Iurifconsulti consti-

LII ij

tutio Diocletiani ex Codice Hermogeniano (quam inde etiam exscribit Cujacius Observat. 7. c. 6.) que ejus re promissionis decimæ partis meminit: *Quippe si per calumniam hoc eum facere confidit, remedio re promissionis initio postulata calumnia decima partis ejus quod competit, tibi condemnari eum desiderare potes.* Cujus cautionis specimen præbet cap. 19. formular. Legis Romanæ. Hanc obsoletam sustulit Iustinianus leg. ult. §. *Antiqua.* Cod. De jurejurand. propt. calum. dan. §. *Hæc autem.* Infit. De pœna temerè litigant. eandemque postea reduxit non abolit calumniæ jurejurando Nov. c. xii. Decimam igitur litis apud Francos receptam fuisse probat hæc formula; que à Romanis accepta in tantum invaluit ut non alie litium expensæ multæ feculis in usum fuerint præter decimam rei in judicium deductæ, & pecuniariam multam quam emendam dicebant; ut auctor est Petrus Fontanus*, qui B. Ludovico Rege claruit; cujus ea de re vetus quoque constitutio extat. Tandemque decrevit Carolus IV. Rex ubique illud observandum, ut victus victori in expensâ tenetur, non in provinciis tantum ubi scriptum pro legibus erat. quod optimus doctissimusque senex Ant. Otfellus observavit Manual. lib. sexto. Id potèr heic singulare est, decimam litis fisco præstari solitam. Verum sic accipio, ut sportularum & judicij nomine pars illius decimæ fisco competeret. Sæpe vetustissimo Romano jure quippe non dissimile observatum ex Varrone & Festo elici potest. Sic enim ille de lingua Latina lib. 4. *Ea pecunia qua in judicium venit in litibus, sacramentum à sacro. Quæ petebatur, & qui inficiabatur, de aliis rebus uterque quintas eris ad pontem deponerent; de aliis rebus item certo alio legitimo numero assium. Qui iudicio vicerat, suum sacramentum à sacro auferbat, vitæ ad ararium redibat.* Valerius Max. lib. 7. cap. 7. *Sacramento cum adolescentulo contendere ausi non sunt.* *maximè apud Pollucem lib. 8. in præteritis & de præteritis & de præteritis & de præteritis.* Idem Valer. Max. lib. 7. c. 8.

* Editus à v. c. Carolo da Fresco in appendice Lovavil- la pag. 77.

Cap. 21. DE CAUSIS ALTER. RECIP.] Vetustissimo Romano jure non licebat per procuratorem agere. Infit. De his per quos agere possimus. Sed postea receptum est in plerisque causis per procuratores etiam experiri. Apud Francos docet hæc formula, qua conceditur ut quidam, qui propter simplicitatem rebus suis superesse non potest, per alterum possit agere. quod & veteribus Romanis non ignotum. Auctor ad Herennium lib. 2. *Ex equo & bono sui constat, quod ad veritatem & utilitatem communem videtur pertinere, quod genus, ut major annis sexaginta, & cui morbus causa est, cognitorem det.* Illud longo post tempore apud nos obtinuisse ut præter Regem nulli procuratoris habendi absque Principis consensu facultas suppeteret, testatur Io. Faber ad §. *Universitatis.* Infit. De rer. divis. & Brolus in stylo Parlamenti. Innocentij quoque III. Papæ rescriptum ad scholares Parisienses, qui procuratoris constituendi licentiam ab eo petierant, hæc habet ex more Francico dubitandi causam Cap. *Quia in causis.* De procurator.

CLEMENTIA REG. N. PETIIT] Eadem ratione & Ecclesiarum advocati seu defensores à Principe petebantur. Benedictus Levita Capitul. lib. 5. c. 53. & lib. 7. c. 392. Chlotarius Rex in Chronico Besuensi: *Vvaldalenus Abbas petiit à nobis ut illustri vir Gengolsius omnes causas ipsius monasterij ad prosequendum & redintegrandum deberet recipere. Cui nos hoc beneficium præstitisse cognoscite. Quapropter per presens hoc præceptum jubemus ut memorata omnes causas ipsius monasterij illustri vir ille ex nostro permisso licentiam habeat prosequi, & nunquamque ut justum est restituat. sic tamen quantum eorum pariter fuerit voluntas. Data xv. Kl. Sept. anno octavo regni Domini Chlotary Regis.*

IN VICE IPSIVS] qui propter simplicitatem, ut dictum est, rebus suis superesse non poterat. Sic accipienda in Legib. Andegavensibus c. 40. *procurator par non possit agere.*

ADMALLANDVM PROSEQVENDVM] Admallare, id est, ante judicem vocare litigandi causa. Leg. Salicæ tit. 52. 2. *Si adhuc supradictum debitum solvere noluerit, debet eum sic admallare: Rogo te iudex ut hominem illum, denominatum, gasachionem meum (id est, adversarium) qui mihi fidem fecit, de debito tali, denominato, secundum legem Salicam mihi eum adstringas. Tunc iudex dicere debet: Ego gasachionem tuum illum in hoc mallo quod lex Salica habet, & tit. 53. Secundum legem habeat admallatum. Inde hamallus leg. Sal. tit. 49. *ista omnia ubi suus hamallus est. Quæ omnia à mallo seu placito, in quo judicia fiebant, nomen habent. qua de re postea ad incerti auctoris formulæ.**

OMNES CAUSAS LV.] Lvi corruptè pro illius infinitis locis occurrit; andeque dictio nostra lvi, eodem omnino sensu, quod semel adnotasse sufficiat.

DIRECTVM FACIAT] nostris droill. Gregor. Turon. lib. 4. c. 14. *Desistite ab hac intentione, verbum enim directum non habemus.* Formula sacramenti fidelitatis apud Atiniacum facti, sicut Francus homo per vestrum esse debet suo Regi. Id à recti vocabulo mutuatum, ut Curvo dignoscere vestrum apud Horatium. unde apud nos eodem sensu, *tori & droill.*

PRÆCEPTVM DENARIALE] Manu- Cap. 11. missio hæc est per denarium præsentem Rege facta. Multis quippe modis apud veteres Francos munusculo procedebat, aut ante Regem per denarium, cujus hæc editur formula, aut in Ecclesia per chartam seu tabulam, aut etiam per epistolam privatam, quarum formulæ libro secundo & inter veteres alias videre est. Inde libertorum alij denariales, alij chartularij seu tabularij dicti. Benedictus Levita Capitul. lib. 6. cap. 213. ex Pipini Italia: R. legibus tit. 10. *Homo denarialis non antea hereditare in sua agnatione poterit quam usque ad tertiam generationem perveniat. Homo chartularius similiter faciat.* Et munusculo quidem per denarium ex lege Salicæ, Ribnatis, aut alterius adventitiæ gentis descendebat; per tabulam verò, seu chartam, in Ecclesia secundum legem Romanam fiebat; & eadem ratione munusculo per chartam, lege Romana utebantur; illa verò libertatis datio per epistolam privatam,

ex domini manumittentis gente legem sumebat. Leg. Ribuar. tit. 59. & 60. qui de tabulariis id est per chartam manumissis inscribitur, & tit. 63. ubi plura de manumissionibus & earum forma. Apud Longobardos quatuor manumissionum species erant. Leg. Longobard. tit. 91. Luitprandi Regis tit. 34. & Altolfi Regis tit. 8. De manumissione in Ecclesia aut per epistolam postea agetur. Hæc verò de qua nunc Marculfus, solenniter auctoritate Regis, eoque præsentis, jactato denario per manum seu domini seu alterius celebrabatur, ut hæc formula ostendit. Ejus etiam in veteribus instrumentis aliquot extant exempla. In veteri charta Ecclesie Lugdunensis apud Fr. Pithæum ad Leg. Sal. tit. 28. *Servum juris vestri manu propria & manum illius excutientes denarium secundum Legem Salicam, liberum cum omnibus que habet vel adquisierit fecimus.* Quibus addere placuit & aliud exemplum nondum editum ex tabulario S. Martini Turonensis: *Carolus Imperator Augustus &c. Adalgarius Levita petiit ut imperiali more præceptum fieri juberemus. Decernimus ut more prædecessorum nostrorum Imperatorum & Regum à manu ipsius Leuthardi denarius excutiat, ut à presenti die idem Leuthardus semper & ubique omnibus locis liberatus valeat sui propria potestate absque alicujus resultatione aut contradictione, & quoque ei liberit omnibus modis liber & velut nobili prosapia genitus esse, liberaliter per nostram auctoritatem pergat. Hanc præceptionem manu nostra firmavimus, & annulo nostri imperij sigillavimus. Amalberius notarius ad vicem Autberti Archicancellarii. Data xv. Kl. Iulij anno incarnationis dominice DCCCXXXVI. Indictione v. imperij Caroli VII.*

IACTANTE DENARIO] pro jactato denario, ut sæpe nuncupante pro nuncupato. Igitur excutiebatur nummus de manu ipsius servi qui manumittebatur, ut ex locis supra excerptis apparet, qui nihil minus vel argenteus vel aureus erat, nullo prorsus discrimine. Id enim pro forma & dicitur tantum causa, ut apud Romanos in mancipatione. Vetus formula apud Fr. Pithæum. *Nos verò manu propria excutientes de manu supra dicti N. denarium vel nummum vel argenteum vel aureum, vel dragmam, vel sestertium, vel minam &c.*

SECUNDVM LEG. SAL.] Caput h. c. legis Salicæ non extat. Ejus tamen mentio fit tit. 28. *Si quis servum alienum ante Regem per denarium ingenuum dimiserit.* Ex quo & aliis ple- risque argumentis conjicere licet multo plura fuisse legis Salicæ capita quam quæ ad nostram memoriam pervenerint. Eodem modo in formulis incerti auctoris cap. 47. *Postea ante Dominum illum Regem jactato denario secundum legem Salicam te ingenuum dimisi.* In charta Ecclesie Lugdunensis apud Pithæum, excutientes denarium secundum legem Salicam. Ibidem vetus formula: *secundum legem Salicam eum liberum dimisimus, & ab omni iugo libertatis absolvimus.* De ejusmodi manumissione per denarium ante Regem est etiam titulus specialis in lege Ribuar. tit. 59. Vnde apparet non legis Salicæ propriam fuisse, sed & aliarum legum. *Si quis, inquit, libertum suum*

per manum propriam seu per alienam in presentia Regis secundum legem Ribuanam ingenuum dimiserit per denarium &c.

SICUT ET REL. MANSOARII] Mansuarij hæc dicuntur qui aliis manentes, sive commanentes, & villici, *mansuarii*, mansi, seu mansuarij, coloni denique, Totidem namque vocabulis appellantur. Mansuarij in continuatione Aimoini lib. 5. c. 30. ubi de Normannici tributis exactione à Carolo Calvo Rege: *Vi de mansis indemicatis solidus unus, de unoquoque manso ingenuo quatuor denary de censu dominico, & quatuor de facultate mansuarij, de manso verò servili duo denary de censu dominico. & duo de facultate mansuarij.* Quo tamen loco Falctus non rectè mansum pro homine accipit. Diferè enim ibidem cavetur de censu fundi seu mansi nomine exigendo, & de facultatibus & bonis hominum aliud tantum, hoc est tributum & rei & personæ. Mansus enim villula est coloni unius habitationi propria; de quo ad varias formulas plenior erit dicendi locus. Illud quoque ex hoc continuationis Aimoini loco advertendum, mansos & eorum mansuarios seu colonos, alios liberos, alios serviles esse, ut & in Flooardi appendice *mansi ingenuiles & vestiti* memorantur, cuiusmodi fuisse illos de quibus nunc sermo est probat manumissio per denarium, colonarum tamen conditionis. Coloni namque jure Romano liberi sunt & res proprias habent. Leg. 1. De præd. tami. Leg. 18. De agricolis & cens. lib. 11. Codicis. Terram tamen dimittere non possunt, nec etiam potest prædium vendi receptis colonis, leg. 11. eod. tit. De agricolis. Itaque concessa non fuit plena libertas, per quam à loco recedendi & quamlibet partem petendi facultas dabatur. *Mansarios* dixit Rotharis Longobardorum R. tit. 49. & 106.

CHARTA DE CAUSA SVSP.] Ut dum **Cap. 23.** republicæ causa quis abest, lites & negotia adversus eum conquiescant. Leg. Salicæ tit. 1. 4. *Si in iustione Regis fuerit occupatus, maniri non potest.* quæ tamen absunt à regio manuscripto. In editione Germanica: *si in dominica ambascia fuerit occupatus, maniri non potest.* & in Consuet. Hannonensi: *si eum aut infirmitas aut ambascia dominica detinuerit.* Hæc litteræ hodie quoque ex causa conceduntur, easque litteras status vulgò nuncupamus. In constitutione Philippi Augusti R. de decimis & crucis expeditione apud Rigordum: *Nullus crucem habentium, sive Clericus, sive Miles, sive alius quilibet alicui respondebit super hoc unde tenens erat: ea die qua crucem assumpsit, donec ab itinere suscepto redierit.*

GASINDORVM] Gasindos pro servis aut fidelibus accipio, qui dominis suis perpetuò adherent, eisque jugiter ministrant. quod ex Marculfo ipso colligi potest. lib. 2. cap. 26. in lernmate: *Si aliquis servo suo gasindo suo aliquid concedere voluerit.* Initiòque capituli ita scriptum est: *Iustissimè nostris sublevantur muneribus quæ nobis fideliter & instanti famulantur officio. Mox: fideli nostro illi. Pro respectu fidei & servitutis quam circa nos impendere non desistit.* Gasindorum potè vocabulo utitur Rachus Rex in legibus Longobardicis. tit. 6. 4. *Si enim quicumque liber*

homo in servitio de gasindio Regis aut de ejus fidelibus introierit. In iisdem legibus Rotharis R. tit. 9. 1. 13. si aliquid in gasindio Ducu conquiritur. In legibus Pipini Italiae Regis tit. 14. Si forsitan attenderit ad gasindium, vel ad parentem, aut ad amicum suum.

[LEGITIMO REDIBIT MITTIO] Sic scriptum non hoc tantum loco, sed & bis capite sequenti, corrupte quidem & nullo sensu. Itaque difficilis emendatio, praesertim in ejusmodi auctoribus, ubi cavendum ne menda purgando auctoris faciem immutes. quod in Marculfo agere religio fuit. Lucem vero affert formula quae sequitur: si aliqua causa adversus eum vel suo mittio surrexerint, ubi mittio pro Missio scriptum esse clarum est. Sententia igitur loci haec est, undecunque aut ipse ut alterius procurator tenetur, aut ipse etiam procurator, horum omnium causas, donec revertatur, suspensas esse.

Cap. 24.

[CHARTA DE MUNDEBURDE REGIS] Mundeburdium Germanis scriptoribus tutela est seu defensio & tutio. unde & haec formula, qua Princeps Episcopo aut Abbati tuitionem & defensionem suam impertit, ne a quibuslibet infestentur, atque etiam ut eorum cause in palatio tantum decidantur concedit, quibus non admodum dissimilia sunt diplomata quae adhuc hodie Ecclesiis dari moris est; eaque dicuntur lettres de garde gardienne. Nam & ex hac formula patet, Ecclesiis ut plurimum ejusmodi defensionem tribui. Unde & Caroli Martelli Majoris domus mundeburdij Bonifacio Episcopo dati diploma extat in Pithaei Glossar. in ver. Missus sancti Petri, quod huic formulae planè geminum isdemque clausulis constat. Synodi Meldensis c. 41. Providendum est regiae majestati ut monasteria quae ab hominibus Deum timentibus in sua proprietate constructa praedecessores illius causa defensionis & mundeburbi susceperunt, ut libera libertate, remota spe hereditaria de illorum propinquitate, ibidem religio observaretur, & nunc in allodium sunt data. Eadem decernuntur in synodo Ticinensi sub Hlothario & Hludovico an. DCCCL. apud Canisium c. 16. Sugerendum est beatissimi Imperatoribus quia hi qui monasteria & sinodoecia sub defensione sacri palatii posuerunt, ideo fecisse probantur quod a nullo melius quam a summo potestatum protegenda crediderint &c. Quae synodus Regiatica à Caniso inscribitur, & de loco inquirendum censet. Ego Ticinensem dixi, quae regni Longobardici seu Italici regia erat, quod & initium synodi indicat in urbe regia Ticino, quae verba distincta nullam dubitationem relinquunt. Haec obiter. Synodus Confluentina an. DCCCLX. quae Caroli & Ludovici Regum foedera continet: Volumus ut Ecclesia & casa Dei, & Episcopi, & Dei homines, Clerici & monachi & nonna, talem mundeburdem & honorem habeant sicut tempore antecessorum nostrorum habuerunt. Sanè Gallici episcopatus in regia tutela & defensione perpetuo fuerunt, adeo ut extremis Carolinae stirpis temporibus, & initio tertiae regum familiae, jure regio civilibus bellis imminuto, omnibus occupatis, episcopatus tamen in tutela & protectione Regum manserint. Chronicon Andegavense de Neustria Hugoni Abbati concessa sub Carolo

Simplice Rege: Iste itaque tractus cum ei datus esset ad integrum cum civitatibus & comitatibus & abbatibus castellisque, praeter episcopatus solos, qui in regia dominicata reserenti sunt. Rigordus in Philippi Augusti vita: Igitur Reges Francorum praedictas Ecclesias in sua libertate semper custodire cupientes, quibuscumque Principibus terras custodiendas tradidissent, tamen Ecclesias sub potestate sua & protectione retinere decreverunt; ne Principes quibus terra custodienda delegabatur, Ecclesias vel Clericos ibidem Domino servientes aliquibus angariis, talliis, vel aliis exactionibus gravare presumerent. Necverò Ecclesias tantum mundeburdium dabatur, sed & alius personis, ut viduis, & orphanis. Capitul. lib. 6. c. 247. Ut vidua, orphanus, & minus potentes sub Dei defensione & nostro mundeburde pacem habeant, & eorum iustitias acquirant.

[SVB SERMON. TVIT. NOSTRAE] Tutio Eustorgio Mediolanensi Episcopo à Theoderico Rege data extat apud Senatorem lib. 2. c. 29. quam vide. Sic in verbo Regis esse leg. Sal. tit. 14. & tit. 59. Rex ad quem manciuit est extra sermonem suum ponet. Nam in verbo Regis quis recipiebatur, ne ab inimicis laedi aut interficij posset. Gregor. Turon. lib. 9. c. 19. Regina Brunichildis in verbo suo posuerat Sicharium & c. Aginum propeans epistolam ejus elicit ut à nullo contingeretur. Eodem lib. c. 27. de Gunthramno Rege, qui puellae quae Amalancem Ducem vim sibi facientem occiderat preceptionem tribui iussit, ut in verbo suo posita à nullo unquam parentum defuncti illius molestiam pateretur. His respondet tuitionis formula apud Cassiodor. lib. 7. cap. 34. Diversorum te, quemadmodum quereres, dispendiis sauciatum in castra defensionis nostrae clementer excipimus &c.

[SVB MUNDEBURDE] Mundeburdium, ut diximus, tutela est, & Longobardicis legibus feminarum tutor mundaoldu & mundiu dicitur. Veteribus Francis mainbour & mainbourne pro tutela vel cura. Apud Frossartem vol. 1. cap. 135. fuisse en garde, baillie, tutelle, cure, manburme. Burchardus Decretorum lib. XI. ex Patrimoniali Romano: Rapuisti uxorem tuam, & vi sine voluntate mulieris vel parentum in quorum mundeburdio tenebatur illam adduxisti: Saepè etiam in ejusmodi litteris pro mundeburdio tutio & defensio dicitur. Gregorius Turon. lib. 9. c. 20. in pactione Regum apud Andelaum. Ne à quocunque nullo unquam tempore convellatur, & sub tuitione ac defensione domni Childberti &c. debeat possidere. Sic & in privilegio Ludovici & Lotharii pro Corbeienfi cenobio: Ut ipsum monasterium sub nostra munimine & defensione cum cellulis sibi subiectis & rebus vel hominibus ad se pertinentibus confirmare fecissemus. Mox: sub tuitionis atque immunitatis nostrae defensione. Ex quibus etiam liquet tuitionis clausulam frequentissime immunitatis privilegio insertam fuisse, ut & supra cap. 3. Otthonis Magni diploma pro Ecclesia Mindensi: anteriorum Regum conscripta, qualiter ipsi praefata Ecclesia res cum omnibus in ipsis rebus consistentibus sub illorum recipere mundeburdo. Postea: mundeburdium & tuitionem nostram.

TANTVM IN PALATIO] Sic edidi, & postulabat sensus. Nam in MS. vitiosè *tam in palatio* legitur. Huc facit locus synodi Ticinensis suprà exscriptus, *sub defensione sacri palatii*.

Cap. 11

PROLOG. DE REGIS IVD.] Reges nostros olim proprio ore jus dixisse notum est, Episcopis & proceribus assidentibus, præsertim de maioribus causis, & inter Episcopos, Abbates, Comites, & potentiores personas. Capitul. lib. 5. c. 77. lib. 5. c. 308. & de vassis & fidelibus suis lib. 3. c. 64. lib. 5. c. 101. item ex causa provocationis aut negati vel diu dilati iudicij à Comitibus, lib. 5. c. 243. lib. 3. cap. 7. & cum quis iudicatum facere negligit, aut se iudicio sistere recusat, lib. 2. cap. 19. Marculfus lib. 1. c. 26. 27. & 28. tum demum de neglectu regaliū constitutionum & decretorum, & ex variis causis, de quibus alias singillatim. Illud est quod sepissime hic auctor in palatio causam prosequi. Verùm ex his quædam à Rege ipso iudicabantur, dum jus dicebat, quædam verò Comes palatii vice Regis Episcopis etiam & proceribus assidentibus fiebat, & nihilominus Regis nomine iudicata inscripta erant, atque si ipse iudicasset. Hujus itaque iudicij formula nunc exhibetur, prælationis videlicet. Nam rei iudicatæ tot formula quot negotia. Nos antiquitatis causa integrum Regis iudicium in causa Abbatis S. Benigni Divionensis exscribemus. Veritatem enim & rem gestam representat, quam adumbratam formula tradit; præsertim cum illud ipsum instrumentum visum & laudatum animadverteterim à Io. Tilio rerum nostratarum peritissimo. Est igitur ejusmodi in Chronico Divionensi, quod literatissimi viri Caroli Labbei beneficio videre contigit.

CHLOTARIUS REX FRANCORVM VIR INLUSTER. Quotiescunque altercantum jurgia palatii nostri iudicia nostrorumque fidelium ac Ecclesiarum seu sacerdotum pro quarumcunque rerum negotiis noscuntur advenire, oportet nobis in Dei nomine juxta legum severitatem inquirere, ut deinceps nulla videatur quæstio renovari. Ideoque cum nos in Dei nomine Masolaco in palatio nostro unâ cum apostolicis viris patribus nostris Episcopis, optimatibus, ceterisque palatii nostri ministris, necnon & Andobello palatii nostri Comite, qui de ipso ministerio ad præfens nobis deservire videbatur, ad universorum causas audiendas justoque iudicio terminandas resideremus, advenientes ibi actores basilicæ Domni Benigni, quæ est sub oppidum Divione constructa, ubi ipse pretiosus martyr in corpore requiescit, & vir venerabilis Vulfechramnus Abba præesse videtur, videbantur repetere à quibusdam hominibus, dicentes quia anteaquo tempore bonæ recordationis parens noster Dominus Guntchramnus quondam Rex per testamenti

sui paginam ad ipsam basilicam sancti Benigni villam nuncupatam Elariacum cum adjacentis vel omni re ad se pertinente concessisset, & ipsi homines infra ipsum terminum commanentes ex parte maxima plurima pervasissent, vel ad suam partem contradicerent, & reditus terræ partibus ipsius basilicæ reddere contemnerent, & silvas de ipso agro devastassent, & terram exinde aut prata per loca plurima invasissent, vel vineas plantassent, aut calmas rupissent. E contra illi dicebant quod ipse Princeps Dominus Guntchramnus per præceptionem, quam in præfenti protulerunt relegendam, in antecessores parentes eorum firmasset, ubi continebatur quod ab eo tempore quo ipsum agrum Elariacum jam dictus Princeps ad memoratam basilicam sancti Benigni contulerat, per munificentiam ipsius Principis promoverant (leg. *promoverant*) ut quicquid ex successione parentum habebant, hoc nunc ipsis confirmatum esse deberet. Interrogatum est à nostris proceribus si cessionem ipsius Domni Guntchramni aut aliorum Principum seu alia instrumenta de ipso agro habebant an non, in præfenti edicere debebant. Sed ipsi professi sunt ad præfens quod aliud instrumentum nullum vel firmationem magis exinde non haberent quam quod præfentabant. Vnde & ipsis confirmationibus relectis & percursis, inventum est à fidelibus nostris quod nullum detrimentum vel præjudicium ipsa basilica Domni Benigni de ipso agro Elariacensi exinde non pateretur. Etiam & pactionem præfentabant qualiter antecessor supradicti Vulfechramni Richimarus quondam Abba, seu & apostolicus vir Dominus Berthoaldus Episcopus, unâ cum ipsis, vel parentes eorum de parte maxima de infra termino ipso Elariacense contentionem maximam habuissent, & ipsas terminationes perambulassent, & signa posuissent. Proinde nos taliter unâ cum nostris proceribus, in quantum illustre vir Andobaldus Comes palatii nostri testimoniavit, constitit decrevisse, ut dum hæc causa inter ipsos sicut superius continetur taliter acta vel inquisita fuisset, per ordinem jubemus ipsum agrum Elariacense, quantumcunque Dominus Guntchramnus per testamenti sui paginam ibidem delegavit, postposita & calcata ipsa confirmatione vel reliquis [à Domino Guntchramno] & successoribus Principibus factis descriptionibus, ne deinceps per ipsos aliqua removeri

videatur causatio, sed quod haecenus tenuisse videntur infra ipsum agrum Elariacense vel ubicunque, tam terris, curtiferis, casis, vineis, pratis, silvis, pascuis, aquis, adjacentibusque suis per alia loca, cum omni jure teneant, possideant absque sollicitudine, absque alicujus repetitione, sitque in Dei nomine ad partem sancti Benigni & provisorum subjectorumque eorum evindicatum omni tempore &c. loci ac re (leg. ejus loci ac rei) sopita causatio. Abbeicus recognovit & datavit sub die IX. KL. Novemb. in anno octavo regnante Domino nostro feliciter. Amen. Airardus Presbyter recognovit & subscripsit.

Chlotarius ille filius erat Chlodovei Dagoberti F. ut idem Chronicon testatur; Guntchamnumque Regem parentem vocat, quod ex majoribus suis unus, proavique patruus & loco patris fuerit.

VNA CVM DOMNIS EPISCOPIS] Hi enim in judiciis Regi adfidebant, ut etiam notavit Tillius, qui recte Curia seu Parlamenti originem hinc deducit, illudque ita durasse usque ad Philippi VI. Valesij tempora, qui amplissimum Parisiensem Senatam a comitatu & consistorio Principis separatim edicto constituit. Hujus quoque judicii Episcopis & proceribus adstantibus forma refertur antiquitatum Fuldensium libro primo. Anno dominice incarnationis DCCCXXXVIII. Ind. I. XVIII. KL. Iulij facta est contentio Gozboldi & Hrabani Abbatis coram Imperatore Ludovico & filiis ejus Ludovico & Carolo necnon & Principibus ejus in palatio apud Niomagum oppidum constituto de captura &c. presentibus Trugone Archiepiscopo, Oigario Archiepiscopo, Radolto Episcopo &c. Adalberto Comite, Helphrico Comite, Albrico Comite, Popone Comite, Gabavino Comite palatii, Ruadharto similiter Comite palatii &c. innumerabilibus vassallis dominicis.

OPTIMATIBVS NOSTRIS] Ita nobilissimi & regni priores in appendice Greg. designantur. Capitul. lib. 1. c. 126. V: omnes Episcopi, Abbates, Abbatissa, optimates, & Comites. Lib. 5. c. 2. per consilium sacerdotum & optimatum meorum. Frequentissimè verò in annalibus Fuldensibus à Petro Pithæo & Marquardo Frehero editis, Caroli Calvi præceptum de fugitivis S. Dionysij: Statuimus cum communi consensu & consilio totius regni nostri optimatum. Idem priores regni Gregorio Turonensi, primates appendici, majores & seniores Hincmaro, proceres infra cap. 38. Palatini in Roberti R. privilegio pro S. Dionysij cœnobio, ex sententia palatinorum nostrorum adjudicavimus.

PATRIBVS ILLIS] Repetitio, hoc est Episcopis illis, qui patres ab Ecclesia dignatione meriti & sacerdotij dicti sunt. Urbanus Papa ex Augustino apud Gratianum dist. 68. Gregor. Turonens. lib. 4. c. 26. de Presbytero Heraclio ad

Charibertum Regem. Pater, inquit, Presbyterum Leontium cum provincialibus suis saltem tibi misit. Senator Variar, lib. 11. ep. 3. Spiritales parentes, anima veri parentes.

REFERENDARIIS ILLIS] Referendarios Romani habuerunt, qui supplicum desideria Principi referrent, simulque ejus iussiones & responsa exponerent, Novel. 10. & 113. Cassiodor. lib. 6. cap. 17. ubi eorum descriptio officium. Apud Francos verò diversum quodam modo minus erat. Anulum namque Principis Referendarium tenuisse Gregor. Turon. ostendit lib. 5. c. 3. Et eod. lib. cap. 42. Vericimum Vltrogotthæ Regina Referendarium facit. Subscriptionem etiam regis litteris apposuisse idem testatur lib. 10. cap. 19. Vt Referendarium summi Cancellarij munus sustinuisse apud Gregorium dubitari non possit. Quod & Sigebertus scribit ad annum DCCCXXII. Referendarius, inquit, dicebatur ad quem publica conscriptiones referebantur, ut per eum anulo seu sigillo Regis confirmarentur. Eadem ferè Aimoinus lib. 4. cap. 41. At cum plurimum Referendariorum heic fiat mentio, & summorum Cancellariorum primæ Regum familiæ diplomata repetantur, suspicari licet hoc saltem tempore & postea Referendarios in aula Francica plures fuisse, qui scilicet libellos supplices & diplomata subscribenda Regibus offerrent. Quod innuere videtur præceptum Dagoberti de fugitivis S. Dionysij: Landericus obiulit, Dagobertus Rex subscripsit. In præcepto immunitatis ejusdem cœnobij: Dado obtulit. & in diplomate Chlodovei Dagoberti F. Gerardus obiulit, Chlodovius Rex subscripsit. Nisi fortè conjicias ex Referendariorum ordine unum aliquem anuli Principis eisdem fuisse. Hodie quidem Magistri libellorum supplicum eodem officio funguntur.

DOMESTICIS] De quibus ad lib. 2. c. ult. commodius tractabitur.

SENESCALCIS] Annales Fuldenses sub an. DCCCXXXVI. Carolus per Anulsum Senescallum misso exercitu Britones domuit. Sic & vita Caroli M. apud Adhemarum, & Sigebertus. qui Audulfus in continuatione Aimoini lib. 4. c. 78. regia mensa præpositus dicitur; eundemque Regino Prumiensis principem eorum vocat, quo etiam officio functos sub tertia Regum familia ex vetustissimis vernaculis cæminibus observat Falcetius origin. lib. 1. c. 10. ut & plures extitisse, majorem verò, Dapiferum tunc dictum, etiam vexillum regium in acie detulisse. Robertus monachus S. Remigij Rhemensis histor. lib. 17. Ipso die Podiensis Episcopus perdidit dapiferum suum, qui sua acie deferre solebat vexillum. Inter primas certè regni dignitates hanc fuisse declarant Regum tertiae familiæ diplomata, quæ quidem à dapifero cum quatuor aliis familie regie præcipuis ministris subscribi consueverant. Ludovici VI. Regis diploma denationis ad S. Dionysium: Presentibus ex palatio nostro quorum nomina subscripta sunt & signa. S. Ancellus tunc temporis Dapiferi nostri, S. Giliberti Buticularij, S. Hugonis Constabularij, S. Vvoidonis Camerarij, Stephanus Cancellarij, relegendo subscripsit. Anno MCCI. Innumera ejusmodi litterarum exempla passim repetuntur, adeo ut vacante

vacante Dapifero seu Senescalli officio, subscriberetur in literis, *Dapifero nullo*. Guillelmus Tyrus hist. belli sacri lib. 4. cap. 5. *Alexius megadomesfici dignitate (quem nos majorem Senescallum appellare consuevimus) fungeretur officio, ab Imperatore secundus*. Itaque non male eos in Majorum domus locum successisse observatum est. Nam majoratum & senescalliam Hugo de Cleris vocat. Quod munus præclare describit Hincmarus ex Adhalaro epist. 3. c. 23. *Que videlicet cura, quamquam ad Buticularium vel ad Comitum stabulum pertineret, maxima tamen cura ad Senescallum respiciebat, eò quod omnia cetera, præter potus vel villos caballorum, ad eundem Senescallum respicerent*. Ejus quoque jura ab Hugone de Cleris traduntur, qui Ludovico VI. Rege vixit, & post Goffridum Abbatem Vindocinensem à doctissimo Iacobo Simondo editus est. Hunc nos hodie *Magnum Magistrum Franciæ* dicimus; de quo plura apud Tiliam & Falcerum.

CUBICULARIIS] Gregor. Turon. lib. 7. c. 21. *Eberulfum cubicularium Chilperici Regis refert à Fredegunde accusatum quod is Principem occidisset, thesaurorūque expulisset*. Unde etiam apparet thesaurorum curam ad cubicularium pertinuisse. Idem lib. 10. c. 10. *Chundonem Guntheranni Regis Cubicularium nominat*. Plures fuisse ex hac formula & aliis locis manifestum est. Vnus verò ceteris præpositus fuit: de quo etiam superscripti loci Gregorij Turonensis accipiendi sunt. Quem Regi addidisse non mirum, ob dignitatis prærogativam, cum idipsum Romano imperio solum fuisse doceat Zolimus lib. v. ubi de Timasij magistri militum sub Arcadio damnatione: *ἰ μὲν δαμιόσ προκάθητο διασθῆ. Εὐλεμπῆς ὁ ἀσπίς, ἰσουλὸς δὲ τὸ ἄσπιδος ἄσπις. Ἡ δαμιόσ δὲ ἐκ τῆς ἀσπίδος, τὸ ἀσπίδος δὲ ἐκ τῆς ἀσπίδος ἴσ.* Præpositus is erat facii cubiuli. Ejus officium latè ab Hincmaro exponitur epist. 3. c. 22. *Cammerarium enim cum Cubiculario eundem facio. De honestate verò palatii, seu specialiter ornamento regali, necnon & de donis annuis militum, absque cibo & potu vel equis, ad Reginam præcipue & sub ipsa ad Camerarium pertinebat &c.* Videndi Tilius & Falcerus origin. lib. 1. cap. 11. Porro hos omnes proceres & regie familiæ ministros regij quoque judicij participes fuisse probat lex Ribuar. tit. 90. *Invenimus ut optimates, Majores domus, Domestici, Comites, Grafones, Cancellarij, vel quibuslibet gradibus sublimati in provincia Ribuarina in judicio residentes munera ad judicium pervertendum non recipiant. Quid si quis in hoc depræbensus fuerit, de vita componat*. Quod antè constituerat Gundebaldus Rex in præfatione legum Burgundionum.

COMITE PALATII] Hoc officio functos repetio Trudulfum & Romulfum apud Greg. Turon. lib. 9. c. 12. & c. 30. Aigulfum sub Chlodoveo Dagoberti F. Rege in diplomate ejusdem Regis, Andobellum sub Chlotario ejus filio, sub Carolo M. Anselmum, Vvoradum, sub Ludovico Reginarium, Adhalarum, Bertricum, & sub Carolo Calvo Fulconem, Bernardum, & alios. In quo versaretur horum officium plene tradit Hincmar. ep. 3. c. 21. in finiendis scilicet Tom. II.

controversiis quæ ad palatium deferebantur, & ut si quid in legibus emendandum esset, Principi exponerent, & accepto responso emendarent. Idemque cap. 19. *Comitem palatii Archicapellano seu Apocrisario confert. Præcipue, inquit, duo, id est, Apocrisarius, qui vocatur apud nos Capellanus, vel palatii custos, de omnibus negotiis ecclesiasticis vel ministris Ecclesiæ, & Comes palatii de omnibus secularibus causis vel judiciis suscipiendi curam instanter habebant, ut nec ecclesiastici nec seculares prius Dominum Regem absque eorum consilio inquietare necesse haberent, quousque illi præviderent si necessitas esset ut causa ante Regem merito venire deberet &c.* Non tamen omnium causarum notionem ad illos spectasse certum est, sed tantum pauperum & minus potentium causas. Capitul. lib. 3. cap. 77. *Neque ullus Comes palatii nostri potentiorum causas sine nostra iussione finire presumat, sed tantum ad pauperum & minus potentium iustitias faciendas sibi sciat esse vocandum*. Vice tamen regia sedisse & de majoribus etiam negotiis, seu Regum mandato, seu officij prærogativa, cognovisse, & ex hac formula & Chlotarij Regis iudicio, quod supra exscripsimus, palam est. *Decreta nomine regio inscripta continebant, Regem ex relatione Comitis palatii judicasse, aut ab illo & proceribus jam iudicata firmasse*. Itaque magna ejus Comitis dignitas, magna potestas. Sangalensis lib. 2. c. 9. *Videntes Comitem palatii in medio procerum concionantem, Imperatorem suscipiati, terra tenuis sunt prostrati*. Quem magistratum in Germanico imperio longo tempore durasse, multaque alia præclara ex jure Saxonico notat P. Pithæus, nunquam sine laude nominandus, Comitum Campaniæ libro primo. Ex diplomaticis & veteribus instrumentis breviter & eruditè horum officium descripsit Ioannes Aventinus annal. lib. 4. cujus verba lubet adscribere: *Is vicem Cesaris præsidendo senatus principali designabatur, fidem Imperatoris implorantibus aderat, jusque reddebat, sicut Augusti, prædia Salica, redditus regios procurabat, Cesarium censum exigebat, nihil citra ejus auctoritatem Duci aut decernere aut statuere licebat &c.* Ex quibus quàm dissimile sit Senescalli seu Magni Magistris officium, quod plerique hodie confundunt, vel cœco percipium est. Illud addam, plures aliquando fuisse palatii Comites, non in Germanico imperio tantum, quod Aventinus & Pithæus tetigerunt, sed & in prima & secunda Francorum Regum familia. Pipini Majoris domus de rebus S. Dionysij extat iudicium in tabulario ejusdem monasterij, ubi hæc verba repetias: *Vbiunque eorum iustitiam invenimus, sicut proceres nostri seu Comites palatii nostri vel reliqui leges doctores judicaverant*. In tradition. Fuldenf. lib. 1. uno eodemque tempore sub Ludovico Imp. anno DCCCXXVII. atque etiam in eodem iudicio duo referuntur Comites palatii, *presentibus &c. Popone Comite, Gebavino Comite palatii, Ruatharto similiter Comite palatii, Hartone Comite &c.* Capitul. lib. 3. c. 77. *Vt nullus Comes palatii &c.*

INDICVLVS COMMONITOR] Regie sunt litteræ, Cap. 26. quibus Episcopus ante Regem in jus vocatur.

M m m

POST VOS RETINEATIS] Nostris veteribus scriptoribus, *retinere* *reire* *sey*, penes se.

LEGIBUS REVESTIRE] id est, ejus rei quam abstulisti possessionem ei restituas, iterumque eum vestias secundum formam legis qua ipse vivit. Vestendi verbum hoc seculo frequens. Leg. Bajuvar. tit. 17. c. 3. *Mei antecessores tenuerunt, & mihi in alodem reliquerunt, & vestia est illius manu cui tradidi.* Pipini Majoris domus iudicium de rebus S. Dionysij: *Vel casa S. Dionysij exinde vestia fuerat, vel à bonis & Deum timentibus hominibus data vel collata fuerunt, & ipsa casa legitime & rationally per legem exinde vestia fuerat.* Capitul. lib. 4. c. 19. *fideiussores vestitura.* & cap. 42. *vestitura domni Karoli.* cap. 45. *nostra vestitura.* Synodus Lepontinensis an. DCCXLIII. *Ecclesia cum propria pecunia revestita sit.* In traditionibus Fuldenibus sapissime *vestitionis & vestitura* testes. In appendice Flodoardi, *vestitus.*

Cap. 28.

CHARTA AUDIENTIALIS] Regia quoque est epistola, qua ad Comitem scribit ut quemdam, qui ejus jurisdictioni suppositus est, iudicium accipere & iudicium facere cogat, aut si nolit, fideiussorem det ad Regis iudicium sistendi causa. Inde dictam audientialem puto, quod per eam quis ad Principis audientiam vocetur. Ut enim iurisperiti ius pro loco dicunt, sic audientiam tum illi appellabant. Greg. Turon. lib. 7. cap. ult. synodi Meldensis cap. 77.

PAGENSIS VESTER] Pagi appellatio latè patet. Neque enim vicus tantum hoc nomine dicitur, sed & provincia, aut saltem non exigua pars provincie. Sic Plinio lib. 4. cap. 17. *Gessoriacum pagus* non pro vico accipitur, sed pro magno agri tractu & civitatis unius territorio. Sic & septem Helvetiorum pagi apud Cæsarem. quod Gallica lingua retinuit, solita tamen mutatione *gu i.* *Pais* namque dicimus, ut Ios. Scaliger Phoenix ille literarum observat; seu quia ejusmodi literas in medio abijcimus. Gregor. Turon. lib. 9. c. 9. *quicquid de pago Stampensi vel Carnoteno.* Appendix Gregor. Turonens. cap. 57. *concessisse pagum Tolosanum, Catorcinum, Aganensem, Petrocorinum, & Samonicum.* Unde pagenses dicti qui ejusdem pagi sunt. Pagis autem ut plurimum præerant Comites. Itaque qui eorum ditioni subditi erant, pagenses dicebantur. Gregor. Turon. lib. 8. c. 13. *Puinrio Dux à pagensibus suis depulsus ducatu caruit.* Præceptum Dagoberti de mercato S. Dionysij: *Saxones & Ungarij & Rothomenses & ceteri pagenses de aliis civitatibus.* Capitul. lib. 3. c. 73. *vasallos suos castros secum non retineat, sed cum Comite cuius pagenses sunt ire permittat.* Eod. lib. c. 43. & lib. 4. cap. 19.

PER FORTIAM TVLISSET] hoc est, per vim abstulisset. Vide nostris *par force.* Leg. Ribuarior. tit. xi. 4. *Si quis regio aut ecclesiastico homini de quacunque libertate fortiam fecerit, & per vim tulerit, in triplam componat.* Leg. Bajuvarior. tit. 1. c. 5. *per fortiam hostilem aliquid prædare.* In lege Salica tit. xiv. 13. *per virtutem.* Formulæ incerti auctoris (sive Appendix Marculfi) cap. 33.

TVLISSET] id est, vi abstulisset. Leg. Ribuar. tit. xi. Leg. Sal. tit. xiv. Vetustis Francis,

tollit, & inde male tolte pro tributo. Sic infra *tullis fideiussoribus*, pro ablati & acceptis.

TVLTIS FIDEIVSSORIBVS] acceptis, Glossæ nostræ; *ademptis, tullis.*

ILLE REX VIR INL.] In antiquis Regum nostrorum præceptis & constitutionibus nil frequentius; ut *Childebertus vir inluster* in Decreto * post legem Salicam, Chlotarius, Dagobertus, Pipinus, Carolus, & alij in tabulario S. Dionysij & ceterorum canobiorum archivis. Sic Ennodius Ticinensis lib. 4. epist. 10. ad Primum Vandalorum Regem scribens, *Piro inlusteri* epistolam inscribit, ut ibi doctiss. Simonius notat. Hoc enim titulo nullus major in Romano imperio. Tanta enim erat apud exteras gentes illius imperij admiratio ut ceteri Reges ejus dignitatibus & honoribus insigniri cuperent & honestari; ut de Patricij & Cos. nomine & insignibus, quæ Chlodoveus Rex ab Anastasio Imp. recepit, Gregor. Turon. lib. 2. cap. 38.

ADSALLISSETIS ET LIVOR ASS.] Adfallere heic est adori, appere, impetum facere, aggredi, unde nostris *assallir.* Livorare est vulnerare & contudere, livoreque efficere. Leg. Salicæ tit. 44. *Si quis collecto contubernio hominem ingenuum in domo sua adfallerit.* Formular. Romanar. cap. 30. *Ipsum adfallerit, vel ei insidiaverit, & res suas ei contraxerit, atque violenter super ipsum evaginatum gladio veniet, unde livores & capulatura atque calaphi manifesti appareant.* & cap. 31. *Me malo ordine assalivori vel livoravit.*

RAVPA SVA IN SOL. TAN.] *pro ramba*, id est, veste. Leg. Aleman. tit. 49. *quicquid super eum ramba vel arma tullit, omnia sicut furiva componat*, quod postea per vestimenta explicatur: *De femina si ita conigerit, dupluciter componat vestimenta autem qua super eam tullit, velut furiva componat.* Var. formul. cap. 8. *Ramba autem ut & vestis appellatio latè pro omni suppellectile & vestimentis accipitur.* Inde *desuber.*

COMMUTATIO CVM REGE] Hoc ca. Cap. 10.

multa reperias quæ inscriptioni non conveniunt. Est enim ejusmodi, *ille Rex illi Regi*, sed postea inter Regem & illustrem virum aliquod conventum fuisse narratur: tum mentio fit ejus quod Rex in animæ remedium dederit, quæ verba ad Ecclesiam aut monasterium pertinere dubium non est. Tantum dicam, eo animo scriptam fuisse videri ut pluribus commutationis negotiis inferret; ut planum sit clausulam aliquam aut quædam verba deesse, Commutationum autem plures infra formulæ extant lib. 2. cap. 23. & 24. incerti auctoris (sive Appendix Marculfi) cap. 17. Leg. Rom. c. 26. Variar. c. 14.

LOCELLVM] Eodem exemplo infra lib. 2. c. 1. *facultaculla.* Synodi Agathensis c. 7. *casella, mancipiola.* Synodi Aurelianensis IV. c. 19. *terrula, vineola.*

CVM COLONICIS ILLIS] Leg. Burgund. tit. 38. 7. *Colonica est villa seu villula cum modo agri quantum colonus unus colere poterit, nec admodum à manso distat, adeo ut mansus & colonica aliquando promiscuè dicantur.* Synodi Valentine sub Lothario Imp. cap. 9. *Seculares & fideles laici, si condere voluerim basilicas in præditi*

suis, sicut editum piissimorum Augustorum continet, unam colonicam vestitam cum tribus mancipiis donationis (al. dotis) gratia eis conferant. Edictum illud extat Capitul. lib. 1. c. 35. & in vita Ludewici Pij & Aimoini continuat. lib. 5. c. 10. Synodi Meldensis c. 63. Vbi tamen unus mansus integer ubique dicitur, quem colonicam unam hac synodus vocat. Quod ipsum ibidem & in ceteris Conciliis & Capitulis doti Ecclesie dicitur. Synodi Colonienfis c. 4. c. 1. De censib. Burchardus lib. 5. c. 52. Itaque mansus & colonica non semper certam quantitatem, sed modo majorem, modo minorem agri modum continebant; quemadmodum hodie videmus in illis possessionibus quas *fermes* & *mesuaries* dicimus. Aliquando etiam sub manso colonicam comprehensam reperit. Chronicon S. Benigni circa an. 1007. *Femina quadam nobilis, Aramburgis dicta, mater Lethaldi Mautiscensis Episcopi, cum eodem filio suo dedit sancto Benigno in villa Lu vocata septem mansa, cum silva ibi adjacente & servis qui de pradiis mansis septem colonicas tenebant.* In summa, plerumque colonica, mansus, villa, & in Germanicis scriptis diplomatibus & instrumentis, hoba & hobunna pro eodem accipi debent. Traditionum Fuldens. lib. 2. duas hobas serviles. item unam hobam cum omnibus ad eam pertinentibus. eod. lib. *trado servum unum cum sua hoba.* Gregor. Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 13. Colonia quoque pro colonica usurpatur. Flooard. hist. Rhemens. lib. 9. c. 19. de Ebone Praefule: *Colonia nonnulla Ecclesia descriptis per strenuos viros colonis eorumque servis ordinavit.* Hincemar. de villa Noviliaco: *quasi de fisco Regis quasdam colonias de ipsa villa obtinuit in proprietatem.* Carolus Calvus an. regni XVIII. Indict. VI. (apud Cochlam in Hiltor. Niverneusi) *dedit Ecclesie Mauticensi mansos xv. & colonias sex.* In tradit. Fuldensib. lib. 1. Vuilbaldo. Episcopus canobio Fuldensi, in supradicto loco novem *trado colonias (hoc sunt hobunna) integras cum omnibus adjacentiis & finibus suis, in arvis, in terris arduis, in silvis, in campis, in pratis, in pascuis, aquis, aquarumque decursibus, edificiis, molinariis, mancipiis, cum omni supellectili eorum.* Sic in l. 24. Locati. l. 12. §. *Quartur.* l. 20. §. *Pradia.* De intr. vel instrum. leg. l. 17. §. 2. *Admunicipal.* Columell. lib. XI. cap. 1. *Neque enim colonia sua terminos egredi debet.* Inde lex colonica Vattoni rei rust. cap. 2. lib. 1. Ex quibus etiam liquet quid colonie seu colonice nomine veteres intellexerint.

NOS PRO ANIMA REMED.] Satis aperte declinant hæc verba ad commutationem cum Ecclesia aut monasterio factam hanc clausulam pertinere. Porro commutationes de rebus ecclesiasticis, ut & ceteræ omnes alienationes, synodis & constitutionibus prohibitas fuisse constat. Synodi Meldensis c. 23. Synodi Valentinae sub Lothario Imp. cap. 21. Benedictus Levita Capitul. lib. 5. c. 110. Burchardus Decreti lib. 3. c. 164. & seqq. Tamen specialiter Principi in synodo Silvanectensi concessum est ut commutationes cum Ecclesia facere possit: *Si princeps voluerit rem immobilem sanctis locis prestare, & accipere ab eisdem aliam immobilem rem, & eo modo per-*

Tom. II.

mutationem contrahere, liceat hoc facere ei divina pragmatica sanctione ab eo promulgata. Quæ verba Iuliani antecessoris sunt Novellarum interpretis cap. 33. ex Novella septima. Aliis verò absque Regis licentia non licebat. Burchardus lib. 3. c. 172. *Ne commutationes rerum vel mancipiarum ecclesiasticorum qualibet persona sine licentia & consensu regio presumat facere.* Ideoque Flooardus hist. Rhemens. lib. 2. c. 19. Ebonem antistitem imperialia super eisdem commutationibus præcepta obtinuisse refert. Et tradition. Fuldens. lib. 2. *Conventionione inter se de concambio facta rogatu antedicti Comitum, cum scientia & licentia gloriosi Francorum Regis Ludovici &c.*

SI ALIQ. CONTRA REGIS VOL.] Cap. 31. Hac formula Princeps securitatem tribuit ei qui iussu ejus aliquem sibi adversarium aut infidelem occidit vel expulit, resque illius in fiscum redegit, quem ab omni injuria tutum & innoxium esse jubet, vetatque ne propinquis & amicis illius eo nomine aut armis aut judicio cum persequi liceat. Extat de ea re capit. legis Bajuvar. tit. 2. cap. 8. *Si quis hominem per iussionem Regis vel Ducis sui, qui illam provinciam in potestate habet, occiderit, non requiratur ei, nec fidei solus sit, quia iussu domini sui fuit, & non potuit contradicere iussionem, sed Dux defendat eum & filios ejus.* Idipsum statuitur Capitul. lib. 5. c. 367. *Si quis iussione Regis vel Ducis illius, qui ipsam provinciam regit, hominem occiderit, non requiratur ei nec propterea fidei solus sit, quia lex & iussu dominici occidit eum, & non potuit contradicere. Principi verò & successores ejus defendant eum & totam progeniem ejus, ne ob hoc pereat, aut malum patiat. Quod si propterea ipse aut ejus progenies aliquid mali passi fuerint aut occisi, dupliciter componantur.*

CUM RELIQ. PARIB. SVIS] Pares sunt socij & æquales. Sic supra cap. 12. *qui pari suo ex ipsis in hoc seculo superstes exiterit.* Leg. Ribuvar. tit. 5. 1. *qui parem suum supervixerit.* Leg. Alaman. tit. 45. *Si qua rixa orta fuerit &c. illi pares sequuntur eum usque in domum suam cum armis.* Capitul. lib. 3. cap. 71. *Quicumque &c. parem suum contra hostes communes in exercitu pergentem dimiserit, & cum eo stare noluerit, honorem suum & beneficium perdat, & cap. 72. Capitula Caroli Calvi ad Aquitanos an. DCCLVI. Si talis est causa ut illum inde familiariter non debeat admonere, ante suos pares illum in veltam rationem misit, & ille iustum iudicium iustitia sustineat.* Quod iudicium sociorum Burchardus in lege familiaris vocat. *Si quis, inquit, ex aliquo commisso in manu Episcopi cum iudicio sociorum suorum pervenerit, ipse cum omnibus possessionibus suis eo iudicetur.* Sic in libris feudorum passim pares curia seu curtis dicuntur qui ab eodem domino feuda tenent, quasi pares inter se. Fridericus Imp. constitutio apud Radevicum lib. 4. c. 7. *Si inter dominum & vasallum lis oritur, per pares curia à domino sub debito fidelitatis computatos terminetur.*

FACIENTEM REVELLO] Ita MS. Legendum verò rebellem vel rebellionem. Sed nihil mutandum. Nam more seculi loquitur de eo qui Principi rebellis & infidelis existit.

M m m ij

PRO TALI REVELLO] Leg. Ribuar. tit. 71. *Si quis homo Regi infidelis exierit, de vita componat, & omnes res ejus fisco constantur.* Annales Fuldenfes ad ann. DCCCLXI. *Ludovicus Ernestum faminatem inter omnes optimates suos, quasi infidelitatis reum, publicis privavit honoribus.*

CALVMNIAM] id est, actionem. Plura ad formulas legis Romanæ cap. 5.

Cap. 33. PRÆCEPTVM QVORVM AB HOSTIB.] Certi juris est, instrumentis igne vel naufragio consumptis, hostium incurfu, vel alio casu perditis, nullum ex ea re domino præjudicium fieri, modo tamen de ejus dominio, debito, aut alio jure sufficiens sit alia probatio. l. *Sicut*. cum seqq. Cod. de fide instrument. Adeo ut quibus casibus per testes probatio jure non admitteretur, tamen instrumentis amisso & ejus tenor per testes probari possit. l. *Testium facilitatem*. in fi. C. De testibus. Quoties autem casus aliquis ejusmodi contigit, ne postea difficili probatione jus domini deterius constituat, receptum fuit litteras à Principe impetrare, quibus, causa cognita & re probata ex relatione incolarum, cavetur ne amissio ei noccat, sed res quas possidet, securè in posterum, sicut antea, semper possideat. Sicque ejusmodi litteræ sunt et omnium instrumentorum instar. Itaque etiam his litteris singillatim res singulas & possessiones omnes recensere motis erat. Appellatur à Floardo *præcepta de chartis combusis* hist. Rhenens. lib. 2. c. 17. de Tilpino Episcopo, qui à Carlomanno Rege plura privilegia obtinuit: *Item de chartis concrematis, quarum tunc temporis per negligentiam acciderat exustio, ut res & facultates Ecclesie, quas eo tempore possidebat, non permanerent absque diminutione confirmata ipsi Ecclesie per regiam ejus auctoritatem.* Extant & aliæ ejusdem rei formulæ inter formulas incerti auctoris (sive in Appendice Marculfi) cap. 46. ubi id ex Romanis moribus descendere dicitur, & formul. leg. Roman. cap. 27. & 28. A Comite quoque impetrari litteras probat formula 46. incerti auctoris. Eodem serè pertinent litteræ quas hodie *lettres en forme de tierrier* appellamus.

REGIO MVNERE] Vide quæ supra ad caput tertium notata sunt.

A LODE] supra cap. XII. ubi nos plura.

RELATIONEM BONOR. HOM.] Ut amissio instrumentorum probaretur, & præterea ut illi adsererent quid his chartis comprehensum esset, & quæ bona ille tum possideret. Ejus formula seq. cap. exhibetur.

Cap. 35. ILLE REX ILLI PATRITIO] Patritios olim dictos qui majorum gentium senatores essent, nemo nescit. Patritius demum dignitas sub Imperatoribus summa, & omnium honorum apex, quos quasi patres Principis Iustinianus ipse agnoscit. §. *Filiisfamilias*. Institut. Quib. mod. jus pat. potest. solv. l. ult. De consulib. lib. XII. Cod. & Novel. 81. Hanc dignitatem Constantinus Imp. primus instituit, ut auctor est Zosimus lib. 2. *cum apostolus videt & Orientem congregavit, sic etiam Constantinus & alios videt & ad se vocavit, apertus nullus Constantinus & videt, & congregavit cum videt, Constantinus & alios videt & congregavit.*

Formula patritiatus extrat apud Cassiodorum lib. 6. cap. 2. quem uni tantum cedere fulgori ait, consulatus scilicet, solamque ceterarum dignitatum successoris ambitionem non timere. *Quam tamen dignitatum maximam nihil jurisdictionis habuisse ibidem testatur.* Patritios quidem legationes obiisse, exercitiis præfectos, summam rerum aliquando tenuisse legimus. Quo exemplo fuerunt sub primis Francorum Regibus etiam Patritij summæ dignitatis. Itaque Galliarum Patritios memorat synodus Arausiana à Cæsario Arelatensi contra Faustum Rhegiensem habita; ut & Gregorij Magni Papæ registrum, ubi Arigum & Alclipiodotum & alios sub Francorum Regibus eo munere functos videre est. Ex Gregorio Turon. multis locis liquet sub Guntherranno Rege Patritios fuisse, qui Rhodano finitimas provincias regerent, & exercitus ducerent, eamque dignitatem *patritiatus honorem & patritiatus calmen* vocat: qua donatos fuisse Agræculam, Cellsum, Pericium, & Munimolum refert lib. 4. c. 24. & 42. Quod etiam ex appendice Fredegarij apparet, ubi Ultra-Iuranis Patritios datos Agilanem, Quolenum, Protadium, Vulfum, Richomerem, Vvilibaldum, illorumque exercitiis præfectos fuisse tradit. Inter Duces certè numerari clarè ejusdem appendicis auctor innuit cap. 78. *Dagobertus de universo regno Burgundia exercitum promovere jubet, statuens eis caput exercitus nomine Chadoinum referendarium &c. qui cum decem Ducibus cum exercitiis, id est, Amalgario, Aremberto, Leudeberto &c. Vvilibaldo Patricio ex genere Burgundionum, exceptis Comitibus plurimis qui Duces super se non habebant, in Vvasonia cum exercitu peraxisset &c.* Et cap. xc. *Vvilibaldum ex patritiatus sui termino plurimam secum adduxisse multitudinem Pontificum & nobilium.* Ex quibus manifestum est Patritios exercitus regendos, provincias administrandas datas fuisse. Leg. Ribuar. tit. 52. *Si quis testes ad mallum ante Cemenarium vel Comiem, seu ante Ducem, Patritium, vel Regem &c.* In summa cum Ducibus eodem munere functos. Ideoque Marculus supra cap. 8. eadem formula Duces, Comites, & Patritios à Principe institui docet. Sic & Carolus M. Patritium fuisse Romanorum, usque hoc nomine imperasse, infinita diplomata & historici testantur. Patritiorum quoque dignitatem ab Anglis usurpatam reperio apud Alcuinum epist. 2. quæ ad Æthelredum Regem & Osbaldum Patritium scripta est: *cujus etiam Patritij meminit Rogerius Hovedenus annal. par. 1. sub ann. DCCXCVI.*

ADTRACTVM] id est, acquisitum & comparatum. Passim his formulis & in veteribus instrumentis.

SVE NOSTRO SERMONE] hoc est, sub nostra defensione, tuitione, & mundebude. Supra cap. 24. Leg. Salicæ tit. 59. *Tunc Rex ad quem manitus est extra sermonem suum ponet eum.*

VT CAUSAS AVCTOR. ADSVMENDI] Cap. 16. *Ut quis jure auctoris sui uti possit, jus commune id præstare videtur, adeo quidem ut jus superveniens auctori meo, jus quoque meum confirmet.* L. *Si à Titio*. De rei vindicat. Tamen id confir-

mandi, & tollendæ dubitationis causa, litteras quoque Principis impetratas fuisse docet hæc formula: quibus à Principe Episcopo vel Abbati conceditur, sive etiam alteri, qui res ab aliis emerant, quorum auctores sine heredibus decesserant, ut auctorum suorum defensionibus uti, imò & eisdem instimere actiones & exercere possent.

PER QVODLIBET INGENIVM] id est, quacumque occasione aut artificio. Gregor. Turonens. lib. 6. cap. 22. *Proclamante Episcopo & cetera quod sapius hic ingenia quæveret qualiter eum ab episcopatu deiceret.* Capitul. lib. 2. cap. 31. *aliorum iustificationibus aut petitionibus, vel aliquo ingenio.* Sic & *malum ingenium* in leg. Sal. tit. 36. 4. & Capitul. lib. 2. c. 32. *Nullus omnino sub mala occasione vel malo ingenio res pauperum vel minus potentium nec emere nec vitolare audeat.* Olim apud nos, *par mal engin.*

HOMALLANDI] Sive obmallandi, id est, agendi, iudicio experiendi, & alterum in jus vocandi, ut dictum est cap. 36.

SVPER AN. CON. QVEMC. SANC.] Hæc videntur esse corrupta. Verum commodè refectri possunt ad continuationem possessionis, hoc est, ut tempora possessionis auctorum cum eorum possessione continuentur & conjungantur, quod etiam ad usucapionem Iustinianus extendit. §. *Diutina.* Instit. De Usucapion. l. 1. Cod. De usucapione transform.

IVDICIVM EVINDITALE] hoc est, declaratorium, quo Rex notum & evidens facit quendam in palatio die dicta iudicio stetit, adversarium verò vadimonium deseruisse; ideoque Comiti mandat ut contra absentem, qui per triduum expectatus non venit, sententiam proferat secundum consuetudinem loci, eundemque ad parendum compellat. Eiusdem argumenti formulæ extant in formulis incerti auctoris. cap. 38. & formul. leg. Rom. cap. 33. quæ proximè huic capiti accedunt. Quibus jungi debet notitia de iactivis cap. 22. incerti auctoris.

ADALLISSET] Adfallire, aggredi, impetere, adoriri. qua de re supra, ut & de livorandi quod sequitur vocabulo.

RAVPA SVA] id est, vestem, seu in universum aliam suppellectilem. Formula cautionis de infracluris, quæ ultima inter varias est, & *exinde annonam vel aliam ravpam in solidos tantos furavi.* Sed de his supra.

IN SOLID. TANT.] id est, quæ tot solidis æstimabatur.

CAVSANTES] Aliàs *placitantes*, nobis *plaidans.* Formul. leg. Rom. c. 33. *rationantes.*

A QVO PLACITO VENIENS] Mallem ad quod placitum. Placitum verò generaliter pro die dicta usurpabant, in qua quid agendum gerendumve esset, quod scilicet sic inter partes pactum conventum fuisset. Sic conventus regio, in quibus de summa regni tractabatur, placita dixerunt; quæ post *parlamenta* dicta Greg. Turon. lib. 7. c. 13. & 14. & aliàs passim. Sic & *placitum legatis dare* ait Greg. Turon. lib. 6. c. 34. pro legatos audire & absolvere. Vnde placitum pro iudicio sumptum synodi Turonensis 3. cap. 35. *pro quolibet placito vel iudicio à qualibet persona munera exigere.* Synodi Arelatenfis sub

Carolo M. cap. 16. *Ne in dominicis diebus publica mercata neque causationes disceptationisque exercentur.* Synodi Turon. 3. c. 39. *placita secularia.* Sic *placitum Comitum & placitum Centenarij* in Capitul. lib. 3. nostris *plaidis.* Gregor. Turon. lib. 7. c. 23. *Placitum in Regis Childoberis presentia posuerunt.*

PER TRID. SEV AMPLIVS] Sic cap. 38. formulæ, incerti auctoris. & Leg. Roman. cap. 33. Ex quo discimus non uno tantum die, sed triduo adversarium expectari debuisse. Gregor. Turon. lib. 7. c. 23. *Iniuriosus ad placitum in conspectu Regis Childoberis advenit, & per triduum usque occasum solis observavit. Sed cum hi non venissent, neque de causa hac ab ullo interpellatus fuisset, ad propria rediit.* Tunge leg. Sal. tit. 59.

ADIECTVS SIT] hoc est, vadimonium defecerit & defecerit, a dejecti & dejecti vocabulo. Formulæ incerti auctoris. cap. 22. *Placitum suum exinde neglexit, & iactivus inde remansit.* Cautio de infracluris variat. cap. ult. & *si exinde negligens & iactivus apparvero.* Leg. Salicæ tit. 52. 3. *quem legitime habeo adiactivum vel admallatum secundum legem Salicam, quo loci videndus Fr. Pithæus.*

SOLESATISSIT] id est, solem ei occasum fuisse, ante solis occasum iudicio non stetit. Nam post solem occasum nemo se iudicio sistere poterat. Gregor. Turon. lib. 7. cap. 23. *per triduum usque occasum solis expectavit.* Sic leg. Salicæ tit. 52. *solem collocare, & per singulas admonitiones vel solem calcatum terni solidi accrescant.* Sic olim apud Romanos in legibus duodecim tabularum *solis occasu diei supremam tempestas esto,* apud Varronem libro sexto de lingua Latina. Hunc verò morem solis occasum opperiri apud Francos multis seculis durasse probant veteres duelli formulæ quas doctiss. Io. Savaro edidit; in quibus ante solis occasum adversarium vincere necesse erat, aut id nominatim excipiendo sibi cavere. De civilibus quoque negotiis illud ipsum Philippus de Beaumanoir testatur, qui sub Philippo III. Rege Claromontensis comitatus in Bellovacis leges patria lingua scripsit, cujus verba sunt hæc cap. 2. ex codice optimi doctissimique viri Antonij Oiselli: *Se li ajornemens est fait à releve ou à vespres, l'œuvre de la presentation dure jusques à Soleil esconfant; & qui de Soleil luisant se presente, il ne puet estre en defaute du jour.*

NVLLA SONNIA NVNTIASSET] Sonnia est impedimentum, exculatio, Sunnis in leg. Sal. tit. 1. leg. Ribuar. tit. 34. Capitul. lib. 3. c. 45. *Ecfonia* in formul. leg. Rom. cap. 33. Nobis *Exoine.* de quibus integro capite agit Philippus de Beaumanoir, quem modo laudavi, capite tertio, *Des Essoins & contremans.* Veteribus quibusdam monumentis *soint.* Non placet hanc vocem deducere ex alia barbarica voce *Exidoniare,* ut quidam scripsere. Nam hæc duo vocabula toto cælo inter se distant. qua de re aliàs. Mallem à morbo funtico sunnis originem petere.

COMES PALATII NOSTRI] Sic infra capite proximo, & in iudicio Chlotarj Regis, quod supra exscripsimus. quæ verba Comitem palatij cum proceribus vice regia cognovisse

manifestè ostendunt. Nomine tamen regio iudicia inscripta erant, quod & hodie in Senatuconsultis fieri solet.

COMPOSERE ET SATISFACERE] Itaque hoc iure qui defecerat & vadimonium defecerat, causa cadebat. Quod etiam lege duodecim tabularum cautum fuit, *preseni liem addicito*, apud Gellium lib. 17. c. 2. Verùm postea id mutatum. Vlpianus in l. *Et post editum*. 72. De iudiciis: *Pronuntiabitur non ubique secundum presentem, sed interdum vel absens, si bonam causam habuerit, vincet*. Franci tamen perpetuò observant ut absens causa caderet, nisi iustam absentiae causam nuntiasset. Consuetudines Regula à Ricardo Abbate Floriacensi constitutæ consilio Vicecomitum & Baronum terræ anno nongentesimo septuagesimo septimo: *Ile qui die assignata usque ad horam septimam coram priore non comparuerit, tanquam convictus iudicabitur*. Illud quoque passim occurrit in veteribus amplissimi Senatus Parisiensis monumentis. Donec constitutione Francisci I. Regis statutum est ut absente reo, actor tamen necesse habeat legitime probare iustam actionis causam. Quod antea à iudicibus Ecclesie, qui lege Romana utebantur, observatum, Eleutherius Papa apud Gratianum in can. *Caveant iudices*. 3. quæst. 1.

Cap. 38. CHARTA PARICLA] *Paricla pro paricula* scriptum est. Est autem iudicium Comitum palatii, quo statuitur ut quidam, qui fugitivum servum recepisse accusabatur, certa die juraret cum sex aliis se non fecisse, & ita crimen obiectum purgaret. Et quia neutra pars victa dici poterat, iubentur ambo eius iudicii similia exempla accipere, ideo *paricla* dicitur *charta*, quod eisdem exempli duæ litigantibus dandæ essent. Sic variat. formuli. cap. 14. *Vnde duas epistolas pariculas, uno tenore scriptas, manu eorum vel bonorum hominum firmatas, inter se fieri & firmare rogaverunt*.

ITEMQUE HOMINEM] Videtur aliquid deesse, designatio videlicet quorundam qui eodem crimine accusabantur, quod dictio item demonstrat, deinde quinque denominatos esse dicit, quorum unus jurare iubetur.

FORTITER VISVS EST DENEGASSE] Gregor. Turon. lib. 7. c. 23. *Post hoc in iudicium venit, sed cum fortiter, ut diximus, denegaret, & hi non haberent qualiter eum convincere possent, iudicatum est ut se infontem redderet sacramento*.

DE QVINQUE DENOMINATIS] Ex quinque reis unus purgari iubetur sacramento. Ex quo etiam patet initio capitis quedam deesse.

SYA MANV SEPTIMA] Porrectis namque manibus jurabant, tactisque sacrosanctis evangelii, aut altari, aut etiam, quod frequentissimum erat, sanctorum reliquiis. Solebant enim non in civilibus tantum & levioribus causis, sed & in criminalibus, cum nulla probatio suppetret, iusjurandum de cernere, ut reus crimen purgaret. Leg. Bajuvar. cap. 12. tit. 15. 2. *Iudex causam suam bene cognoscat, & prius vel tacitus inquirat, ut eum veritas latere non possit; nec facile ad sacramenta veniatur*. Paulo post: *Nulli liceat perjurare, sed sicut iudicatum est cogatur*

exsolvi. In his vero causis sacramenta presentur in quibus nullam probationem discussio iudicantis invenerit. Gregor. Turonens. lib. 7. c. 23. *Formulæ incerti auctoris cap. 2. 3. 5. In legibus. Fritsonum, non iuret, sed componat ac si ipse eum occidisset*. Leg. Angl. tit. 9. *si negat, cum undecim iuret, aut campo decernat*. Denique nil frequentius in his legibus. Vvillelmi Normanni Angliæ Regis leges apud Hovedenum: *Si Anglicus appellaverit Francigenam, & eum approbare voluerit iudicio aut duello, volo tamen Francigenam purgari sacramento, non ferro*. Verùm non uni tantum reo deferebatur iusjurandum, sed & alios tres, quinque, duodecim, aut amplius, prout iudicatum fuerat, necesse habebat adducere, qui scilicet idem quod ipse jurarent; qui iuratores & conjuratores in Lege Salica dicuntur tit. 50. 55. 61. Capitul. lib. 3. c. 9. ut *sacramentales & consacramentales* passim his legibus. Auctor vitæ S. Eligij Noviomensis lib. 2. c. 51. apud Surium: *Lata sententia est ut vir ille cum multis aliis iuraret, Sic enim apud Francos in more positum est, Verùm Abbas omnibus aliis remisit iuramentum, ne alterius flagitio implicaretur, Solus ille agrî usurpator procerum sententia iurare iussus est*. Leg. Bajuvar. cap. 12. tit. 2. 3. *Cum duodecim sacramentalibus iuret de lite sua, vel duo campiones propter hoc pugnent*. Greg. Turon. lib. 8. c. 9. *Fredegundis Regina, consensu prioribus regni sui, id est, tribus Episcopis, & trecentis viris optimis, sacramenta dederunt hunc à Chilperico Rege generatum fuisse; & sic sufficio ab animis Regis ablata est*. Idem lib. 8. c. 40. de Pelagio quodam qui res S. Martini abstulerat, ille electis duodecim viris ut hoc scelus peieraret advenit. Capitul. lib. 1. cap. 61. lib. 3. c. 9. & 10. lib. 5. c. 33. & 362. Theganus Treverensis Chorepiscopus de gestis Ludewici c. 29. de Paschalis Papæ purificatione. Inde frequentissime manu quinta, manu sexta, septima, duodecima, in veteribus legibus, Capitulis, epistolis Romanorum Pontificum, & in libris feudorum. Que demum purgatio canonica dicta est, quod ea tantum purificationis species ab Ecclesia probaretur, ceteris duelli, ferri candentis, crucis, aquæ calidæ, panis hordeacei damnis. Ea de re tituli sunt libro quinto Decretalium *De purificatione canonica, & De purificatione vulgari*. Iurisjurandi forma refertur leg. Alaman. tit. 6. solum videlicet reum conceptis verbis jurare, ceteros vero iuratores hoc tantum, credere illum vera iurasse. Innocentius III. Papa in cap. de testibus, de purificatione canonica: *Illi qui ad purgandam aliquis infamiam inducuntur, id solum tenentur iuramento firmare, quod veritatem credunt eum dicere qui purgatur*. Ex consuetudine tamen iurandi perjuriam adeo invaluerat ut iusjurandi probatio à plerisque reprobaretur, & Burchardus Vormatiensis Episcopus in lege familiarium duellum ejus loco sufficeret. Vide Ottonis constitutionem in legib. Longob. lib. 2. tit. 55.

SVPER CAPELLAM DOM. MARTINI] hoc est, super reliquias S. Martini, quæ in palatio asserabantur; quibus etiam tactis, palatine causæ iusjurando fiebantur. Solenne fuit iusjurandum publicè in Ecclesiis aut martyrum

tumulis & altaribus præstare, aut etiam extra Ecclesiam admotis sanctorum reliquiis. Gregor. Turon. lib. 4. cap. 46. *Requiri hominem alium Vrsium nomine, quem ad altare clam adductum jurare fecit ac dicere: Per hunc locum sanctum & reliquias martyrum beatorum &c.* Lib. 5. cap. 32. *Si iniquum est innoxia, super tumulum hoc beati Dionysii martyris sacramentis adfirma. Faciam, inquit pater. Tunc inito placito ad basilicam martyris sancti conveniant; elevatisque pater manibus super altarium, juravit filiam non esse culpabilem.* Lib. 8. c. 16. de impij cujusdam voce, qui peccata consueverat: *Ibo ad basilicam beati Martini. & sacramento me exuens innocens reddar.* Idem de miraculis lib. 1. c. 33. *Quidam tempore Pelicis (Biturigum) Episcopi vicinos suos quodam pro crimine impetebat: quos cum plerumque verbis procacibus læsceret, ac iudicio publicè provocaret, decretum est sententia primorum urbis ut se ab hac noxa, qui impetebantur, sacramento purgarent, ingressisque in eius memorata adis altare, cum elevatis manibus sacramenta proferret &c.* Idem de miracul. lib. 1. cap. 20. 39. 53. lib. 2. c. 19. 39. Idem de gloria confess. cap. 93. 94. Leg. Alaman. tit. 6. *Sacramenta fieri debent ut illi juratores manum suam supra capsum ponant.* Capitul. lib. 1. c. 61. Synodi Meldensis c. 39. *Tantum hoc malum est ut ad sanctuaria martyrum, ubi diversorum agritudines sanantur, ibi perjuri, licet manifestè interdum vexari non videantur, iusto Dei iudicio à demonibus arripiantur, sicut sanctus dicit Gregorius.*

UPER CAPELLAM DOM. MARTINI] Capellam pro capsa dici, in qua martyrum ossa conderentur, vel hic locus evincit. Nam & super capsum jurare lex Alaman. tit. 6. dicit. Sic etiam accipitur in formulis incerti auctoris cap. 3. Evodius de miraculis S. Stephani lib. 1. *Capella argentea, in qua erat reliquiarum porris.* Reliquias igitur sancti Martini in palatio asservatas inuit hæc formula. Vnde capellæ regie seu facello nomen. Sangallensis lib. 1. c. 4. *De pauperibus supradictis quendam optimum dictatorem & scriptorem in capellam suam assumpsit, quo nomine Reges Francorum propter cappam S. Martini, quam secum ob sui tuitionem & hostium oppressionem jugiter ad bella portabant, sancta sua appellare solebant.* Hodie verò capellam vocamus quam veteres cellam & facellum dixerunt.

PERCVRRUNT] id est, fieri & præstari solent, à consuetudine quæ impetu & cursu quodam fertur. S. Augustinus conf. lib. 1. cap. 16. *Vt tibi flumen maris humani, quis resistet tibi? quando non succaberis?*

DE HAC CAUSA DVCTVS SEDEAT] Ductus pro eductus, hoc est, extra aleam & periculum positus, non dissimiliter de verbo *exire*, quod usurpabatur de eo qui accusatione impetitus, absolutus est; ut & hodie, *il est sorti d'af faire*. Augustinus sermone. 18. in Matthæum in fin. p. 109. tom. 10.

CVM LEGIS BENEFICIO] hoc est, pretio compositionis, quæ lege statuta est. Videantur veteres leges.

ÆQUALIS PRÆCEPTIONES] ejsdem

exempli. Inde in titulo, *charta paricla seu paricula*, variat. formul. c. 14.

VT PRO NATIVITATE REGIS] Re-
gis est epistola, qua Comitibus & Domesticis
mandat sibi filium natum. Ideoque jubet ut in
unaquaque fiscali villa tres servi manumittantur,
& lætitiæ & elemosinæ causa. Eo pertinet & il-
lud Gregorij Turon. lib. 6. c. 23. *Dehinc Chilpe-
rico Regi, post multa funera filiorum, filius nati-
ciur. Ex hoc jubet Rex omnes castros relaxa-
ri, vinctos absolvi, compositionesque negligentum
fisco debitas præcepit omnino non exigi.* Illud
præterea in hoc lemmate observandum, filium
Regis Regem dici, quod tunc usitatum fuisse ex
Greg. Tur. apparet, qui lib. 3. c. 22. Theode-
bertum Theoderici Regis filium Regem vocat. &
lib. 4. c. 13. *Intendebat & ipse Rex Chramnus
minas; qui tamen perduellibus, patre superstitè
Chlotario Rege, interfectus est.* Sic & filia Re-
gum Regina dicitur. Gregor. Turon. lib. 10. c. 15.
de Chrodieldi Piétaveni moniali: *Nolite super
me quæso vim inferre, qua sum Regina filia
Regis.* Rigordus in Philippj Augusti vita, Regis
Lusitanie filiam, Flandriæ Comiti nuptam, *Re-
ginam Comitissam* vocat. Nec novo id exemplo.
Servius in Virgilij eclog. 3. in fi. *Regum autem
nomina dixit, non quoniam ipsi Reges fuerint, sed
quia Regum filij: ut, Magnam Regina sed enim
miseratus amorem, cum de Ariadne diceret Pa-
siphæa Regina filia.* Sic & Claudianus Serenam
Theodosij Imp. fratris filiam, Stiliconi nuptam,
Reginam vocat in panegyrico Serenæ. Teucer
apud Sophoclem in Ajace lorario matrem suam fi-
liam Laomedontis Regis à Telamone captam,
Reginam natura fuisse dicit: *ἡ δὲ ἂν παρ' ἡμῶν
ἴσασθαι δύνασθαι.* Sic Polyxena in Euripidis Hecuba
se Reginam vocat: *Διὸν κενὸν ἔσθαι, βαρὺς δὲ
αἰ γόργου.*

ALIOR. DOMESTICOR. ACTIONIB.] Actionibus, id est, officiis & ministeriis, qua de re latius supra capite undecimo. de Domesticis verò ad caput ultimum libri secundi dicitur.

PER VESTRAS EPISTOLAS] Formula
epistolæ manumissionis, quæ jussu Regis à Do-
mestico celebratur, extat cap. ult. libri secundi.

VT LEVDESAMIO PROMITTANTUR]
hoc est, ut fidelitatis sacramentum Regis filio pro-
mittatur, quem Rex in parte regni sui Regem
constituit, in Austria aut Neustria fortasse, quod
crebrò sub prima Regum Francorum familia fa-
cilitatum. Corrupti verò quid esse in hoc titulo
suspicio, aut certè plenius inquirendum censeo.
Nam quid *samio* sibi velit, nondum reperi. For-
tasse scriptum erat: *Vt lendis sacramentum pro-
mittatur Regi;* sacramenti vocabulo breviter
scripto, nec postea intellecto.

**TAM FRANC. ROM. VEL REL. NA-
TIONES]** Omnes quippe illi permixti habitab-
bant. Sic supra c. 8. *Omnes populi ibidem com-
manentes, iam Franci, Romani, Burgundiones,
vel relique nationes.* Romani autem, veteres incolæ
appellabantur. Omnes namque provincia-
les Romani imperij, cives Romani erant post
constitutionem Antonini, l. *In orbe.* De statu
homin. Et inde everfo imperio nomen Romanum
retinuere. Leg. Salice tit. 34. *Si Romanus Fran-*

cum ligaverit sine causa. & tit. 43. 6. Romanus homo conviva Regis. 7. Romanus homo possessor. 8. Romanus tributarius. Greg. Tur. lib. 2. cap. 33. de Gundebaldo Rege: Burgundionibus leges mitiores instituit, ne Romanos opprimerent. Leg. Burgund. tit. 40. Ceterum si quis posthac barbarus vel testari voluerit vel donare, aut Romanam consuetudinem aut barbaricam esse servandam fecit. & passim his legibus. Cassiodor. lib. 7. c. 3. Necessarium duximus illum &c. ad vos Comitem destinare, qui secundum edicta nostra inter duos Gothos litem debeat amputare; si quod etiam inter Gothum & Romanum natum fuerit fortasse negotium, adhibito sibi prudente Romano, certamen possit aequabili ratione distringere. Inter duos autem Romanos Romani audiant. Vetus constitutio Chlotarii Regis nondum edita, quam eruditissimus Iac. Sirmondus humanitate & liberalitate sua mihi communicavit: Inter Romanos negotia causarum Romanis legibus precipimus terminari. Sed de his, si Deus dederit, alia plura.

BANNIRE] id est, edicto convocare. Bannum enim edictum est & denuntiatio qualibet. Appendix Gregorij Turon. cap. 87. Insuper Sygoberti omnes leudes Austrasiorum in exercitu gradiendum banniti sunt. Leg. Ribuar. tit. 67. Si quis legibus in utilitatem Regis, sive in hoste, sive in reliquam utilitatem bannitus fuerit, & minime adimpleverit, si agriudo eum non detinuerit, solidis sexaginta mulctetur. Capitul. lib. 3. c. 69. Quicumque homo nostros habens honores in hostem bannitus fuerit. Lib. 4. c. 25. Non manniatur. s. l. per Comitem bannatur. Hincmar. ep. 4. c. 15. Synodus Confluentina an. DCCCLX. Ab hoc die & deinceps de Dei banno & nostro bannimus ut nemo hac amplius presumat. Sic bannum pro denuntiatione & edicto. Capitul. lib. 3. c. 66. & lib. 4. c. 24. & 60. Inde etiam pena seu multa edicto non obtemperantis bannum dicitur saepe in Capitulis & aliis. Vt & heribannum pro multa ejus qui ad exercitum ire neglexit. quod nos *Arriereban* dicimus. Gregor. Turon. lib. 5. c. 26. lib. 7. c. 42. Capitul. lib. 3. cap. 14. & 35. Cujus vocis vestigia plura apud nos hodie remanent. Siquidem & nuptiarum proclamationem bannos appellamus.

MISSO NOSTRO] Legato, qua voce nil frequentius.

EX NOSTRO LATERE] Sic Greg. Tur. lib. 4. c. 13. *Misit Rex Innacharium & Scaptarium primos de latere suo.* Synodus Matifconensis II. sub Gunthranno Rege c. 14. *Hi qui lateri Regis adherent.* Vita Ludovici Pij, quae etiam apud Adhemarum extat, & Aimoini continuationi subjuncta est lib. 5. c. 10. Eodem anno generalem conventum Aquilgram habuit, & per universas regni sui partes fideles ac creditarios à latere suo misit, qui aequi juris tenaces existentes perveria corrigere, omnibusque congruum jus aequo libramine penderent. Sangallensis lib. 2. c. 9. Tunc ex latere Casaris directi sunt qui eos honorifice introducerent. Hodie quidem Summi Pontificis legatos Cardinales *Legatos à latere* dicimus.

FIDELITATEM] Gregor. Turon. lib. 7. c. 7. *Priores quoque de regno Chilperici, ut erat Ansovaldus & reliqui, ad filium ejus, qui erat, ut*

superius diximus, quatuor mensum, se collegerunt, quem Chlotarium vocaverunt, exigentes sacramenta per civitates quae ad Chilpericum prius aspexerant, ut scilicet fideles esse debeant Gunthranno Regi ac nepoti suo Chlotario. & cap. 13. de Gararico Duce, qui sacramenta de nomine Childaberti susceperat. Appendix Greg. cap. 76. Capitul. lib. 3. c. 8. *Vt nulli alteri per sacramentum fidelitas promittatur nisi nobis & unicuique proprio seniori ad nostram utilitatem & sui senioris &c.* & cap. 88. Ejus porro sacramenti formulam Petrus Pithæus de litteris optimè meritis edidit unà cum secundæ Regum familiae historici.

LEODE] Pro fide accipio. Leudes in leg. Vuisgothor. lib. 4. tit. 5. c. 5. Leudes namque apud Gregorium Turonensem ij dicuntur qui fideles Regis sunt, & qui nulli praeterquam Principi obnoxij sunt; quos sequens aetas *Barones* dixit. Greg. Turon. lib. 9. c. 20. in pacto Regum apud Andelaum: *Leudes illi qui Domino Gunthranno post transiitum Domini Chlotarii sacramenta praebuerunt.* Appendix Gregor. cap. 54. *Chlotarius cum proceribus & leudibus Burgundia Tricassinis conjungitur.* & passim. Idem leudes Baronum nomine comprehendit c. 41. *Burgundia Barones verò tam Episcopi quam ceteri leudes timentes Brunichildem.* Vnde proculdubio feudum leudum sive *lehen* hodie quoque Germani vocant. quod jam à Cujacio initio feodorum observatum est. Huc refertur postea quod nos *ligium hominum* seu *homagium* dicimus.

SAMIO] Corrupte, ut quidem censeo; aut certe plenius inquirendum. Putarem notis *sacramenti* vocem heic scriptam nec intellectam.

PER LOCA SANCTORVM] Appendix Gregor. c. x. c. *Hi duo Flaachus & Anlibaldus, eo quod multa ad invicem per loca sanctorum de amicitia obliganda sacramenta dederant.* De ejusmodi sacramento proxime supra diximus.

PIGNORA] reliquæ sanctorum. Id porro heic observandum, in eam rem à Rege missas ut sibi aut filio fidelitatis sacramentum praestaretur.

AD LIB. II.

HVIVS libri titulus in MS. ita conceptus erat: *Incipit sedola qualiter charta pagenses fiant.* quod ommissum nolui. Igitur superiore libro omnium litterarum & negotiorum formulas tradidit Marculus quæ regio nomine & in palatio expediti solerent. Hic verò chartas pagenses continet, eas videlicet quæ in unoquoque comitatu & pago, in praesentia Comitum, aut Vicariorum, aut Centenariorum, aut etiam privatim petagi possent. Nam, ut antea diximus, rite & publice quippiam perficiendi duo tum legitimi modi, in palatio ante Regem, aut in pago ante Comitem. Pleraque existunt etiam negotia quæ per epistolam fieri possunt; quorum etiam formulæ secundo libro comprehenduntur. Ideoque magnus Cujacius, qui hoc eodem codice usus fuerat, hanc totius operis divisionem respiciens, hoc titulo Marculum laudat: *in Marculsi monachi libro de formulis publicorum privatorumque negotiorum* in Pauli sentent. lib. 4. tit. 6. Esti non omnia quæ secundo libro

libro traduntur privata sunt. Nam quod ante Comitem peragitur, publicum, non privatum est. Vide Capitul. lib. 4. c. 19. 26. 29.

Cap. 1. DE MAGNA RE QUI VVLT XENODOCH.] Xenodochij seu hospitalis aut monasterij constructio est & dotatio, a privato quolibet in animæ remedium & peccatorum remissionem facta. Omnes quippe donationes, fundationes, & privilegia Ecclesie concessa his atque adeo superioribus seculis hanc remedium animæ causam continent. Ut fallatur Falceus qui antiqu. lib. 5. c. 10. non ante Dagoberti Regis tempora Ecclesiis bona in animæ remedium aut remissionem peccatorum data existimat, sed tantum ad opus, in usum luminum, & facta tella. Nam vetustissima quæque monumenta etsi pecuniæ vel fructuum destinationem continent, ut in facta tella aut in usum luminum sufficerent, hanc tamen causam præterdunt, ut ad veniam à Deo impetrandam dantibus profint. Salvianus disertissimus ille Massiliensis Presbyter integris quatuor libellis Timothei nomine ad Ecclesiam catholicam divites omnes vehementissimè adhortatur, præcipuè eos quos gravium delictorum terror exagitat, quòsque peccatorum conscientia excruciat, ut peccare & labi desinant, tandemque peccata sua misericordiis, largitionibus, & elemosynis redimant. Gregor. Turon. lib. 6. c. 20. de Chrodino quodam qui domos, vineas, argentum Ecclesiis ditribuens dicebat: *Sint hæc Ecclesia data, ut dum de his pauperes reficiuntur, tibi veniam obtineant apud Deum.* & lib. 9. c. 42. in Radegundis epistola: *Que aly pro animarum suarum remedio, vel forent ibidem de rebus propriis contulerunt.* Hæc verò formula longam ejus argumenti præfationem continet. Qua ratione postea eò usque progressum est ut plerique crederent donationibus in Ecclesiam factis posse crimina quæcunque nullo negotio aboleri; ob eamque causam synodo Cabilonensi sub Carolo M. reprobata est hæc opinio cap. 36. nimirum adversus eos qui de industria peccantes per elemosynas impunitatem sibi promittebant. *Non enim, inquit, idcirco quis peccare debet ut elemosynam faciat, sed ideo elemosynam facere debet quia peccavit.* Eodem pertinet quòd tum illo Concilio, tum in Capitulis, res Ecclesie parvimoniam pauperum & pœnia peccatorum appellatur.

SEV QUIDAM] Ita emendavi pro *quidem*, ut constaret sensus.

QVOQUE SCLETERIBVS] Pro & sceleribus.

OPTAT] Hujus clausulæ, quæ duris conscripta, mendis etiam non caret, sententia est. Ille scelerum & flagitiorum conscientia excruciat, & Christiano nomine indignus, optat donatione & constructione monasterij & elemosynis peccata sua extinguat, quod etiam passim sacra scriptura spondet, idque adductis rationibus plenius probat, deinde rem ipsam aperit.

COLONICIS] De colonica dictum est supra lib. 1. c. 30.

REMOTA PONTIFICVM] Hæc clausula ad exemptionem Ecclesie pertinet, ex voto adificantis vel dotantis, que justissima est causa, qua de re factis ad cap. 1. lib. 1.

Tom. II.

CABALLOR. PRESTVS] Prestus, id est, præstationes.

PARAVEREDA] De quibus lib. 1. cap. 11.

MIN VENDI CAVSAM] Causa pro re, ut nostris *chose*. Gregor. Turon. lib. 4. c. 13. *Multa causa per eum irrationabiliter gerebantur.* Capitul. lib. 5. c. 360. *Si quis causam alterius tulerit de loco suo.* Pipinus Imper. *Non presumant ipsi, aut homines illorum, alicui homini suam causam tollere, vel suam laboratum.* Leg. Longob. lib. 3. tit. 4. l. 5.

ZEZIA FRAVD. MERCATOR.] Intelligit Giezi, de quo 4. Reg. 5. 26. ubi de Naaman & Elizæo, Sic Gregor. Turonens. de mirac. lib. 1. c. 59. Sic & Tarasij epist. p. 11. Alij hujus maledictionis loco Iudæ exemplum proponunt. Testamentum B. Remigij apud Flodoardum lib. 1. c. 18. vet. chartæ S. Benigni, & passim vetera instrumenta.

SOCIETATI QVOQUE ET FISCO] Aliàs *socio quoque fisco*. Vtrumque retineri potest. In pœnis enim fiscum socium adjugebant, ut infra omnibus penè formulis.

PROLOGI] Præfationes sunt variae que donationi ad Ecclesiam conveniunt, & omnes remissionis peccatorum & animæ remedij causas continent. Cujus exempli pleraque instrumenta donationum videre est in antiquis Ecclesiarum monumentis. Cap. 2.

COMAM CAPITIS MEI] Capitul. lib. 1. c. 137. *Ve liber homo qui in monasterio regulari comam deposuerit, & res suas ibidem delegaverit, promissionem factam secundum regulam firmiter teneat.* In tabulario S. Martini Turonensis: *Ego Galfardus S. Martini humillimus Levita &c. dono, trado Deo necnon S. Marino, ubi parentes mei me obtulerunt, novo ordine traditionis per capillos capitis mei illic comam relinquens &c. proprium meum qui ex successione parentum meorum mihi obvenit &c. Dat. x. KL. Julij anno xvii. regnante Domino Karolo Rege.*

PECVLIO VTR. SEXVS] Peculij vox variè accipitur. Nam præter notiore significacionem ejus quod à patre vel domino filio aut servo concessum est, vel quod illi parvimoniam & industria quaesierunt, veteres etiam omne patrimonium peculij nomine appellabant, auctore Servio in eclog. 1. à pecoribus in quibus eorum universa constabat substantia, unde & pecunia dicta. Vlpianus quoque ea quæ Græci *οὐνομα* dicunt Gallos *peculium* appellasse testatur. l. 9. §. *Dotis*. De jure dotium. Heic verò pro pecudibus peculium usurpari manifestum est, idque non abs re, cum & peculij vox à pecudibus deducta sit. Sic infra cap. 4. *Peculio utriusque sexus majore vel minore.* cap. 7. & aliàs sæpe. Synodi Aurelianensis l. c. 17. *De his qua parochiis in terris, vineis, mancipiis, atque peculiiis quicumque fideles obrulerint, antiquorum canonum statuta servantur.* Rotharis Rex in legibus Longobardorum tit. 105. 19. *Si quis caballum alienum aut quodlibet peculium, credens suum esse, priserit.*

EA SCILICET RATIONE] Precaria est, de qua postea cap. 5.

NE QVICQVAM AVR1] Asterisco hunc locum notavi, quòd eum integra fide curare & N n n

restituere non poterim. Sensus tamen hic esse videtur, donatorem velle præsentem donationem insinuari gellis municipalibus; et si non ejus fortasse quantitatis sit quæ insinuationem desideret. Nam ducentorum aureorum donationes, non minoris quantitatis, insinuari solitas ante Iustiniani constitutionem notum est.

SI QVIS VERO] Omnibus ferè hujus libri formulæ præscribitur, si adversus eas factum commissumve quid fuerit, ut & in Capit. lib. 3. c. 25. quod tutius est quam ad id quod interest agere, cujus plerumque difficilis probatio, & ad exiguam summam deducitur l. ult. De prætorii stipular. Hincmarus de divortio Hlotharij & Tebergæ ad x11. interrog. p. 402. *Sed & in jure civili in conscriptione chartarum conditionalis constitutio ponitur. quo dispendio qui eandem chartam infringere tentaverit, sisco multetur, & accusator accusationi scriptura se à conditione mutare non poterit.*

STIPULATIONE SUBNIXA] Fortasse quòd stipulatio antè intervenerat. Vel etiam hujus clausulæ ea mens est, ut perinde firmum id habeatur atque si in stipulatum deducta res fuisset. Nam stipulatio commune erat omnium obligationum alstringendarum vinculum. Paulus Sentent. lib. 5. tit. 7. Id porro ex jure Romano petendum, omnibus formulis etiam inferioris ævi adscriptum videre est: cujus loco sæpe in traditionibus Fuldensibus *culmo subnixa*, quasi stipulatio à stipula descenderet, quod Isidorus asserit origin. libro quinto: *Stipulatio à stipula. Veteres enim quando sibi aliquid promittebant, stipulam venientes frangebant: quam iterum jungentes, sponsones suas agnoscebant.* Quamquam credibile sit Isidorum, cum hæc scriberet, de jure hospitij & tessera hospitali cogitasse. Aliam certè stipulationis notationem Varro, aliam quoque Jurisconsulti tradunt.

Cap. 4. **CESSIO**] ex causa donationis. Vetus instrumentum donationis tempore Iustini Imp. Huic cessione atque donationi à me facta in beatissimo atque apostolico vivo sacerdote Ravennatis Ecclesie ad omnia quæ superius tenentur adscripta re legi, consensu, & subscripsi, & testes ut subscriberent convocavi, stipulantique vobis, vir beatissime, & actoribus tuis in presentia constitutis in verbis sequentibus spondendi, quæ ideo longius exscripsi, quia non longè à nostris formulis absunt.

Cap. 5. **PRECARIA DE IPSA VILLA**] Res Ecclesie alienari non posse multis synodorum decretis, pluribus etiam Imperatorum Regumque constitutionibus sancitum est. Illud tamen receptum, ut petenti ad certum tempus rei ecclesiasticæ usufructus non denegeretur, si quidem non minus quam alterius tantæ quantitatis quantam acceperat reditus cum ipsorum prædiorum dominio Ecclesie derelinquat. L. *Subemus*, §. *Sanè omnis*. Cod. de sacrosanctis Eccles. Synodi Belvacensis cap. 11. Meldensis c. 22. Solebant & qui res suas Ecclesie dabant precibus rogare ut sibi, quoad vixissent, iis uti frui liceret, ut hæc formula ostendit, & supra hujus libri cap. 1. 3. Incerti auctoris formulæ c. 27. Formul. leg. Rom. cap. 7. Leg. Alaman. tit. 2. *Si quis liber res suas ad Ecclesiam*

Dei dederit &c. & posthac à pastore Ecclesia per beneficium susceperit ad vitualem necessitatem conquirendam diebus vite sua, & quod spondendis persolvat ad Ecclesiam censum de illa terra &c. Leg. Bajuv. c. 1. tit. 1. Posthac nullam habeat potestatem exinde quicquam auferre, nec ipse, nec posteri ejus, nisi defensor Ecclesie illius per beneficium prestare voluerit ei. Fortunatus lib. 8. carm. ad Gregorium Tutonenf. pro agro prælitio. tum carm. 22. ad eundem, precatoria pro ipso agro.

Quando reposcetur, vestris redit usibus avorum, Et domino proprio restituemus eam.

Instrumentum verò seu chartam quæ eo nomine confici batur, precariam & precatoriam appellabant, quòd precibus concessa videretur. Concilij Toletani VI. c. 5. *Si quis Clericorum vel aliarum quarumlibet personarum stipendium de rebus cuiusdam Ecclesie Episcopi perceptis largitate, sub precaria nomine debeat professionem scribere, ut nec per remotionem diuturnam præjudicium afferat Ecclesie.* Synodi Epaunenfis c. 18. Rhemenfis sub Carolo Magno c. 55. Vnde & ipsum negotij genus precaria dicitur. Quod à precarij contractu aperte deductum est, quamvis diversa sit utriusque negotij natura. Nam ad certum tempus precaria constituitur, non ad domini nutum; & ut plurimum merces sive census in precaria intervenit, non autem in precario, quod gratuitum est. Tandem omnis concessio usufructus rerum Ecclesie ad certum tempus, precaria dicta est; licet qui petit, de suo nihil donaverit. Pipinus Rex in synodo an. dccc111. *Vi sub precario & censa aliquam partem ecclesiasticæ pecunie in adiutorium exercituum nostrorum cum indulgentia Dei aliquantotempore retineamus &c. & iterum, si necessitas cogat, aut Princeps iubeat, precarium remouetur & rescribitur novum.* Capit. lib. 5. c. 3. ex synodo Leptinenf. & lib. 7. c. 142. *Præcipimus ut nullus res Ecclesie nisi precario possideat; & postquam ipsa precaria finita fuerint, faciant potestativi speculatores Ecclesie nostram elegerint, aut ut ipsas res recipiant, aut posteris eorum sub precario & censu habere permittant.* Vide infra cap. 39. 40. 41.

NOSTRÆ EVIT PETITIO] Flodoardus hist. Rhem. lib. 2. c. 1. de Mapinio Episcopo: *Hujus quoque temporibus Suavegotio Regina Rhemenf. Ecclesie tertiam partem villa Virisiaci per testamenti paginam delegasse reperitur. Quam partem ipse quoque Praesul Teudechildi præfata Regina filia usufructuario per precariam salvo Ecclesie jure concessit, ita dumtaxat ut post ejus obitum, absque ullo præjudicio, sicut ab ea meliorata fuisset, ad ditionem Rhemenfis revocaretur Ecclesie.*

AD BENEFIC. VSVFRUCTUAR.] Sic beneficium pro precario accipit Tertullianus adversus Hermogenem: *Tribus modis aliena sumuntur, jure, beneficio, impetu, id est, dominio, precario, vi, dominio non suppetente.* Horatius epist. 2. lib. 2.

Si proprium quidquam puncto quo à mobili bona Nunc prece, nunc precio, nunc vi, nunc sora Permutet dominus.

Ideoque & precarium genus liberalitatis esse Iuriconsulti testantur. l. 1. & 2. De precario. Sic & in l. *Iubemus*. §. *Sant.* Cod. De sacrosanctis eccles. ubi hoc negotij genus describitur: *Patra conscribat per qua & tempus intra quod hoc prestari placuerit statuatur, & manifestum sit quod quisque acceperit hujusmodi beneficii gratia.* Leg. Alaman. tit. 2. à pastore Ecclesia per beneficium susceperit. Leg. Bajuvar. c. 1. tit. 1. per beneficium prestare. Constitutio synodi Pistenfis an. dcccclxxii. de villis B. Dionysij. *has villas, cum omnibus que per precarias aut beneficia inde homines retinent &c.* Inde beneficii nomine ea pradia dicta, quæ pro servitio militari à Rege sive etiam ab aliis concedebantur, quæ feuda posteritas dicit. Initio namque vita accipientis finiebantur, & ex certis causis revocari poterant. Capitul. lib. 1. c. 126. *Qui beneficia regalia tam de rebus ecclesiasticis quam qua & de reliquis habere videntur &c.* Lib. 3. cap. 5. 19. 20. lib. 4. c. 9. Carolus Calvus Rex in diplomate pro Ecclesia Rhemenfi apud Flodoard. lib. 3. c. 4. *Quicquid exinde nos fidelibus nostris beneficiavimus, presentialiter restitimus.* Hincmarus de villa Novilliaco: *Catoilus dedit villam Novilliaco in beneficio Anshero Saxoni, qui nonas ac decimas ad pariem Rhemenfis Ecclesie usque ad mortem suam persolvit.* Synodi Meldensis c. 18. *Præcepta illi, cina jure beneficiario de rebus ecclesiasticis facta à vobis sine dilatione rescindantur.* & cap. 20. cap. 53. Itaque cum Hadrianus Papa ad Fridericum Anobardum scripsisset multa se ei beneficia contulisse, hoc verbo exaruit Imperator, quod sic excusat Pontifex apud Radevicum lib. 3. c. 22. *Iacet enim hoc nomen, quod est beneficium, apud quosdam in alia significatione quam ex impositione habeat assumatur, tunc tamen in ea significatione accipiendum fuerat quam nos ipsi posuimus, & quam ex institutione sua noscitur retinere. Hoc enim nomen ex bono & facto est editum, & dicitur beneficium apud nos, non feudum, sed bonum factum.* Aliquando autem in donationibus Ecclesie factis nominatim cavebatur ne in beneficium præstarentur, cujusmodi exempla sunt in traditionibus Fuldensibus lib. 1. *Præ nullis Clericorum aut laicorum aliquando res ipsa quas tradidi in beneficium præstentur, sed ad locum quo præfatus martyris corpore quiescit perpetuo deserant.* Lib. 2. *Præ nullis Clerici aut laici aut alterius persona beneficium nunquam fiat, & si unquam factum fiat, nos jure hereditario prædictum locum accipiamus, vel successores nostri accipiant.* Flodoardus lib. 3. c. 10. Anselmus Leodiensis cap. 56. *In tres portiones prædia Ecclesie divisit, unam sibi & successoribus reservavit, alteram Ecclesie ac monasteriis impertit, tertiam militibus, qui Ecclesiam armis protegerent, habere concessit.*

PONTIFICIUM NON HAB.] Id est potestatem, facultatem. infra cap. 8. 9. & passim his formulis. Gellius lib. 1. c. 13. *Re semel statuta deliberataque ab eo cuius negotij id pontificium esset.* l. 1. Cod. Th. de maternis bonis: *Ita sint in parentum potestate atque dominio ut fruenti pontificium habeant, alienandi eis licentia derogetur.* l. 3. Cod. Th. de fide cath. *Neque his penitus posthac obtinendarum Ecclesiarum pontifi-*

Tom. II.

cium facultatemque permitto. In veteri instrumento S. Galli Alamannicar. Antiquit. to. 2. quo etiam precaria huic formulæ omnino simillima continetur: *absque præjudicio S. Galluni ipsam villam tenere & usare facias, & nullum pontificium habeas de ipsa villa nec vendere, nec donare, nec alienare, nec minuire, sed in quo possimus, semper meliorare faciamus.*

PER HANC PRECATYRIAM] Precatoria pro precaria. Synodi Epauensis cap. 18. *Quod Clerici etiam sine precatoris qualibet diuturnitate temporis de Ecclesia remuneratione possederunt, in jus proprietatis temporis præscriptio- ne non vocetur.* Flodoard. hist. Rhemenf. lib. 2. c. 5. ex synodo Rhemenfi sub Sonario Episcopo: *De his qua per precariam impetrantur ab Ecclesia, ne diuturnitate temporis ab aliquibus in jus proprium usurpentur, & Ecclesia defraudentur.*

PER QVINQVENN. RENOVATA] Infra cap. 39. *absque ulla alia renovata, ut mos est in ceteris, precaria.* Incertus auctor cap. 41. *& ut alia precaria de quinquennio in quinquennium renovantur, istam vero non sit necesse renovandi.* Id institutum, ne longinquitas temporis proprietati obliteret, ut Toletani Concilij sexti verbis utat. Synodi Belvacensis c. 13. *Præ precaria de quinquennio in quinquennium secundam antiquam consuetudinem & auctoritatem renoventur.* Meldensis c. 22. Capitul. Caroli Calvi c. 9. Burchardus lib. 3. c. 169. cap. 1. De precariis. Precariarum porro, præter has formulas, exempla extant in appendice Flodoardi, ubi de Adalberone Episcopo Remensi, in veteribus S. Galli instrumentis, quæ Alamannicar. Antiquit. to. 2. à Goldasto edita sunt, & in traditionibus Fuldensibus.

CONTRA HANC EPISTOLAM] Nil Cap. 6. frequentius hoc libro & in formulis leg. Rom. quam per epistolam negotium gerere; atque adeo omnes hujus libri formulæ in epistolæ modum conceptæ sunt, ut supra *Domino sancto &c.* infra *Dulcissimi filii neporibus &c.* Receptum illud esse sub Romanis Imperatoribus probabile est, paulatim recedente solennium verborum usu quibus per multas ambages res agebantur. Itaque & manumisso per epistolam fieri poterat. l. *Qui absentis*. 38. De adquirenda vel amitt. possess. §. *Multis.* Instit. de libertin. Cautionum quoque & obligationum per epistolam exempla passim occurrunt. Imò & testamenti loco plerumque epistolæ scribi solite, ut de Hilarione B. Hieronymus prodit, earumque epistolarum infinita exempla Iuriconsulti proferunt. l. Miles 75. De legat. 2. l. *Alumnae*. §. ult. De adim. leg.

CHARTA DONAT. INTER.] De ejus. Cap. 7. modi donatione lib. 1. c. 12.

QVOD PARITER IN CONIVGIO] Leg. Salice tit. 47. 2. *Si ibi aliquid elaboravit, quia legem noluit audire, amittat.* Leg. Ribuar. tit. 39. 2. *Tertiam partem de omni re quam simul conlaboraverim.* Tradition. Fuldens. lib. 1. *Notitia traditionis Hrunghoten, qualiter ille pro æterna retributione elaboratum suum omne tradidit, hoc est, porcos IX. vacca VI. oves XII.* Alibi in donatione Benedicli: *De elaboratu meo*

Nnn ij

sunt haec, boves xxxix. porci lxxii. oves xx. mappae xv. manutergia ii. plumacia vi. operteria ii. pallia lineae vi. pavilli xiv. &c. Lib. ii. tradidit omnem laborem meum.

Cap. 9. **CHARTA OBNOXIATIONIS**] Epistola est qua pater, qui bonorum uxoris suae praemortuae usufructum à filiis accepit, remunerandi causa illis donat villas quasdam suas, earum tamen usufructu retento; atque ita se obnoxium reddit, ut ne illas in posterum alienare aut minuire possit. Ideoque haec formula obnoxio appellatur. Quae res proximè ad precariam Ecclesiae accedit, de qua infra cap. 39. Nam & in fine additur clausula precariis ascribi solita, ut perinde valeat atque si per quinquennium renovata fuisset.

EVINDICASTIS] Flooard. hist. Rhenens. lib. 3. c. 10. *Res quoque nonnullas, iuraque Ecclesiae, ac mancipia, legibus per advocatos evindicata receperunt.*

Cap. 10. **EPIST. CVM IN L. FILIOR.**] Epistola est codicillorum loco, qua avus nepotes ex filia praemortua ad successionem vocat. Similis est & alia inter formulas leg. Rom. c. 22. Verùm ad legem Romanam ea pertinet; haec autem, quae indistinctè concepta est, ad legem Salicam, ut opinor, referenda, etsi de lege Romana potest etiam accipi, qua de re ad leg. Romanæ formulas.

DVLCSIS NEPOTIS.] Sic in l. *Lucius Titius*. 88. §. *Que marito*. De legatis ii. l. *Titia*. 34. §. 1. De legatis ii. & passim. Proprium illud liberorum epitheton. *Dulces natos* dixit Virgilius *Aen.* 4. *Dulces liberos* Horatius.

PER LEGEM] Salicam scilicet. Illa etenim tit. 62. proximiores tantum admittit, & nepotes omnes repellit. Quod Childeberti Regis constitutione innovatum est: *Ve nepotes ex filio vel ex filia ad aviaticas res cum avunculis vel amitis sic veniant tanquam si pater aut mater vivi fuissent*. Potest & de lege Romana accipi, quae ante Iustinianum ab intestato tertiam partem aviaticae successionis nepotibus ex filia detrahebat. l. iv. Cod. Th. De legitimis hereditat. Ve opus fuerit hac epistola in vice codicillorum, ne ullam deminutionem paterentur.

QUANDO NYPTAM TRAD.] hoc est, ut dotem matris conferant, huiusmodi ejus successionem accedere velint. l. 5. Cod. Th. de legitimis heredit. *Ve mixtis matrum suarum dotibus, avi hereditatem pro rata parte, quam lex divalis censuit, cum avunculis partiantur*. Ibid. Anianus quicquid filia accepit tempore nuptiarum.

DE PRÆSIDIO NOSTRO] Suprà lib. i. c. 12. cum terris &c. seu praesidiis domus eorum. Hoc libro c. 7. *Terris, villabus, domibus cum omni praesidio, etiam peculium, praesidium utriusque generis & sexus*. Gregor. Turon. lib. 6. c. 4. *Inruerunt in domo Lupi, & direpto omni praesidio, fingentes se illud in thesauro Regis recondere, suis eum domibus intulerunt*. Lib. 9. cap. 19. in pactione Regum apud Andelaum: *Si quid de agris fiscalibus vel speciebus atque praesidio pro arbitrio sui voluntate facere aut cuiquam conferre voluerit, in perpetuo auxiliante Domino conservetur*. Gregor. Turonens. de gloria confessor. c. 107. *Habens divitias multas, & iam in fun-*

dorum possessione quàm in praesidio domorum valde dives erat ac locuples. Ex quibus locis conjicio praesidij nomine pecuniam numeratam, aurum, argentum, & alia id genus intelligi. Nam & Celsus in l. *Si oborus* 79. §. 1. De Legatis iii. ait Proculum referre *audisse se rusticos senes ita dicentes, pecuniam sine peculio fragilem esse, peculium appellantes quod praesidij causa seponeretur*. Cui convenit quod ait Constantinus Imp. in pecunia veteres robur omne patrimoniorum possidisse. l. 22. Cod. de administrat. tutor. In formulis verò incerti auctoris praesidij nomine pecudum greges & boum armenta significari videntur, cap. 47. *etiam peculium, praesidium utriusque generis & sexus*.

CHARTA QVI SVO NEPOTE] Nolui Cap. 11. quid immutare. Nam seculi & auctoris vitium esse videtur. Est autem formula donationis, qua pater nepoti ex filio aliquid donat, ut praecipuum illud habeat, sitque melior ejus nepotis conditio quàm ceterorum.

ABSQVE CONSOR. FRATR.] In donatione Haganonis ad S. Martinum anno quinto HLudovici Imp. *Fridegiso Abbati irado mansum nostrum dominicatum, quem extra consorium fratrum in hereditate habemus in pago Blesensi*.

VEL FILIIS MEIS] Leg. *filiorum meorum*. **VT FILIA CVM FRATRIBVS**] Lege Salica, Ribuaris, & aliis, filia in alode seu terra paterna non succedebat. Hac verò formula patrem ad successionem suam potuisse eam revocare & veluti heredem cum fratribus instituire manifestum est. Quae formula apud Cujacium Observat. viii. edita extat.

CONSVETUDO TENETVR] Consuetudinem vocat leges Salicas, Ribuaris, & similes, merito, cum multò antè usum recepte quàm in scriptis redacta sint. Sic autem leg. Salica tit. 61. *De terra verò Salica nulla in mulieris hereditate transeat portio, sed virilis sexus totam terram proprietatis suae possideant*. quae diversa ab editis, ex MS. reg. excerpti. Leg. Ribuar. tit. 58. *Sed dum virilis sexus extiterit, femina in hereditatem aviaticam non succedat*. Leg. Saxon. c. 39. *Pater aut mater defuncti filius, non filia, hereditatem relinquunt*. Leg. Anglionum tit. 7. *Hereditatem defuncti filius, non filia, suscipiat. Si filium non habuit qui defunctus est, ad filiam pecunia & mancipia, terra verò ad proximum paterna generationis consanguineum pertineat*. Quod & olim Armenis placuisse & à Iustiniano Imp. sublatum docet Noy. XXI.

TERRA PATERNA] Alode. Leg. Ribuar. tit. 58. *terra aviatica*, in leg. Saxon. & Anglion. hereditas. Vide supra ad c. 12. lib. 1.

SI QVIS EXTRAN. HOM.] Adoptio est; Cap. 11. quae tamen propriam legem continet. Fit enim ab eo qui rebus suis superesse non potest, ideoque statim bonorum suorum possessionem in adoptatum transfert, ea conditione ut victum & vestitum, quandiu vixerit, ei suppeditet.

PACTVM INTER PARENTES] Divisio Cap. 14. paterna hereditatis inter fratres, ut & formulæ incerti auctoris c. 39. leg. Rom. 24. Parentes autem heic & alibi non raro dicuntur non propriè & ex usu veterum, sed in ea significatione quàm

vulgò hodie retinemus, pro quibuscumque proximis vel consanguinitate junctis. Gregor. Turon. lib. 5. c. 5. *Cujus parentes condolentes propinqui exitum &c.* lib. 6. c. 36. *Conjuncti parentes gravissimis Clericorum tormentis subdentes inermere voluerunt.* Sic fortasse Tertullianus lib. de carne Christi: *Chm indignatio parentes non neget sed objurgat, mox demonstrat qua conditione negaverit matrem & fratres. Negavit utraque parentes.* & ita ibi sepe. Qua voce etiam usos antiquiores Spartianum & Lampridium cum aliis plebilisque doctiss. Casaubonus ad Marci Imp. vitam notat.

NON A INDIC. POL. COACTI] Fratres quippe communem hereditatem consensu dividendes pietatis officio funguntur, inquit Papius in l. ult. familie eriscunda.

SCRIPTUR. SERIE ALLIGARI] In charta absolutionis Henrici II. Angliæ Regis apud Hovedenum annal. part. post. *Ne in dubium veniant qua geruntur, & usus habet & communis consideratio utilitatis exposcit ut scripturarum serie debeant annotari.*

Cap. 15. LIBELLVS DOTIS] Quo pater sponsi, sponsæ dotem constituit. Nam apud Germanicas illas gentes, ut Tacitus scribit, *dotem non uxor marito, sed maritus uxori offert.* Leg. Burgundionum tit. 41. & tit. 62. *Mulier si ad alias nuptias transferit, omnia perdat; dote tamen sua, quam à marito suo acceperat, quandiu vixerit utatur, filio proprietate servata.* Leg. Ribuar. tit. 39. *De dotibus mulierum. Si quis mulierem desponsaverit, quicquid ei per tabularum seu chartarum instrumenta conscripserit, perpetuo inconvulsam permant.* Quibus verbis libellus dotis designatur; cujus specimen hoc capite extat. Leg. Saxon. tit. 7. & 8. in Tilliana editione c. 45. & 46. Leg. Alaman. tit. 56. Sic dotem accipit Greg. Tur. lib. 6. c. 18. ubi legatos refert in Hispaniam à Chilperico Rege missos ad inspicendam dotem que ejus filie constitui deberet. Et in pactioe Regum apud Andelaum lib. 9. *De civitatibus quas Galesuindam germanam Domne Brunichildis tam in dote quam in morgangeba hoc est masculinali dono in Franciam venientem certum est adquisisse &c.* Sic in synodo Triburienfi sub Arnulpho Rege cap. 25. *dotare*, ubi de Franco qui uxorem è Saxonia duxit, nec eam lege Francorum desponsavit vel dotavit. In charta libertatum Joannis Angliæ Regis apud Matthæum Paridem: *Assignetur vidua pro dote sua tertia pars totius terre mariti sui, qua sua fuit in vita, nisi de minori dotata sit ad osium Ecclesiæ.* Illud ipsum est quod *dotatium* dicitur à Clemente III. Papa in cap. *Plerumque*. De donation. inter vir. & uxore. & quod nos hodie *dotarium* appellamus. Eiusmodi dotis constitutio à Vvillelmo Siciliæ Rege in Ioanham Henrici II. Angliæ Regis filiam facta extat in annalib. Rogerij Hovedeni. Est & alia libelli dotis formula c. 37. formular. incerti auctoris. Quibus addere visum est libellum dotis non dissimilem, à doctiss. viro Ioh. Belio mihi concessum, qui circa annum MXL. conscriptus est.

Cum Dominus omnipotens & excelsus

condidit hominem ad imaginem & similitudinem suam, dixit: Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adiutorium simile sibi. Propterea relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una; non tamen duo, sed una caro. Et: Quod Deus conjunxit homo non separet. Igitur ego in Dei nomine Adam, dilectissima sponsa mea nomine Heldigardis, dono tibi donatumque esse volo de rebus meis, seu de beneficiis meis quæ sita sunt in pago Andecavis in villa quæ dicitur Chelzei, & alia villa quæ vocatur Nandulia, de Ecclesiis, de vineis, de pratis, de censu, de fringingis, de obligis, & de omnibus redditibus, tibi medietatem dabo. Et in alia comitate in pago Dunensi in villa quæ dicitur Vallarias, quæ teneo de filiis Alboldi per testimonia Geyleæ femine Hugoni, de ipsa villa medietatem. Et super fluvium Lidunum pharinarium, quæ est super quatuor & solidis quinque, & de super via chalceda arpenn. de vineis tres. In burbio S. Valleriani medietatem de mansionibus, & de areis similiter medietatem. Quod si quis libellum hunc dotis aliquem calumniaverit, auri libras quinque coactus exsolvat.

QVOD BONVM FAVSTVM] Hæc à Romanis desumpta sunt, quos boni omnis causa in plerisque negotiis ita præfari solitos notum est. De relationibus Coss. Suetonius lib. 3. c. 15. *Quod bonum felixque sit Caio Casari.* De nuptiis Iuvenalis:

signata tabula, dillum Feliciter.

DE DIP. MAR. ORDIN.] Hæc non satis conveniunt, quibus tamen rudera & fragmenta quedam inesse vetustissimum juris Romani formularum conjicere licet. Videntur enim hæc verba significare, has nuptias ex præscripto legis Juliae de maritandis ordinibus fieri, & procreationis liberorum; quæ causæ, inquit, necessariæ sunt. Veteres namque legibus Iulius ad nuptias præmiis & pœnis adigebantur.

PROCREATIONI LIBEROR.] Vetustissima hæc quoque clausula, tabulis nuptialibus adscribi solita. B. Augustinus de civitate Dei lib. 14. c. 18. *Quid concubitus conjugalis, qui secundum matrimonialium præscripta tabularum procreandorum sit causa liberorum?*

DONATIONISQUE ANIMO] Separatur hæc donatio a dote, etiam ab una eademque persona sponso scilicet vel ejus patre fiant. Infra, *similiter & in dote titulum.* Sic apud Gregor. Turon. lib. 9. c. 19. *dos & masculinale donum seu morgangeba discernuntur.*

INTER AVR. ET ARGENT.] Inter pro præter, sepe hoc libro & aliis passim.

IN SUA DOMINAT. REVOC.] Ut libertatem habeat facultatem ea omnia in suam potestatem

tem revocandi, vel de his pro arbitrio disponendi.

Cap. 16. **SI ALIQUIS PVELL. INVIT.]** Libellus est dotis, quæ à viro constituitur qui contra voluntatem parentum puellam rapuit, re tandem composita; ideoque epistola compositionalis vocatur. Trahere autem heic & infra cap. 29. pro rapere accipitur, ut in leg. Sal. tit. 14. *Si puer Regis vel litus ingennam feminam traxerit, de vita componat.* Formulæ leg. Rom. cap. 16.

RAP. SCEL. MEO CON. SOCIAVI] Legi posset raptam scelere, meo conjugio sociavi, sive rapto scelere, quasi per rapinæ scelus. In l. 3. Cod. Theod. de raptu virgin. conjugium raptus scelere contractum.

FACIENTE CONTVRNO] Nullus sensus. Itaque asterisco notavi. Legendum opinor falso contubernio, id est, copis contractis, ope fociorum & amicorum. Sic leg. Salicæ tit. 16. *Si quis villam alienam adfallerit, ipse & omnes qui conviti fuerint quod in ejus contubernio fuissent &c.* & tit. 44. *Si quis collecto contubernio hominem ingenuum in domo sua adfallerit.*

VITÆ PERIC. INCVR. DEB.] Illud est ex lege Romana, l. 2. Cod. Th. de raptu virg. Lege autem Salica tit. 14. crimen raptus, ut cetera ferè delicta, pecunia tantum æstimatur.

DRAPPOS] Vestes, supra lib. 1. c. 12.

Cap. 17. **QUALITER IN VNO VOLVMINE]** Formula est testamenti mutui inter conjuges; quod post Novellam Theodosij & Valentiniani frequentari cœpit. Antea quippe vix licebat; quia & captatoris institutionis speciem referre videbatur. Theodosius & Valentinianus Novellæ. lib. 2. tit. 4. *In unius charta volumine supremum votis paribus condidere iudicium, septem testium subscriptionibus roboratum: cui nos æternam tribus firmitatem legis hujus definitione censuimus: quoniam nec captatorium dici potest, cum duorum fuerit similis affectus, & simplex religio testamenti condentium, quo pertinet. Captatorias.* De heredib. instituent. *Captatorias,* inquit Papinianus, non eas Senatus improbat quæ mutuis affectionibus iudicia provocarent.

SANA MENTE] Testamentum Gregorij Nazianzeni Episcopi: *ἄνθρωπος ἰσχυρὸς καὶ ἐπιεικής, ὁ ἴδιος τῶν ἰσχυρῶν τοῦ σώματος ἀνδρῶν καὶ ἡλικίας πῶς τὰ βέλτιστα.*

VT QVOMODO DIES] Leg. ut quando.

DIES LEGIT. POST TR.] In MS. legabatur *legionos*; cujus loco legitimus legendum esse nemo negaverit. Ita etiam in codice MS. Petri Pithœi. Apud Brissonium, qui hanc formulam exscripsit, vitiosè exaratum est *dies ultimus*, præter sensum & manuscripti fidem. Legitimus autem dies aperiendarum tabularum testamenti fuit post mortem testatoris, inæta triduum vel quinque dies. Paul. Sentent. lib. 4. tit. 6. Gregor. Turon. lib. 6. c. 45. *Multi meliores nati, qui vi compelluntur abire, testamenta condiderunt, resque suas Ecclesiis deputantes, atque petentes ut cum in Hispanias puella introisset, statim testamenta illa, tanquam si jam essent sepulchri, reserarentur.*

RECOGNITIS SIGILLIS] Paulus Sentent. lib. 4. tit. 6. *Tabula testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes vel maxima pars eorum ad-*

hibeantur qui signaverint testamentum, ita ut agnitis signis, rupto lino, aperiat & recitetur, atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in archium redigatur; ut si quando exemplum ejus interciderit, sit unde peti possit.

GESTIS REIP. MVNICIP.] L. Testament. Cod. de testament. l. In hac. Cod. de donation. Ejusque rei formula extrat infra cap. 37.

RELIQVI HEREDES] Testamentum B. Remigij Rhemenfis Episcopi apud Flooard. hist. Rhemenf. lib. 1. c. 18. *Hæc ita do, ita lego, ita testor. Ceteri omnes exheredes estote suntote.* Testamentum Gregorij Theologi Nazianzeni: *Ἐὰν οὖν ἐπιβῆμι πρὸς τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ἔγωγε μὴ ἀνεπιεικῶς ἢ ὑπερβολῶς ἢ ἀκαταστάτως &c.* et 3. *ἵνα μὴ ἰσχυρῶς ἢ ἰσχυρῶς μὴ ἀνεπιεικῶς.* Inde inter ceteros exheredare. Quod hac verborum formula fieri consuevit Theophilus auctor est lib. 2. Institut. tit. de exheredat. liberorum.

ID VTI FIAT DETVR] Hadoini Cenomanensis Episcopi sub Chlodoveo Rege testamentum apud Brissonium: *Ita ut ubicunque aliquid per hoc testamentum meum dederò, legavero, darique jussero, id ut detur, fiat, præstetur, fidei tua heres mea committitur.*

SED DVV IN VILLIS] Post varia legata adscripta, conjugi villas qualidam relinquit, in compensationem earum quas antea aliis legavit, in quibus, quod stante conjugio adquisitæ essent, uxori tertia pars competebar.

TERTIAM HABERE POT.] Gentes illæ quæ ex Germania in Gallias sedes posuerunt, uxori tertiã partem concedebant rerum quas mariti stante conjugio adquisierant. Leg. Burgund. tit. 42. & tit. 62. *Filius unicus defuncti patre tertiã partem facultatis matri utendam relinquit, si tamen maritum alium non acceperit.* Leg. Ribuar. tit. 39. *Si virum supervixerit, quinquaginta sol. in dotem recipiat, & tertiã partem de omni re quam simul conlaboraverint sibi studeat vindicare.* Capitul. lib. 4. c. 9. ubi de collaboratione in beneficio seu feudo tantum agitur. Appendix Gregor. Turon. c. 85. Simile quid moribus nostris observatur, per eam societatem bonorum quæ inter conjuges intercedit. Apud Saxones media pars uxori cedebat, leg. Saxon. tit. 7. Apud Bajuvarios cum filiis in portionem vocabatur, & qualem unus ex filiis usufructuariam portionem auferbat, leg. Bajuvar. c. 14. tit. 7.

AD VASSOS NOSTROS] Vassi, fideles qui servitium exhibent. Nomen retinemus, *vassus*. Leg. Alaman. tit. 36. 4. *qualiscunque persona sit, aut vassus Ducis aut Comitum, & tit. 79. 3. & dominus ejus duodecim vassos infra domum habet.* Leg. Bajuvar. c. 2. tit. 15. *sive Regis vassus sive Ducis, omnes ad placitum veniant.* Capitul. lib. 2. cap. 24. *vassi & vassalli nobis famulantes.* lib. 3. c. 64. & 73. Capitula Episcoporum Rhemenfis & Rhotomagensis provinciarum in Carisiacensi palatio ad Ludovicum Regem an. DCCCXVIII. in comitatu drudorum atque vassorum. Apud Falctum antiquit. lib. 9. c. 15. *Drudi pro fidelibus, à Germanico vocabulo Druv fides.*

LIBEROS LIBERAS] Vide l. 18. §. ult. de aliment. & cibariis legat.

OBSEQUIVM] Vide l. 71. §. Titio centum. de conditionib. & demonstrat.

OBATA] Vide B. Augustin. confess. lib. 7. cap. 2. de civitate Dei lib. 8. cap. 27. Idem ep. 64. Oblationes pro spiritibus dormientium super ipsas memorias non sunt sumptuosæ. Tertullianus de resurrectione carnis: Et tamen defunctis parentant. & quidem impensissimo officio pro moribus coram, pro temporibus esculentorum, ut quos negant sentire quicquam, etiam desiderare presumant. Vide Apollonij Tyrij historiam.

ET VT HÆC PAGINA] Testamentum B. Remigij: Huic autem testamento meo dolus malus abest abestque; in quo si qua litura vel charaxatura fuerit inuenta, facta est me presente, dum à me legitur & emendatur. Berthramni Cenomanensis Episcopi testamentum apud Brissonium: Si qua litura, si qua charaxatura, si qua littera adjecta sunt vel detracta, ego feci serique jussi, dum meam mihi sapius praelego voluntatem, & omnia per singula recognosco vel emendo. Clausula testamentis adscribi solita. Vlpianus in l. 1. de his que in testam. delentur. Etideo est novissime, ut soles, testamento fuerit adscriptum, LITURAS, INDUCTIONES, SUPERINDUCTIONES IPSE FECI, non videbitur referri ad ea que inconsulto conigerunt. Quo loci non superinductiones sed superadditiones lego, ut mox sequitur venisset. Alioqui putida esset illa repetitio.

CARAXATURÆ] Deletiones, maculae, inquinamenta ab atramento. Sic in testamento B. Remigij & Berthramni Episcopi, locis proximè adductis. Gregor. Turon. lib. 7. c. 36. Tunc es pistor ille qui tempore Chlotarij Regis per oratoria parietes atque cameras caraxabat? & lib. 9. c. 5. Vasa per domos diversorum signis nescio quibus caraxata sunt, que res nullo unquam modo aut eradi potuit aut deleri. B. Irenæi vetus interpres lib. 3. c. 3. Tantam apostoli & discipulorum habuere reuerentiam ut ne verbo quidem communicarent cuiquam in caraxatis veritatem. Agobardus pag. 71. Glossæ veteres Labbei MS. Charaxatis, scriptis.

SUPERDICTIONES] Supercriptiones, que deletis imponi solent. Ceterum heic videtur omiffa clausula codicillaris, quam B. Remigius & Hadoinus Cenomanensis Episcopus non omiserunt, id codicillorum vice valere præcepi, si juris aliquid videbitur defuisse. qua omiffa, testamentum minus perfectum vim codicillorum non habebat. l. 1. de jure codicillorum.

ANTE TRIBUNAL CHRISTI] Gregorij Theologi testamentum: Ταύτην γὰρ τὴν διαθήκην κληρονομήσει ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπῶμενος καὶ ὁ ἀγαπῶμενος ὑποτάσσας αὐτῷ. ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπῶμενος καὶ ὁ ἀγαπῶμενος ὑποτάσσας αὐτῷ. ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπῶμενος καὶ ὁ ἀγαπῶμενος ὑποτάσσας αὐτῷ. ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπῶμενος καὶ ὁ ἀγαπῶμενος ὑποτάσσας αὐτῷ.

PROHEREDIBVS] Qui loco heredum fuerint; ut protutor qui tutor non est, sed tutoris loco.

Cap. 18. SECVRITAS PRO HOMICIDIO] Om-

nibus Germanicis gentibus, quæ Gallias infederunt, mos erat privatas inimicitias armis persequi. Quæ prava consuetudo adeo invaluit ut nec Principis imperio nec legum auctoritate per sexcentos ferme annos aboleri potuerit; quinimo legibus id non omnino prohibebatur, sed tantum nimia licentia certis finibus coercita erat. Itaque qui unum ex propinquis & omnes aduersos habebat, adeo ut si aliquis occisus aut vulneratus aut male multatus ab inimico quodam privato fuisset, continuo illius propinqui, affines, & amici advolebant, suam & suorum injuriam armis vindicaturi. Sed aliquando pace per amicos facta vel etiam in iudicio secundum leges transigebatur, quo casu, securitatis cautiones interponi solitæ, quarum exemplum hoc capite continetur & in formulis incerti auctoris cap. 18. & formulis leg. Rom. cap. 39. Tacitus de Germanis: suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui quam amicitias necesse est. Exempla passim extant, præcipuè apud Gregorium Turonensem, ut lib. 5. c. 5. & 32. lib. 6. c. 17. lib. 8. c. 18. lib. 10. c. 27. Præcipuum verò est quod pluribus ab eodem refertur lib. 7. c. 47. de Sichario & Austrefigulo; quorum Austrefigulus à Sichario cum quibusdam aliis interfectus, Sicharius à propinquis defuncti petitus, post varia dissidia, discrimina, caedes, agrè evasit; tandemque compositione facta, intercessione Episcopi ipsius Gregorij Turonensis & iudicum, argentum ab Ecclesia Turonensi pro Sichario solutum est, & securitas ei ab adversariis data. Tunc, inquit, dato ab Ecclesia argento, que iudicaverant accepta securitate componunt, datis sibi per partes invicem sacramentis ut nullo unquam tempore contra alteram partem altera mofitaret, & sic altercatio terminum fecit. Qui mos privatorum vindictæ (quam faldam dicebant) reprobatur in Capitul. lib. 5. c. 332. sed ut facile appareat pessimam consuetudinem prævaluisse, nec potuisse coerceri: Nescimus qua pernoxia inventione à nonnullis usurpatum est ut hi qui nullo ministerio publico fulciuntur, propter sua odia & diversissimas voluntates pessimas, indebitum sibi usurpant in vindicandis proximis & interficiendis hominibus vindictæ ministerium, & quod Rex saltem in uno exercere debuerat, propter terrorem multorum ipsi impudenter in multis perpetrare non metuunt propter odium. Quod tandem gravius exarsit extremis secundæ Regum familie temporibus, & initio tertiæ. Namque & jus belli privati factum est; de quo nos fortasse aliquando plura.

PROICA SOL. TANT.] Delicta enim certa pecuniæ summa estimabantur, ut dictum est ad cap. 18. lib. 1. Gregor. Turon. lib. 9. c. 19. de Sichario ad Chramisindum: Magnas mihi debes referre gratias, dulcissime frater, eo quod interfecerim parentes tuos, de quibus accepta compositione aurum argentumque superabundant in domo tua.

VENDITIO] Formule incerti auctoris cap. Cap. 19. 14. leg. Roman. c. 5. & 8.

DVPLIAM PECVNIAM.] Cautio est duple evictionis causa, in venditionibus solita interponi, ut & capite proximo.

NEQVE IMAGINARIO IVRE] Imagi- Cap. 10.

- naria enim venditio nullā est. l. *Nuda*. 55. de contrah. empt.
- Cap. 12. **ME VOBIS VENDID.]** Venditorem leges suae rei perpetuū dixisse, non emptorem, notat Cujacius Observat. 23. c. 31.
- NON FVREM.]** Horat. lib. 2. sat. 3. *mentem nisi litigiosus Exciperet dominus.*
- Sic in formulis leg. Rom. c. 9. In servorum venditionibus id promitti & praestari solebat. Varro de re rustica lib. 2. c. 10. de pastoribus servis: *In horum emptione solet accedere peculium, aut si excipiet, stipulatio intercedere sanum eum esse, furtis noxiisve solutum.* Vlp. in l. *Si ita quis*. 31. de eviction. *sanum esse, furem non esse.* & in l. 32. *furem non esse, fugitivum non esse, errorem non esse.* l. 4. l. *Quod si nolit*. 31. §. 1. de edilitio edicto.
- NEQVE CADIVVM]** malum, improbum. Idioma Italicum integrum retinet *cattivo*. Vnde & nostris *chetif*. Leg. Boior. tit. 15. cap. 9. 2. *hermosum aut caducum.* Anr. Oifellus significati hoc nomine contendit comitiali morbo vexatum, quem nos hodie morbum caducum dicimus. In veteribus glossis barbaris MS. Labbazi: *Caducum, demoniacus.*
- PROBOS ATQVE PRÆSENTES]** Sic Genes. 23. Abraham pro agro quem emebat appendit quadringentos siclos argenti *probata & publica moneta*. quo loci Chaldeus paraphraustes vertit, *argenti quod per mercatores recipiebatur in unaquaque provincia.*
- Cap. 13. **CONCAMPVVM DE VILLIS.]** Concambium pro permutatione frequentissime apud Marculfum & ceteros formularum auctores. unde *concampiare & concampiare* apud eosdem pro commutare & permutationem facere. Leg. Sal. tit. 39. leg. Bajuvar. cap. 15. tit. 8. *Communitio, hoc est, quod cambium, talem qualem emptio habeat firmitatem.* In libris feudorum lib. 1. tit. 22. *Cambium.* & aliis saepe.
- Cap. 15. **CAUTIONES DIV. MODO]** Cautionis vocabulum pro re promissione & chirographo accipitur, etiam sine satisfactione; ut *cautio credita pecunie*. in l. *Minor*. 40. de minorib. & in l. *Leha*. 40. de rebus creditis; ubi cautionis credita pecunie formula exscribitur; cuiusmodi sunt illae quae hoc capite & proximis exhibentur, quibus debitor cavet se pecuniam a creditore accepisse, eamque certo die soluturam spondet; addita dupli poena, si debitor cessaverit. Quamvis Romano jure poenam ultra legitimum modum usurarum stipulari non liceret.
- KL. ILLIS PROXIMIS]** Singulis Calendis faenebrem pecuniam veteres locabant, unde & Kalendarium. Martialis lib. 8. *Centum explentur paginae Kalendarum.* Faenebris enim pecuniae ratio menstrua erat. B. Basilus in psalmum 14. homil. 2. de debitore: *plena est vis plene, ut visum patet.*
- Cap. 16. **ET QVOMODO]** Leg. & quando. similiter & cap. seq.
- Cap. 17. **DVM IPSOS SOLIDOS]** Donec pecuniam solvere possit, servitio creditoris se ipsum obligat. Obaratos Romani dicebant. Varro de re rustica lib. 1. c. 17. Idem de lingua Lat. lib. 6.

Qui suas operas in servitute pro pecunia quam debet dum solveret dat, nexum vocabatur, ut ab are obaratu. Hoc C. Popilio rogante Sylla dictatore sublatum ne fieret, & omnes qui bonam copiam ejurarent, ne essent nexi.

ABSQVE VILLO EVACVARIO] apochaevacuatoria, de qua c. 35.

QVI SE IN SERVITIO] Formula est qua is qui supplicio liberatus est, soluta ejus nomine ab aliquo pecunia, *statum ingenuitatis sua obnoxiat*, id est, ei qui redemit se ipsum subicit; addicit, & in servitutum tradit. Gregor. Turon. lib. 6. c. 36. *Clericum sub precio venundari procurant, ea videlicet ratione ut aus esset qui redimeret, aut certe morti addiceretur obnoxius.* Cuius haec Aetherio Episcopo delata fuissent, misericordia motu, *datis viginti aureis eum ab imminente exemit interitum.* Leg. Bajuvar. c. 2. tit. 1. 5. Licebat autem unicuique se in servitutum dare, ut dicam infra ad leg. Rom. formulas.

IAM MORTI ADIVDICATVM] Veteribus quippe legibus crimina pleraque ita vindicabantur ut aut reus capite plecteretur, aut pecunia redimeretur. Leg. Salica tit. 52. & passim.

CHARTA DE AGNATIONE] Hac formula dominus servi qui puellam ingenuam rapuit, sopita controversia, cavet ut qui agnascerentur ex his nuptiis liberi & ingenui permanerent, non servi. Est & alia sub eodem capite formula. Nam si mulier sponte servo alieno conjuncta sit, ex Senatusconsulto Claudiano libertatem amittebat, ut etiam lege Salica. Heic verò jus illud à domino remittitur, ut qui ex his nascuntur liberi sint, nec possit eos ut servos vindicare, aut manum injicere.

AGNATIONEM TVAM] quod ex te natum erit. Adgnasci pro nasci saepe apud Iurifconsultos. Edictum Theoderici Regis cap. 61. *Necesse est ut omnis matrem sequatur agnatio*. id est, filij omnes ad dominum ancillae pertineant.

IN MEO INCLINARE] Mulier quae se alieno servo junxisset, SC. Claudiano libertatem & substantiam amittebat. *Tacitus annal.* 12. Quod à Verpasianno renovatum diu in usu remansit, & à Gallis observatum hinc apparet; sed in Oriente tandem Iustinianus antiquavit. Id ipsum lege Salica cavetur tit. 14. 7. *Si ingenua femina quemcumque de illis (servis) sua voluntate sequuta fuerit, ingenuitatem suam perdat.* Ivo Carnotensis episc. 221. & 242. Eodem jure Longobardi usi sunt. Sic & ingenuus qui alienam ancillam uxorem duxisset, servus efficiebatur, lege Salica tit. 14. 11. tit. 27. 3. Quibus conveniunt quarundam Galliae provinciarum leges: *En formariage le pire enporie le bon.*

LIBELLYS REPVDII] Exemplum est divortij consensu conjugum facti, quod aliquando licuit. l. *Si constans*. Cod. de repudiis. Atque etiam bona gratia matrimonium dissolvitur, inquit Hermogenianus in l. 62. de donat. inter vir. & uxor. Quod legi evangelicae adversum Conciliorum decretis reprobatum est, & à Iustiniano quoque Nov. 117. Tamn usum ejusmodi divortij etiam inter Christianos invaluisse haec formula ostendit. Est & alia adhuc ejusdem argumenti leg. Rom. c. 19.

SIVE AD SERVIT. DEI] Ex hac causa mutuo consensu olim divertebant. Nov. 117. c. 10. & pluribus probatur à Gratiano 33. q. 5. Sed tandem receptum est ut non aliter id ratum esset nisi uterque continentiam profiteretur. Synodi Rhemensis c. 3. Nicolaus Papa ad Carolum Regem. Burchardus lib. 9. c. 46. c. 1. cap. *Cum fu.* de conversione conjugatorum.

AVT COPVLÆ MATRIM.] Ex hoc loco apparet tum in usu fuisse ut post divortium mutuo consensu celebratum vir & uxor matrimonium cum aliis contrahere possent. quæ consuetudo, Christianæ legi contraria, merito reprobata est. Concilium Africanum c. 63. Burchardus lib. 9. c. 72. ex decretis Innocentij Papæ: *De his re- quisivis dilectio tua qui interveniente repudio aliis se matrimonio copulaverunt. quos in utraque parte adulteros esse manifestum est.*

Cap. 31. INCIPIVNT INGENUITATES] Varia sunt manumissionis formulæ, per chartam, seu per epistolam, quas tum *ingenuitates* vocabant, ut apud Greg. Tur. lib. 8. c. 41. Synodi Aurelianensis IV. c. 9. *Si de servis Ecclesia libertos fecerit Episcopus, in ingenuitate permanent. & apud veteres sepiissime.* Fortasse quòd libertinitatis ab ingenuitate discrimina ab usu recessissent, & ad solam manumittentis domini voluntatem attendetur, qui pro arbitrio libertis leges dicebat, ut non paucis probari posset exemplis. Igitur Marculfi seculo manumissio triplex, ut antea diximus, per denarium ante Regem, in Ecclesia, & per epistolam privatam. De prima actum est cap. 22. lib. 1. De manumissione in Ecclesia est cap. 12. formularum leg. Rom. ubi plura. Hoc autem capite chartæ sunt & epistolæ private, quibus libertatem dominus servo suo concedit. Per epistolam manumissionem olim datam probat. *Qui absentis.* de acquir. poss. & Caius lib. 1. Institur, seu potius Aniani aut Cujuspiam alterius epitome. Qui ita manumissi erant, *chartularij & tabularij* dicebantur, ut & qui in Ecclesia servitute libertati fuerant. Capitul. lib. 6. c. 213. Eiusmodi manumissionum exempla posterioris quidem ætatis, sed quæ his formulis in multis conveniant, subjecimus. Ex tabulario S. Laudi à Iohanne Belio habui.

PIISSIMVS Dominus noster Iesus Christus salutem humani generis paterno amore desideravit: inter alia præcepta quæ fidelibus suis dedit, ut æternæ vitæ gaudia possent adipisci, præcepit eis debitores suos à debitis illorum absolvere, quò ipsi ad summum iudicem suorum commissorum veniam valeant expectare. Tantæ igitur auctoritatis præmio compulsus, dominæque Ermangardis Comitissæ gratia precibusque animatus, nos Canonici S. Laudi hunc fidelem nostrum Radulphum, Ecclesiæ nostræ vinculo servitutis obnoxium, ab omni debito servilis conditionis pro animabus nostris Goffridique Comitis excellentissimi, qui potissimus Ecclesiæ nostræ fundator & ornator extitit, omniumque

Tom. II.

benefactorum nostrorum absolvimus, ut deinceps cum omni fructu suo licentia liberali donatus in quamlibet partem mundi eat, nec cuiquam successorum nostrorum eum ab arbitrio suo revocare liceat. Actum Andegavis in clauistro S. Laudi 1 v. KL. Octobris anno ab incarnatione Domini M C XII. Indidione v. concurrente epacta 1. Luna 1111. Paschali Papa sedem apostolicam obtinente, Ludovico in Gallia regnante, Fulcone adolescente consultatum Andegavensem regente, Reginaldo Episcopo Andegavensem Ecclesiam gubernante. Præsentibus & videntibus istis imposuimus nos Canonici S. Laudi manus nostras super caput Radulfi, ob favorem & confirmationem libertatis, videlicet Rodulphus sacerdos, Rothardus sacerdos. *Aliud ejusdem ævi.* Ego Fulco Comes Andegavorum & mea soror Ermengardis hunc fidelem nostrum Benedictum, nobis vinculis servitutis obnoxium, ab omni debito servilis conditionis pro anima patris nostri Fulconis & pro remissione malefactorum nostrorum absolvimus, ut deinceps cum omni fructu suo licentia liberali donatus, in quamlibet mundi partem eat, nec cuiquam successorum nostrorum eum ab arbitrio suo revocare liceat.

TANQ. SI AB INGENVIS] His verbis non tantum libertas data, sed & jura ingenuitatis, concessa videntur, quod miror. Nam à Principe more Romano impetranda erant. Nisi dixeris barbaris undique Gallias occupantibus hunc morem ab usu recessisse. Ex quo factum ut id omne ex dominorum arbitrio & beneficio penderet. Et inde paulatim manumissio ingenuitas dicta. Nec verò ad Novellam Iustiniani quis referat, per quam ingenuitatis jura omnibus libertis dedit, cum satis constet jus Iustinianicum tunc Gallis ignotum fuisse.

LIBERTINITATIS OBSEQUIVM] jus patronatus.

PECULIARI CONCESSO] Peculiare pro peculio. Burchardus lib. 2. c. 26. & 30. Vetus libertatis instrumentum sub Henrico I. Rege: *Peculiare quod nunc habetis, vel quod deinceps assequi poteritis, sicut vobis placitum fuerit, absque calumnia possideatis, & quieti prout volueritis disponatis.* Peculium manumisso inter vivos tacite datum videbatur, si ademptum non esset. L. *Si Stichus.* 53. de peculio. L. 1. Cod. de peculio ejus qui mer. lib. Heic autem nominatim conceditur, seu dubitationis tollendæ causa, sive quòd tum non aliter servo manumisso peculium competeret quàm si specialiter donatum fuisset, quod facilius crediderim. Burchardus lib. 2. c. 23. ex Concilio quodam Toletano. *De rebus illorum vel peculiari qui à dominis propriis libertate donantur ut ad gradus ecclesiasticos promoveri debeant, statutum est ut in potestate domi-*

000

norum consistat, quicquid ante libertatem habuerunt, utrum illis concedere voluerint, an sibi retinere.

DEFENSIONEM ECCLESIAE] Manumissi in Ecclesia sub ejusdem Ecclesiae tuitione consistebant. Videatur synodus Parisiens. III. can. 9. leg. Ribuar. tit. 40. Denariales qui ante Regem liberati fuerant, Regem patronum & defensores habebant. Itaque si quis eos occidisset, pretium compositionis chartularij quidem Ecclesiae solvendum erat, denarius autem Regi; iisque Rex aut Ecclesia, si absque liberis decessissent, succedebant. At qui per episcopalam manumittebantur ut nullum obsequium manumissor retineret, solebant defensionem Regis aut Ecclesiae aut etiam alterius potentis expetere, ut esset qui eorum libertatem tueretur & ab omni injuria eos vindicaret. Tandemque constitutum est ut quibus alius patronus & defensor deesset, horum occisorum poena Regi solveretur. Capitula Caroli M. leg. Bajuv. addita: *Qui per chartam ingenuitatis dimissi sunt liberi, ubi nullum patrocinium & defensionem elegerint, similiter Regi componantur quadraginta solidis.*

CVM COGENTE FISCO] Capitul. lib. 3. c. 28. *Si quis per chartam ingenuitatis à domino legitime libertatem est consecutus, liber permaneat. Si vero aliquis eum iniuste inservire temerit, & ille chartam ingenuitatis suae ostenderit, & adversarium iniuste se inservire velle comprobaverit, ille qui hoc tenuerit nullam qua in charta descripta est solvere cogatur.*

Cap. 33. **INGENUITAS POST DISC.**] Alia manumissionis est episcopali, qua post mortem dominum servum libertate donat. Greg. Turon. lib. 9. c. 26. Ingeberga Chariberti Regis vidua, subitanea agritudine fatigata, migravit à seculo, multas per chartulas liberos derelinquens.

Cap. 35. **EVACUATORIA**] Evacuatoria tum dicebatur apocha qua creditor profitebatur sibi solutam fuisse pecuniam, ab evacuanda obligatione, idque cautione amissa. Nam haec apparet cautione reddita evacuatoriam non dari, quasi reddidit chirographi satis esset ad solutionem probandam. L. 2. de pactis. Securitas etiam dicebatur, praefertim in tributorum solutione. Senator Variar. lib. 11. ep. 7. *Merito ergo testimonium solutionis securitas dicitur, quo non solum animus sed substantia communitur.*

VACVA ET INANIS PERMANEAT] Inde *Evacuatoria*. B. Augustinus de cura pro mortuis: *ubi esset recantum, quo illa curio vacuata fuerat indicavit, qui locus à Cujacio jam notatus est ad tit. de apochis lib. 10. Cod. Theod. & Valentinianus de tributis fiscalibus Novell. lib. 1. tit. 23. Cautiones qua expensarum nomine v. in l. Octaviano emissa sunt, iusta ratione vacuamus.* Eo sensu vetus B. Pauli interpres ad Galatas: *Evacuati estis in Christo, cum proximè supra dixerit, debitor est universae legis scienda.*

SI ALIQUIS S. GASINDO] Forma haec traditur donationis qua dominus servo, qui jugiter ei ministrabat, aliquantulum agri concedit ab omnibus coloniaris functionibus omnino liberum & immune. Gasindi autem nomine, ut lib. 1. cap.

33. diximus, is servus significabatur qui non in agris, sed domi ministrat, quem veteres quaedam aliae formulae & capitula ministerialium de inu. causa vocant.

MANSELLVM] parvum mansum, qua de re ad lib. 1. c. 22.

PASCUARIVM] vectigal ex animalium passione. Greg. Turon. de miracul. lib. 2. c. 17. *Fuit quidam Diaconus qui relicta Ecclesia fisco se publicè junxit, &c. Accidit autem quadam vice ut saltus montenses, ubi ad asivandum oves abierant, circumiret, atque pascuaria qua fisco debebantur inquireret.*

AGRARIVM] vectigal agro impostum; quod in quibusdam Galliae provinciis nomen tenet *agrier*, seu vulgò *champart*, *terrage*. Leg. Bajuv. cap. 1. tit. 13. *De colonis vel servis Ecclesiae, qualiter serviant vel qualia tributa reddant, hoc est agrarium, provideat hoc iudex, secundum quod habet donet &c.* Agraticum l. 2. Cod. Theod. de veteran. Haec porro vocula a reponi debet, quae in regio exemplari vetustate exca legi non potuit, sed ex alio restitimus. Ea est vel *caropera*, quo nomine opera continentur quae carris seu plaustris fieri debent. Adnuntiatio Caroli Regis apud Pistas c. 19. *Pt illi taloni tam fcales quam & ecclesiastici qui sicut in polypticis continentur, & ipsi non denegant, caropera & manopera ex antiqua consuetudine debent, & margilam & alia quaeque carricare, qua illi non placent, renuum, quoniam adhuc in illis antiquis temporibus forè margila non trahabatur, qua tempore avi ac Domni & patris nostri trahi cepit, & de manopere in scuria battere volunt, & tamen non denegant quia manoperam debent, quicquid eis carricare praecipitur de opera caropera, quando illam facere debent, sine ulla differentia carricent, & quicquid eis de opera manopera, quando illam facere debent, praecipitur, similiter sine ulla differentia faciant.* Apud Ansegium Capitul. lib. 1. c. 75. *carralia opera.*

RIGA] Tributi & vectigalis species. Verus formula: *in ea ratione ut riga exinde in cultura dominica arare & recondere faciam, item: in ea ratione ut riga & alios reditus terra persolvam.*

GESTA IVXTA CONSUEVD.] Constan. Cap. 17. *tinus in l. 1. Cod. Th. de sponsalibus testatur patrem suum nullam voluisse libertatem valere, si actis inserta non esset, hoc est, ut Anianus interpretatur, nullam donationem de quibuscumque rebus valere posse, si gestis non fuerit allegata. L. Data. l. In hac. Cod. de donationibus. Editum Theodetici Regis cap. 72. Testamenta, sicut leges praecipunt, allegentur. Hoc modo fides voluntatis aliena ritubare non poterit. Itaque testamenta publicari & insinuari necesse erat. L. Testamenta. Cod. de testamentis. Publicabantur autem testamenta & donationes in urbe apud magistrum census, in provinciis apud provinciarum retores, vel, si praesto non fuissent, apud magistratus municipales, aut si civitas illa vel oppidum, in qua donatio celebratur, non habeat magistratus, apud defensores plebis. L. 8. Cod. Th. de donationibus. Hujus insinuationis & publicationis forma hoc capite continetur. Gesta vero pro publicis actis passim dicuntur in constitutionibus*

Imperatorum & Aniani interpretatione. L. *Data*. Cod. de donationibus: *gesta confici super rebus etiam alibi collatis ubique sufficit*. & l. *In donationibus*. 31. Cod. eod. *gestis alligari*. In l. 8. Cod. Th. de donationibus: *Gestorum*, inquit Honorius, *confessionem sive ante traditionem sive post traditionem fieri oportebit, ut instrumentum quo continetur magnificentia apud acta publicetur*.

REGN. REGE ILL.] B. Ambrosius in Lucam: *Si Consules adscribuntur tabulis empionis, quanto magis redemptioni omnium debuit tempus adscribi! Habes ergo omnia quæ in contractibus esse consueverunt, vocabulum summam illic potestatem gerentis, diem, locum, causam*.

OMNI CVRIA.] Notum est civitates sub Romano imperio curiam seu senatum, dumvires seu magistratus municipales, & defensores plebis habuisse, oppida autem defensores tantum. In civitatibus quæ curiam & magistratus habebant, publicatio & infamatio actorum fiebat. Anianus ad l. 4. Cod. Th. de testamentis: *Testamenta omnia vel reliquas scripturas, apud censuales in urbe Roma voluit publicari hoc est, ut in reliquis regionibus apud curia viros testamenta vel quæcunque scriptura actis firmari solent, gestorum alligatione munitur*. Inde sæpissime in veteribus donationum formulis, *gestis municipalibus alligare*. Formulæ leg. Rom. c. 3. incerti auctoris c. 54.

OPTIME DEFENSOR.] De defensoribus civitatum tituli sunt in utroque Codice, de quibus etiam agit Nov. xv. Apud eos sunt infamationes testamentorum & donationum, testationes, depositiones. Quæ de causâ & archivum habent, sive scriinium, & scrinarium, & exceptores. Alij sunt defensores Ecclesiarum, sive advocati. Alij quoque defensores illi qui à summis Pontificibus ad curanda in provinciis S. Petri patrimonii seu possessiones delegantur; quorum officium à Pelagio Papa in epistolis & in registro Gregorij latè exponitur.

PATERE IVBEATIS.] Quæ sequuntur usque ad verba *prosequere quæ optas*, in regio exemplari decernat, sed ex cap. 54. formulatur incerti auctoris facile fuit restituere. quod ex ingenio Cujacius præstiterat ad Pauli Sent. lib. 4. tit. 6.

Cap. 38. TEXTVS MANDATI.] Mandatum ut testamentum sive donatio apud acta publicetur. In fine testamenti Hadoini Cenomanensis Episcopi, apud Brissonium, subjicitur ejusmodi mandatum. *Magnificis in Christo & sancta Ecclesia filiis Hadoino & Audranno Hadoinus Episcopus. Rogo & supplico caritati vestre ut cum me dominus & creator omnium de hoc seculo migrare præceperit, Cenomanni civitatem ire faciatis, & ibi testamentum meum, cum aperta fuerit, vobis prosequentibus apudque publica gestis municipalibus faciatis allegare, ut quod unicuique per ipsum testamentum sanctis, civibus, vel propinquis meis visus sum delegasse, vestra dispensatione uniusquisque juxta ipsam delegationem percipere valeat. & quicquid exinde egeritis gesseritis, ratum & firmissimum debeat permanere. Quod mandatum manu nostra firmavimus &c. quæ cum Mar-*

Tom. II.

culfo omnino conveniunt. Sic in formulis incerti auctoris c. 55. & leg. Rom. c. 2.

POST RECITATIONEM.] Sequitur contentio gestorum & recitatio testamenti.

ARCIEPVS PVBLICIS.] archis, archivis, scriinis. Notum est.

PRÆSTARIA DE RE ECCL.] Precaria Cap. 40.

proprie dicebatur libellus quo quis res Ecclesie utendas sibi dari rogabat, quæ de re hujus libri capite quinto. Hincmarus de divotio Hlotharij & Tetberge ad xii. interrogat. p. 399. *Quod sum erat loci sanctis donat per confirmationem & sibi usurpant per occupationem, quod ut seculi pauperiores non obtinent per deprecata præstationem, immo & sibi auferant, & locis sanctis non tribuunt. Præstaria autem vocabatur epistola qua Episcopus vel Abbas rem Ecclesie concedebat. Præstationis charta tradit. Fuldenf. lib. 1. *Ea ratione ut per vestram præstationis chartam ad vitam meam illud habere possim, quod alibi sic exprimitur, ut quod trado per vestram præstariam ad vitam meam possideam*. Hincmarus Ludovico Regi apud Flodoardum hist. Rhemenf. lib. 3. c. 20. *Qualiter sanctus Clodoaldus (villam Dudiciacum) sancto Remigio dederit, & quomodo Carolus Pipini Regis filius eandem villam apud Tilpinum Archiepiscopum obtinuerit in præstariam*. Idem lib. 3. c. 26. ex ejusdem Hincmari epistolis: *Bernardo Comiti Tolosano propinquo suo, pro rebus Rhemenfis Ecclesie in Aquitania conjacentibus, quas ille in præstariam sibi concedi petebat*.*

INDICVLVS EPISCOPI.] Solebant olim Cap. 41.

Episcopi in præcipuis solemnitatibus, ut in Paschate aut natali Domini, litteris Coepiscopos, Reges, & amicos visitare, & eulogias mittere, quod pertinet hoc Marculli caput, cum tribus sequentibus. Eulogia verò benedictio est; atque etiam res quæcunque, sive panis, seu sal, seu vinum, aut aliud ejusmodi cui benedictio illa accessit, eulogia dicitur. Eulogiarum quidem nomine sal aut panem catechumenis datum fuisse loco communionis ex synodo Carthagenensi & B. Augustino notat eruditiss. Fr. Pithæus in Glossario. Unde & loco communionis quæ singulis dominicis diebus fiebat, postea receptum est ut panis benedictus fidelibus non communicantibus daretur, qui uno verbo eleganter Græcis *ἀγιος*. Balsamon ad synodum Antiochi. cap. 2. Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 67. Eulogiarum autem mittendarum morem antiquissimum esse constat. B. Augustinus ep. 34. *Panis quem misimus, uberior benedictio fiet dilectione accipientis benignitatis vestre*. Paulinus & Therasia ad Augustinum inter B. August. epistolas epist. 31: *Panem unum, quem unanimitatis indicio misimus caritati tue, rogamus accipiendo benedicat*. Paulinus epistola ad Alypium, quæ est 35. inter epistolas B. Augustini: *Hunc panem eulogiam esse tu facies dignatione sumendi*. Gregor. Turon. lib. 4. c. 16. *Chramnus ad basilicam ab antedicto sacerdote susceptus est; ibique comedens panem ad Childericum perendit*. Lib. 6. c. 5. *Chilpericus postulat ut accepta benedictione discedere &c. Hæc dicens, aquam manibus porrigi jubet; quibus ablutis, facta oratione, accepto pane, gratias Deo*

O o o ij

agentes, & ipsi accepimus & Regi porreximus &c. Lib. 8. c. 2. Surrexi ad occursum ejus, & data oratione deprecor ut in mansione mea eulogias B. Martini dignaretur accipere. Quod ille non respiciens, benigno animo ingressus, hausto poculo, admonitis nobis, ad convivium laus abscessit. Idem de gloria confessor. cap. 31. Benedictionem vocat Sulpitius Severus dialogo 2. Floardus hist. Rhemenf. lib. 2. c. 11. de S. Rigoberto Episcopo: *Hic venerabilis Presul Pipinum Majorem domus regia trahitur amicissimum habuisse, cui eulogias pro benedictione crebro solebat mittere.* Ad eulogias pertinet quod in vita Ludovici Pij dicitur Carolum M. filium interrogasse eum Rex cum esset, tanta tenuitatis esset in re familiari ut nec benedictionem quidem nisi ex postulo sibi offerre posset &c. Sangallensis lib. 1. c. 13. Capitul. lib. 6. c. 65.

- Cap. 48. **SYPLICATVRIQ]** Preces sunt seu potius commendatitiae littere Abbati factæ, ut in cenobio aliquem qui monachus fieri cupit recipiat. Convertere enim tum usurpabatur pro monachum fieri, quasi dicas in monasterio degere.
- Cap. 49. **INDICVLVS GENERALIS]** Indiculus pro omni epistola & libello accipitur, ut libro primo diximus. Hic autem qui generalis dicitur, epistola est commendatitia Episcopi, ut verisimile fit, qua is qui limina Apostolorum peregrinationis causa petit, omnibus Episcopis commendatur & Principibus per quorum ditiones iter facturus est.

NON VAGANDI CAUSA] Ideo Concilio Cabilonensi sub Carolo M. c. 44. & 45. prohibitum est Romam sine Tarconum absque licentia Episcopi sui adire. *Sunt pauperes, inquit, qui vel ideo id faciunt ut majorem habeant materiam mendicandi.* Burchardus lib. 19.

- Cap. 51. **QUALITER EX ORDINAT. REGIS]** Superiore libro formula est mandati regij ad Domesticos & Comites dati, quo jubet Princeps ut propter filij nativitatem in unaquaque fiscali villa tres servi manumittantur. Hoc autem capite forma proponitur qua Domesticus, ut regio mandato satisfaciatur, servos fiscales manumittit.

DOMESTICVS] Dignitas fuit non contentenda sub prima & secunda Regum nostrorum familia. Nam inter præcipuos regni ministros Domestici sæpe enumerantur, & in præfatione leg. Burgundion. *Sciatis itaque Optimates, Comites, Consiliares, Domestici, & Majores domus nostra.* Et cum munera in judicio accipere prohibeantur, eos quoque judicasse dici potest. Sic leg. Ribuar. tit. 90. *Ut Optimates, Majores domus, Domestici, Comites, Grafones, Cancellarij, vel quilibet gradibus sublimati in provincia Ribuarica in judicio residentes, munera ad judicium pervertendum non recipiant.* Hos etiam Regi judicanti adfuisse probat Marculus ipse libro primo, dum inter ministros & officiales qui Regi adfiderent, Domesticos recenset. Quod autem proprium Domesticorum munus fuerit, non satis constat. Nec enim iidem sunt qui aulæ Constantinopolitanæ Domestici, quos planum est scholis palatinis & militibus excubiis præfuisse; de quibus tit. de domesticis & protectoibus in utroque Codice. Apud Francos verò expensas Regi ad placita pro-

ficiscenti suppeditasse & necessaria quæque præparasse Domesticos ex Gregorio Turonensi apparet. Sic enim ille lib. 9. cap. 28. *Fuerunt etiam ad hoc placitum multi de regno ejus tam Domestici quam Comites, ad præparanda regalis expensa necessaria.* Ex hoc tamen Marculi loco nil clarius eorum officio. Quippe Domesticus dicitur *super villas Regis.* Ut planum sit Domesticos villis fiscalibus & fundis dominicis præfuisse & omnes redditus curasse.

AD APPENDICEM MARCVLFI.

NOTITIA DE COLONO EV.] Exem- Cap. 1.

plum est sententia inter Advocatum seu Defensorem Ecclesie, qui vindicat aliquem in colonum fundi ecclesiastici, & ipsum colonum, qui asserebat se liberum. Sed cum id probare non potuisset, nec die dicta ad sacramentum cum aliis præstandum adfuisse, convictus ipse agnovit se colonum. Itaque per Vicarium Comitis Advocato redditus est. Qua de re conficitur instrumentum, ut omnibus id notum fiat. Vnde & Notitia appellatur. Chronicon Besuense: *Notum fiat posteris & memoria commendatur quod &c.* infra pagina proxima. Alio sensu notoria vocabulum usurpant Jurisconsulti pro relationibus quæ ab Irenarchis, Stationariis, officio præfidis, & (ut ait D. Augustinus ep. 159.) ab his ad quos tunc pacis vigilantia pertinebat, in criminibus fieri solebant. l. 7. ad Sc. Turpillian. l. 31. Cod. Th. de Episcop. & Cleric. l. 7. Cod. de accusat.

ADVOCATVS SANCTI ILL.] Defensor sive protector Ecclesie aut monasterij, qui res & jura ejus tam in judicio quam extra judicium tueretur & actiones exerceret. *Ex d. 100.* Nam ex synodo Carthaginensi cap. 75. inducitur est advocatorum defensor pro causis Ecclesie.

CASAM DEI] Ecclesiam. Alibi *donatio ad causam Dei,* & passim.

ADRHAMITVM] promissum. Adramire enim est jurejurando cavere se certa die & certo loco solemniter juraturum, *de sacramento fidem facere* in leg. Ribuar. tit. 68. Capitul. lib. 3. cap. 58. *Ut si sacramenta ad palatium fuerint adramita, in palatio perficiantur.* Lib. 4. c. 28. *Ubi antiquitus consuetudo fuit de libertate sacramenta adramire vel jurare.* & cap. 29. Leg. Sal. tit. 39. Infra cap. prox. *Vnde tale sacramentum per suam fiftucam visus fuit adramire.*

TENSANDVM] retinendum, ut libertatem retineret.

RACIMBURGIOS] Comites non soli, sed adfidentibus septem ut plurimum Consiliariis, jus dicebant, qui Racimburchi vel Racimburchi dicebantur. Leg. Salicæ tit. 52. 3. *Tunc Grafio congreget secum septem Racimburchios,* & tit. 60. leg. Ribuar. tit. 57. Capitula Pipini Regis: *Si causa sua ante ipsum Comitem fuit & ante Racemburgos, infra cap. 6. Eosdem Scabineos dictos esse existimo. Siquidem Scabineus judices erant, & septem numero Comiti adfidebant.* Capitul. lib. 3. c. 40. *Ut nullus ad placitum banniat nisi qui causam suam querit, aut si alter ei querere debet, exceptis Scabineis septem, qui ad omnia pla-*

cita præſſe debent. Qua occasione libet exſcribere ex Beſuſenſis monaſterij Chronico Comitibus & Scabineorum iudicium, quo tam hæc formula quàm ſequentia capita, quæ eodem ferè pertinent, non parum illuſtrantur.

Notum fiat poſteris & memoriæ commendetur quòd ante illuſtrem virum Hildegarium Comitem ſeu Iudices quos Scabinos vocant, & quamplures perſonas qui cum eo aderant in Montaniaco villa, in mallo publico, ad multorum cauſas audiendas & recta iudicia terminanda, ibi veniens Becto Epifcopus [Lingonenſis] & Advocatus ſuus Burgoardus novem legitimos teſtes ibi præſentavit, quorum nomina hæc ſunt, Simeon, Agano, Bertchranus, Govo, Machirius, Adalardus, Gerino, Gerento, Syranus. Iſti teſtificaverunt & juraverunt de finibus Beſuſenſis monaſterij, quod à fine Pontenſe, & à fine Vendobrinſe, & Vvaurenſe, & Tilenſe, & Vetuſimenſe, & Buſtellenſe, & Buſtenſe, & Lucenſe, & Burburenſe, & Berecholpo villare, per iſtas marcas inter ipſos fines immunitas ſit S. Petri ad integrum, & in alio loco boſco communitas ad integrum, & ab ipſo fine Buſtellenſe uſque ad viam petroſam, & deinde uſque ad ſtradam fractam, & deinde uſque ad finem Burburenſem immunitas eſt S. Petri ad integrum. Per iſtas marcas euntes ipſi novem teſtes quos ſuprà nominavimus, miſſo ſecum Balacterio illuſtri viro ab Hildegario Comite & à ſuis Scabinis, dixerunt & per iudicium teſtificaverunt quòd à tempore Pipini Regis & deinceps per tempora Domni Caroli Imperatoris vidiffent inde legitimam veſtituram ad partem S. Petri haberi, ita ut nec Aldo nec heredes ſui ullam legitimam veſtituram exinde unquam habuiſſent, ſed per legem & per juſtitiam veſtitura S. Petri fontis Beſuſenſis erat. Tunc ipſi Scabineo unanimiter iudicaverunt quòd omni tempore ipſæ res per illas marcas ad partem S. Petri eſſent vindicate atque legibus conſiſſite. His præſentibus teſtibus, Balacterio, Madaberto, Beato, Eppleno, Baldrico, Auſino, Vvormerio, Milone, Albrico notario, Feilagio, Leudumo, Arberto. Vvalterius præſens fuit & ſubſcripſit. Data notitia die Mercoris proxima in menſe Maio, anno ſecundo regnante Domno noſtro Ludovico Rege atque Imperatore.

PRO COLONO] Gloſſe vet. *Colonus, 200-2000 annis.* Coloni liberi quidem non ſervierant, obnoxie tamen fortis & conditionis. Leg. Ala-

man, tit. 9. & 23. *Liberi eccleſiaſtici, quos colonos vocant, quos tamen frequentiffimè ſervis ad- jungi & connumerari reperias.* Nam ad tributa & ſerviles operas tenebantur. Leg. Bajuvar. cap. 1. tit. 13. *De colonis vel ſervis Eccleſie, qualiter ſerviant, vel qualia tributa reddant &c.* Adnuntiatio Caroli apud Piſtas c. 20. *Si quis reputatus fuerit menſuram adulterariſſe, & cum majori modio vel ſextario annonam vel vinum accepſiſſe, ut cum minori menſura vendideret, ſi liber homo eſt, aut ſecundum ſuam legem ſe inde ſacramento idoneum reddat, aut &c.* Si autem colonus vel ſervus inde reputatus fuerit, aut iudicio Dei ſe examinet, aut ſi inde convictus fuerit, hoc, ut ſuprà diximus, unde menſuram adulteravit perdat, inſuper & virgini nudo corio vapulet. Sanè jure Romano, ut antea diximus, nec prædia receptis colonis vendi legarive poterant, l. *Si quis inquilinus*, 112. de legatis l. 1. l. 12. de agricolis & cenſ. Cod. lib. 21. In donatione Haganoniſ ad S. Martinum Turonenſem impetrante Ludovico: *Fridegiſo Abbati trade manſum noſtrum in dominiacum &c. cum hominibus ibidem commorantibus, quos colonario ordine vivere conſtituimus.*

RECREDIDIT] Recredere ejuſmodi ſcriptoribus reſtituere eſt & reddere. Ivo epif. 275. *Dicit Comes quòd libenter reddet aut recedet Comitem Nivernenſem.* Vetus instrumentum in tabulario S. Martini Turonenſis anno tertio Rodulphi Regis: *Et ſic ex ipſiſ decimis ſeſe recedidit & per ſiſtucam quæripuit.*

VICARIIS] Comitibus. Gregor. Turon. lib. 10. c. 5. *Reſponderunt hoc Animondi Vicarij do- lo, qui pagum illum iudicaria regebat poteſtate, factum fuiſſe.* & lib. 7. c. 23. de Armentario Iudæo, qui Turonum civitatem venit ad exigendas cautiones quas ei propter tributa publica Inju- rioſus ex Vicario, ex Comite verò Eunomius depoſuerant. Quibus locis videtur Gregorium ſenſiſſe de Vicario qui per provinciam vices Comitibus agebat, quique poſtea Vicecomes appellatus eſt. Erant enim & alij minores Vicarij, quorum ſinguli ſub eodem Comite certis territoriis præerant, ideoque à Vvalafrido plebanis & parochis Eccleſiarum comparantur. Capitul. lib. 2. c. 28. *Habeat unusquique Comes Vicarios & Centenarios ſuos ſecum.* Hincmarus epif. 4. c. 15. *Comites & Vicarij vel etiam Decani plurima placita conſtituunt.* Idem epif. pro Epifcopis Gallie & Germanie cap. 3. *Regum Comites in civitatibus ſuis, & Comitum Vicarij in plebibus.* Inde frequenter veteribus instrumentis in pago illo, in vicaria illa. Hodie *Viguiers.*

ACCIPERE DEBERE] Leg. Ribuar. tit. 61. *Hoc itaque conſtituimus, ut quicumque in cauſa viſtor exiſterit, ſemper iudicium conſcriptum accipiat.*

CHARTA SACRAMENTALIS] qua ſta. Cap. 1. tuitur ut qui pro colono vindicatus ſe liberum aſſerit, manu ſextadecima propinquorum certa die in baſilica ſancti alicujus juret ſe liberum eſſe.

IN MALLO PUBLICO] Mallus, placitum majus, ubi majora negotia à Comite finiebantur. Leg. Salica tit. 1. 46. 48. 56. 59. 60. Capitul. lib. 3. c. 28. 51. 57. & lib. 4. c. 28.

*Vbi antiquitus consuetudo fuit de libertate sacramenta adrahmare vel jurare, ibi mallum habeatur, & ibi sacramenta jurentur. Mallus tamen neque in Ecclesia neque in atrio ejus habeatur. Minora verò placita Comes, sive intra suam potestatem, vel ubi imperare potuerit, habeat. Volumus itaque ut domus à Comite in loco ubi mallum tenere debet constituatur, ut propter calorem solis & pluviam, publica utilitas non remaneat. Adnuntiatio Caroli Regis apud Pistas cap. 32. *Vt conlimitanei & vicini Comites in una die, si fieri potest, mallum non teneant, maxime post octavas Pasche, propter francos homines & advocatos qui ad utramque mallum non possunt occurrere: sed mittant sibi invicem Missos, & si unus die Lunis mallum habuerit, alter die Iovis aut die Lunis sequentis hebdomada mallum habeat. Et ne grave ei sit qui suum mallum interjecit, qui uno anno primus tenuerit mallum, sequenti anno consentiat alteri primum tenere. Et si sacramenta legalia in primo die Lunis post Pascha juranda devenerint, aut in aliis feriis quando mallum tenere debuerat, mittat quisque Comes Missum suum qui ipsa sacramenta auscultet, ne ipsi homines jectivi inveniantur, & ipse sic mallum suum teneat ut varigildi ejus & advocati qui in aliis comitatibus rationes habent ad suum mallum occurrere possint. Synodi Meldensis c. 76. Passim in formulis quæ sequuntur.**

APUD PROXIM. PARENTES] Inde in lege Salica tit. 63. qui cognitioni renuntiat dicere debet quòd se de juramento & de hereditate & de tota illorum ratione tollat.

NOCTES] Tacitus de Germanis: *Nec diurnum numero, ut nos, sed noctium computant, sic constituunt, sic condicunt, ut nox ducere diem videatur.* Sæpissime in lege Salica, Capitulis, historicis, veteribus instrumentis, ut ad Capitula Caroli M. doctiss. Fr. Pithæus observat. Quòd fit ut ad hæc usque tempora perique annis, quasi hæc nocte, pro hodie usurpent.

Cap. 4. IECTIVVS] Suprà ad Marcul. lib. 1. c. 38. Adnuntiatio Caroli Regis apud Pistas cap. 33. *Multi inde contendunt, & se inter se jectivum. Postea: Suum sacramentum se jurare debere contendunt, & contra causatores suos, si ad hoc audiendum non venerint, jectivum.*

Cap. 4. RACHIMBYRGIIS] de quibus suprà cap. 1.

Cap. 7. MISSOS REGIS] Missos dominicos infrà hoc ipso capite, Pipinus Major domus in diploma pro S. Dionysio: *Omnibus Episcopis, Abbatibus, Ducibus, Comitibus, Domesticis, Grafionibus, Vegariis, Centenariis, vel omnibus Missis nostris discurrantibus, seu quacunque judiciaria potestate præditis. Quater in anno à Principe legati per provincias mittebantur, ut si quid Episcopi aut Comites negligentius egissent, per eorum admonitionem corrigeretur, hisque quibus à Comite jus dictum non esset, illi dicerent, & pleraque negotia Regis nomine perficerent, aut ad eum referrent. Constitutiones quoque Principum seu Capitula ab iis per provincias transmittantur & annuntiabuntur. Capitul. lib. 2. c. 18. 26. 27. 28. lib. 3. c. 14. 17. 83. 87. 88. & passim. Horum officium præclare def-*

cribit. Flodoardus hist. Rhem. lib. 2. c. 18.

ATQVE ELIDIATA] Corrupta hæc sunt, sed ita restituenda crediderim: *Vt ipsam terram ipse Abbas habeat evindicatam atque eligitam, ne sit postmodum ex hac re omnique tempore subita causatio. Elitigata, pro extra litem & controversiam posita. quæ vox frequentissima est in variis formulis.*

IN GRAFIA ILLA] in illo comitatu. Grafiones enim Germanica lingua pro Iudicibus & Comitibus usurpantur. Aveninus lib. 7. ad an. 1285. *Eodem anno Cesar VIIII. KL. Lanuarius Augustam in confinio Rhetia atque Vindelicia concilium procerum convocat. Albertum Hallensium in classem præfectorum, quos nos Grafios, litteratores Comites vocant, refert. Rigotus in vita Philippi Augusti Regis ad an. MCCVIII. Eodem anno quidam Comes palatinus, qui eorum lingua Landgraf vocabatur, id est, Comes palaty &c. Sic enim ex veteribus libris legendum est. Carlomannus Rex in synodo anni MCCXII. *Decrevimus quoque ut secundum canones uniusquisque Episcopus in sua parochia sollicitudinem habeat, adjuvante Grafione qui defensor Ecclesia ejus est, ut populus Dei paganus non faciat. Ibi enim Grafio Comes est. Sic in lege Salica & veteribus aliis legibus Grafionis vocabulum accipitur.**

INGENVITAS] Exemplum manumissionis Cap. 4. à Senonensi quodam Archiepiscopo factæ Ludovico Pio imperante, qua secundum ejus constitutionem Archiepiscopus servum suum in Ecclesia manumittit ut ad sacros ordines possit promoveri.

EPISCOPI ATQVE ABBATES] Illud ipsum antea cautum erat in synodo Aurelianensi III. sub Childeberto Rege c. 25. *Vita Ludeuvici Pij: Considerans idem piissimus Imperator non debere Christi ministros obnoxios esse humane servituti &c. statuit ut quicumque ex servili conditione, conciliante scientia & morum probitate, ad ministerium altaris adsciscerentur, primum manumittantur à propriis dominis, vel privatis, vel ecclesiasticis, & tunc demum gradibus altaris induantur. Quæ eadem continuationi Aimoini inserta sunt lib. 5. cap. 10. Capitul. lib. 1. cap. 82. *De servorum ordinatione &c. statutum est ut nullus Episcoporum deinceps eos ad sacros ordines promoveri præsumat, nisi prius à dominis propriis libertatem consecuti fuerint, & quæ sequuntur. quod ipsum iisdem verbis refertur ex incerto quodam Concilio Toletano à Burchardo lib. 2. cap. 31. & ab Ivone Decreti par. 6. cap. 182. Antea etiam id sæpe constitutum. Nam & in eandem sententiam citatur ab eodem Burchardo & Gratiano auctoritas Leonis Papæ. Præterea synodi Aurelianensis III. sub Childeberto Rege cap. 21. nominatim cautum apparet ut nullus servilibus colonariisque conditionibus obligatus juxta statuta sedis apostolicæ ad honores ecclesiasticos admittatur, nisi testamento aut pertabulis confiterit eum absolutum. Eodem pertinet Novell. 123. §. Si servus. c. 17. Sic ratiociniis obnoxii ordinari non poterant. l. 4. Cod. de Episcop. & Cleric. Concilium Carthaginense can. 8. & 9. Burchardus lib. 2. cap. 36. Ivo part. 6. c. 87. Gratianus dist. 54. can. 4. ubi falso tribuitur Moguntii-**

nenſi. cap. 2. de obligatis ad ratiocinia ordinandis vel non. Id innuit Thomas Cantuarienſis apud Rogerum Hovedenum annal. parte poſter. anno 1165. Mandavit ei Rex ut redderet ei plenariam computationem de omnibus reſcriptis qua receperat de redditibus regni quandam Cancellarius fuerat. Reſpondit Thomas: In electione mea Henricus filius eius & omnes Barones Scaccary & Richardus de Luci Juſtitiarius Anglia clamaverunt me quietum Deo & ſancta Eccleſia de omnibus reſcriptis & computationibus & ab omni exactione ſeculari ex parte Domini Regis, & ſcilicet & abſolutus electus fui ad huius officij adminiſtrationem.

PERM. IP. LIB. DON.] Innuit ſervos Eccleſiarum, de quibus heic agitur, non potuiſſe manumitti, etiam ordinandi gratia, ſine Principis auctoritate, cum alienationis ſpecies videatur.

HLVDVICI AVG. AVCTORIT.] Capitulum lib. 1. cap. 82. De Eccleſiarum vero ſervis communi ſententia decretum eſt ut Archiepiſcopi per ſingulos provincias conſtituti noſtram auctoritatem, ſuffraganei vero illorum exemplar illius penes ſe habeant. Et quancumque de familia Eccleſie utilis invenus aliquis ordinandus eſt, in ambone ipſa auctoritas coram populo legatur &c. Burchardus lib. 2. cap. 32. Synodi Triburienſis c. 25.

IN ARCEO] archio, archivo.
EPISCOPI] Domus Epicoſcopi. Synodi Meldenſis c. 26. Sugerendum eſt & ex divino mandato intinandum regia maieſtati ut epicoſcopium, quod domus Epicoſcopi appellatur &c. venerabiliter ac reverenter introcat, & ſecundum ſanctam predeceſſorum conſuetudinem, quando orationis & debita ſuſceptionis gratia in tranſitu convenienti civitatem ingreſſus fuerit, habitaculis epicoſcopalibus reverenter inhabitet.

ANTE ALTARIS CORNU] Manumiffio in Eccleſia ante altaris cornu ſolita celebrari. Formula leg. Rom. c. 12. Capitulum lib. 1. c. 82. In ambone ipſa auctoritas coram populo legatur, & coram ſacerdotibus vel coram fidelibus laicis ante cornu altaris, ſicut in noſtra auctoritate continetur, remota qualibet calliditate, libertatem conſequatur, & tunc demum ad gradus eccleſiaſticos promoveatur. Leg. Longob. lib. 2. tit. 35. lib. 3. c. 9. circa ſacrum altare manumiffus. Exemplum manumiffionis apud Burchardum lib. 2. c. 26. Ego Burchardus Vormatiienſis Eccleſie Epicoſcopus quendam Eccleſie noſtra ſamulum nomine Eberhardum, ſacris ordinibus oblatum, ad altaris cornu, nobilitum virorum in preſentia, per hoc auctoritatis teſtamentum ſtatuo, ita ut ab hodie no die & tempore bene ingenuus atque ab omni ſervitutis vinculo ſecurus permaneat. Servos autem qui manumittebantur ut Clerici fierent, alibi quam in Eccleſia manumitti non potuiſſe docet idem Burchardus cap. 28.

CIVEMQUE ROMANVM] Qui in Eccleſiis manumittebantur, cives Romani, non Latini, fiebant, maximamque libertatem conſequabantur, ex conſtitutione Conſtantini l. 1. Cod. Th. de manumiff. in Eccleſ. Ideoque hæc clauſula inſtrumentis libertatis aponi ſolita. Formula leg. Rom. c. 12. B. Gregorius Papa regiſt. lib. 5.

epiſt. 12. Vos Montanum atque Thomam ſamilos ſancta Romana Eccleſia, cui Deo adjuvatore deſervimus, liberos ex hac die civiſque Romanos effecimus, omnique veſtrum vobis relaxamus ſervitutis peculium. Cuius tamen appellationis Caroli M. & Ludovici Pij ſeculo non aliam vim fuiſſe exiſtimo quam ut lege Romana manumiffi uterentur.

NVLLI HOMINVM QVICQVAM] Hinc apparet non tantum ſervos, ſed etiam libertos, qui obſequiis erga patronos tenerentur, ordinari non potuiſſe. Debet enim ab aliis immunis eſſe qui divitiarum militie aggregandus eſt, ut Leonis Papæ verbis utar. Synodus Toletana apud Burchardum lib. 2. cap. 25. Quicunque libertatem à dominis ſuis ita percipiunt ut nullum ſibi in eis obſequium patroni retinet, iſti ſi ſine crimine capitali ſunt, ad clericatus ordinem ſuſcipiantur, quia directa manumiffione abſoluti eſſe videntur. Qui vero retento obſequio manumiffi ſunt, pro eo quod adhuc patrono ſervitutis tenentur obnoxii, nullatenus ſunt ad eccleſiaſticum ordinem promovendi; ne, quando voluerint eorum domini, ſiant ex Clericis ſervi.

SI QVA DEINCEPS PRÆDIA] In Capitulis idipſum ſtatuitur lib. 1. cap. 82. Si poſt ordinationem aliquid adquiſierint, illud obſervetur quod in canonibus de conſecratis nihil habentibus conſtitutum eſt. Canonice autem ſanctiones illæ, de quibus heic & in Capitulis, ſunt ſynodorum decreta quibus ſtatuitur ut Clerici qui nihil habentes conſecrati ſunt, ſi poſtea aliquid adquiſierint, id omne ad Eccleſiam pertineat. Synodi Carthaginenſis III. c. 49. Placuit ut Epicoſcopi, Preſbyteri, Diaconi, vel quicunque Clerici qui nihil habentes ordinantur, & tempore epicoſcopatus vel clericatus ſui agros vel quacumque prædia nomine ſuo comparant, tanquam rerum dominicarum inſuſceptionis crimine teneantur, niſi admoniti Eccleſie eadem ipſa conſulerint. Iuſtinianus idipſum ſanxit Novell. 131. cap. 13. contra id quod olim obſervabatur ex conſtitutione Leonis & Anthemij l. 34. Cod. de Epicoſcop. & Clericis. Burchardus: Ut unuſquiſque Preſbyter res quas poſt diem conſecrationis adquiſierit, propria Eccleſia relinquat. Idem Burch. lib. 3. c. 118. ex ſynodo Rheimenſi refert hæc verba: Inveſtigandum ſi nihil patrimonij habens Preſbyter quando proceſſus eſt ad ordinem eccleſiaſticum, poſtea emerit prædia, cuius juris ſint; quoniam Eccleſia ad quam de nihil habente promotus eſt eſſe debent juxta canonicam auctoritatem. Eadem verba extant in cap. 1. de peculio Clericorum. quæ tamen citantur ex Concilio Arelatenſi.

MANDATVM] Continet ſimplex mandatum ſeu procuracionem litigandi cauſa; ut & ſimilis eſt apud Marcullum lib. 1. c. 21. & lib. 2. c. 31.

TRACTVRIA] Tractoria pro Tractoria. Cap. 10. Nam heic forma quedam quaſi tractoria referuntur, qua Epicoſcopus cum cui ob delicta poenitentia cauſa peregrinatio indicta fuerat, commendat iis ad quos iter faciendi pervenerit, ut ſciant non alia ex cauſa illum peregrinari nec vagari. Itaque rogat ut ei manſionem & focum, panem & aquam præſtent. De tractoria dictum eſt ad Marcull. lib. 1. c. 21.

CENTENARIIS] Singuli comitatus in centenas seu territoria quædam dividebantur, quibus minores iudices præerant sub Comitibus dispositione, qui à centena Centenarij dicebantur. Synodi Cabilonenfis sub Carolo M. cap. 21. *Comitibus & iudicibus hoc summopere observandum est ut iustè judicent. Paulò post: Sed & ministros, quos Vicarios & Centenarios vocant, iustos habere debent.* Qui tamen non de omnibus causis, sed de minoribus tantum iudicabant. Capitul. lib. 4. c. 26. *Omnis controversia coram Centenario definitur potest, excepta redditione terra & mancipiorum, qua non nisi coram Comite fieri potest.* Lib. 3. c. 79. *Ut nullus homo in placito Centenarij neque ad mortem neque ad libertatem suam amittendam aut ad res reddendas vel mancipia iudicetur; sed ista in presentia Comitibus vel Misforum nostrorum iudicentur.* Centenarios porrò per pagos statutos esse scribit Vvalafridus Strabo, & planè eisdem cum Vicariis facit; quos etiam cum Presbyteris Ecclesiarum baptismalium, qui minoribus Presbyteris præsent, comparat.

DECANIS] Minimi sunt iudices sub Centenariis, & à Vvalafrido minoribus Presbyteris conferuntur. Hincmar. ep. 4. c. 15. *Comites & Vicarij vel etiam Decani plurima placia constituunt &c.*

* Suprà to. 1. pag. 400. MANSIONEM EI ET FOCVM] Capitula quædam Caroli M. & Ludovici Pij MSS. * c. 16. *Ut infra regna Christo propitio nostra omnibus iterantibus nullus hospitium denegat, mansionem & focum tantum. Similiter passum nullus contendere faciat, excepto prato & messe.*

QVID PLURA AD SAP.] Clausula qua commendatorie epistolæ claudi solebant, ut & alie. In historia augusta: *Dictum sapientis sat est.* Sic de formulis variis cap. 21. 23. 24. Verba omisit, sed sensum expressit, Senator sub Vitigis Regis persona Variarum lib. 10. epist. 33. *Pauca dixisse sapientie vestra sufficiunt. &c.*

Cap. 11. LITTERÆ COMMENDATITIÆ] Clericis sine proprij Episcopi licentia peregrinari non licebat, nec peregrinantes ab alio Episcopo suscipi & admitti poterant nisi à proprio Episcopo commendatitias litteras impetrassent. Gregorius Nazianzenus in Iulianum: *ὁ ἐπιτοπίαις οὐκ ἐπιτρέψαι, οὐδὲν ἔστιν ἐπιτοπίαις ἢ ἐπιτοπίαις οὐκ ἐπιτρέψαι.* Synodi Calchedonenfis can. 13. *Ἐπιτοπίαις ἐπιτοπίαις ἐπιτοπίαις ἐπιτοπίαις ἐπιτοπίαις.* Synodi VI. in Trullo can. 17. Synodi Agathensis c. 38. *Clericis sine commendatitijs epistolis Episcopi licentia non pateat evagandi.* Synodi Epaunenfis cap. vi. Burchardus lib. 11. cap. cxxxvii. cxxxviii. cxli. *Formata ut plurimum apud Latinos scriptores hæ litteræ appellantur.* Optatus Milevitanus lib. 1. de Syricio PP. *Cum quo nobis totus orbis commercio formatarum in una communionis societate concordat, sive quòd certa forma certisque notis conceptæ essent, sive etiam à forma seu sigillo quòd addebatur, ut putat eruditissimus Iacobus Sirmundus in Notis ad Goffridum: cui posteriori sententiæ suffragari videtur quòd dicitur in synodo Cabilonenfis sub Carolo M. cap. 41. Presbyterum qui proprio loco dimisso ad alium migrat litteras ha-*

bere debere in quibus sint nomina Episcopi & civitatis plumbo impressa. Est etiam in Ordine Romano epistola qua Episcopi à Pontifice Romano consecrati ad civitates suas remittuntur & officij admonentur; quæ *Formata Episcopo danda nuncupatur, cum tamen commendatitia non sit.* quod aliis confirmari posset exemplis. Illud autem observandum, non tantum Clericis peregrinantibus formata opus esse, sed nec Episcopis remota loca petere absque Metropolitani formata licuisse; idèoque Laudanensem Episcopum nepotem suum Hincmarus reprehendit quòd absque Metropolitani epistola extra dioccesim sæpe profectus esset. Quod jus formate Episcopi dandæ Vigilius Papa epist. 7. Auxano Arclatenfis Episcopo tribuit, cui vices suas commiserat. Nullus, inquit, *de Pontificibus tua perhas vices ordinationi commissis in longinquis quibuslibet locis audeat proficisci nisi solenni more, sicut decessores nostri prædecessori vestro similiter concedente consueverant, formatam vestra caritatis acciperis.*

MAGNONI] Carolo M. imperante vixit Magno Senonensis Archiepiscopus, cuius est hæc formata. quod & annus his litteris adscriptus ostendit. Ille est qui Notas juris collegit & Carolo M. dicavit; quibus ipse hos præfixit vericulos: *Hæc juris quælibet Rex accipe Carle, Offeri devotus qua tibi Magno tuus.*

GRÆCA ELEMENTA] Solebant Episcopi in formatis seu commendatitijs litteris, ne qua fraus fieret, uti quibusdam notis & symbolis, litteris videlicet Græcis que certum numerum exprimerent. Quod quomodo fieret exponit Articius in fine synodi Calchedonenfis. Ivo Decreti par. 6. cap. 433. Gratianus distinct. 73. additis duabus harum epistolarum formulis, quarum una Burchardi est lib. 2. c. 227. Vide Sirmundum in Sirmundum pag. 109. 110. 111. 112. 113.

INGENUITAS] De ingenuitate ad Marculf. Cap. 11. cap. 32. lib. 2. abundè diximus.

TESTAMENTVM FACIENDI] Salvianus ad Ecclesiam catholicam lib. 3. *Illi testamenti faciendi arbitrium dant libertis, tu tollis libertis.* Quod plenè libertatis, qua cives Romani efficiebantur, proprium erat, non Latine. Verùm hoc seculo ejusmodi differentiam evanuisse antea monui.

MYNDEBYRDEM ECCLESIARYVM] Marculfus lib. 2. c. 22. Synod. Matifconens. II. sub Guntranno c. 7. Concilium Toletanum V. c. 72. *Liberti qui à quibuscumque manumissi sunt, atque Ecclesia patrocinio commendati existant, sicut regule antiquorum patrum constituerunt, sacerdotali defensione à cuiuslibet insolentia protegentur, sive in statu libertatis eorum, seu in peculio quòd habere noscuntur.*

CHARTA AGNATIONIS] qua domini Cap. 11. servi cui se ingenua junxit illis indulget ut qui ex eis nascentur, liberi permanent. Marculfus lib. 2. c. 29. ubi plura. Vide Cassiodorum lib. 7. c. 11.

TRADITORIA DE TERRA.] Forma est Cap. 19. traditionis agri antea venditi.

TERRAM VEL HERBAM] Vide Plinium lib. 22. cap. 4. Infrà cap. 43. *Per terram vel herbam, sicut lex est, ad partem sancti illius visus*

ius est tradidisse. Sic leg. Bajuvar. cap. 17. tit. 3. *Et ratione firmet per quatuor angulos campi, aut designatis terminis; per hac verba tollat de ipsa terra vel aratum circumducatur, vel de herbis aut ramis, silva si fuerit, Ego tibi tradidi & legitimi firmabo per ternas vices.* Non dissimilis est traditionis forma quæ ab Innocentio III. Papa describitur in cap. 1. de consuetudine: *Hanc conferendi formam esse proponis, quod in huiusmodi donationibus modicum terra consuevit in manu accipere, vel in extremitate pallij manu Prelati Ecclesia sustinetur, aut super altare ponendum sub testimonio videntium & audientium sub dicta forma, qua scotatis vulgariter appellatur.* De aliis traditionum modis nonnulla notavimus ad Marcul. lib. 1. c. 13.

EXITVM FICISSI.] In signum scilicet traditionis exhibit, loco cedebat, vacuamque possessionem in alterum transferrebat. Alias tamen exitum scriptum est; ut sit sensus, eum possessione se exiisse, ut alius ea vestiretur, si seculi verbis uti licet. Vtrumque retineri potest.

Cap. 21. **NOTITIA DE SERVO.]** Instrumentum venditionis servi.

Cap. 22. **NOTITIA DE IACTIVIS.]** qua notum fit quendam vadimonium deservisse. Marculf. lib. 1. c. 37. unde petenda huius capituli interpretatio.

Cap. 23. **SECVRITAS.]** Marculf. lib. 2. cap. 18. **VT ILLAM LEVDEM.]** Leudis, pretium compositionis pro homicidio. Leg. Salicæ tit. 43. 11. *Si autem qui precipitatus est mortuus fuerit, tota leude sua componatur. 12. medietate leudis ejus componat. Ille vero qui eum occiderit, secundam legem eum componat.* Leg. Frisionum tit. 2. *Expositior nec iuret, nec leudem solvat, sed inimicitias propinquorum occisi patiatur donec se cum eis reconciliet.*

Cap. 25. **MANDATVM.]** ejus qui propter morbum vel ætatem rebus suis superesse non potest. Marculf. lib. 1. c. 24.

Cap. 27. **PRECARIA.]** De precaria jam satis ad Marculf. lib. 2. cap. 5.

Cap. 28. **PRÆSTARIA.]** Præstationis charta supra ad Marculf. cap. 40. lib. 2.

CENSVM AD LYMEN.] In precariis ab Ecclesia concessis solcebat merces quædam seu census annuus intervenire. Synodus Leptinenfis: *Ea conditione ut annis singulis de unaquaque casata solidus id est duodecim denarij ad Ecclesiam vel monasterium reddantur.* Flodoard. hist. Rhem. lib. 3. c. 20. ex Hincmaro: *Quomodo Carolus Pipini Regis filius eandem villam apud Tilpinum Archiepiscopum obtinuerit in præstariam, ea conditione ut capellas ad ipsam pertinentes cum nominis & decimis Episcopus Rhemorum retineret, & Rex duodecim libras argenti in luminariis Ecclesie daret, & quod hunc censum tam ipse Rex quam successores ejus persolverunt. Quem censum in recognitionem domini præstari idem Hincmarus innuit apud eundem lib. 3. c. 26. Ne forte suggeratur Imperatori quod cupiditate illius hunc censum repetat quem in suos usus nunquam redegerat, sed cupiens evadere periculum, ne silentio suo in diebus suis census ipse depercat, & ipsa villa in alodem vertatur.*

Tom. 11.

DE HOMINE FORBAT.] Formula jurisjurandi quod præstare tenetur is qui adgressorem interfecit, nimirum ob tutelam corporis sui & vim repellendo occidisse. Eiusdem argumenti est caput trigessimum formularum legis Romanæ.

COLPVVS.] ictus, ut vet. glossæ apud Pithecurum rectè interpretantur, noctis coup. Leg. Salic. tit. 19. *Si quis ingenuus ingenuum fuisse percussit, & tamen sanguis non exierit usque ad tres colpos, pro unoquoque illi centum viginti denarios, qui faciunt sol. tres, solvat.* Colpus à colapho, ut in leg. Sal. vet. codice.

FORBATVDVM.] Sic in form. leg. Rom. cap. 30. *Decretum Childeberti Regis: Index loci illius solatio collecto ipsum raptorem occidat, & jaceat forbatudus.* quasi forbatudus pro jure cæso diceretur. Quod apertius traditur in leg. Ribuar. tit. 77. *De homine forbatudo, Si quis hominem super rebus suis comprehenderit, & eum ligare voluerit, aut super uxorem, seu super filiam, vel his similibus, & non prevaluerit ligare, sed colpus ei excesserit, & eum interfecerit, coram testibus in quadrio in clida eum levare debet, & sic XL. seu XIV. nolles custodire, & tunc ante judicem in arabo conjuret quod eum de vita forsalum interfecisset. Sin autem ista non adimpleverit, homicidij culpabilis judicetur.*

INERA NOCTES XLII.] Numerus respondet legi Ribuaricæ, cujus particulam modò adscripsi: in qua tamen ex hoc loco pro XIV. legendum esse putarem XLIV. Alij viderint.

SICVT LEX EST.] Leg. Ribuar. tit. 77.

APVD TRES ALOARIVS.] Sic infra c. 23. *post ipsum tres aloarie & duodecim contulantes juraverunt.* Plenius tamen inquirendum censco. Aloarij videntur hoc sculo dicti qui probarent & laudarent idemque affirmarent, à laudando. Vnde & nostris hodie *alouer*, pro rationem probare. Monuit Iohannes Savaro V. C.

LEGIBVS DIREXERVNT.] hoc est, secundum leges juraverunt eum qui juravit vera dixisse. Formula legis Rom. cap. 31. *Similiter testes sibi similes visores & cognitores, secundum quod ei iudicatum fuit, post ipsum juraverunt, ut quicquid jam dictus ille de hac causa juravit verum & idoneum sacramentum deat.* Leg. Alam. tit. 6. Suprà ad Marculf. lib. 1. c. 38. Fortè legendum dixerunt, ut infra c. 33. & 34.

INDICVLVS REGALIS.] Regia epistola Cap. 30. qua Rex Comiti mandat ut cuidam, qui queritur quod alij res suas retinerent, jus dicat; aut si illi satisfacere reculent, cogat eos fidejussores ante Regem iudicio sistendi causa dare. Marculf. lib. 1. cap. 27. & 28. Quid sit indiculus, ad caput sextum Marculfi expositum est.

FRATRI ILLI COMITI.] Comites civitatum fratris appellatione à Principe decoratos hoc capite docemur, quod jus ut provinciarum rectores & præsides consequerentur. His enim id Casiodorus tribuit lib. 6. cap. 21. *Additur quod à Principe frater vocatur.* Ita Majorianus Aug. apud Sidonium lib. 1. ep. ult. compellat: *frater Camille.* Videantur Novellæ Theodosij, Valentiniiani, & Majoriani, ubi non raro illud occurrit.

IN VESTRO MINISTERIO.] Ministerium pro territorio. Capiul. lib. 2. c. 18. *Sicut in ca-*

Ppp

pitullo qua de hac re illi Comitibus dedimus in quorum ministerio moneta percussitur constitutum est. & passim.

SVPER NOCTES TANTAS] id est, intra tot dies. Nam spatia temporis non numero dierum, sed noctium, finiebant, ut antea dictum est.

Cap. 31. ALIVS INDICVLVS] Immunitas est militiae, quæ sibi à Rege conceditur.

DE OMNI HOSTE] exercitu. Capitul. lib. 3. c. 9. 10. *Quicumque homo nostros habens honores in hostem bannitus fuerit.* Appendix Aimoini lib. 4. c. 56. *Rebellantibus Saxonibus paganiisimo, qui contra Rhenum fluvium consistunt, strenuus vir Carolus hostem movit Francorum.* Adnunciatio apud Pistas cap. 26. *Pi pagen[ses] Franci qui caballos habent vel habere possunt, cum suis Comitibus in hostem pergant. Nostros hosti.*

ARIBANNO] seu heribanno. Pœna est pecuniaria ejus qui ad expeditionem post Principis bannum seu edictum profectus non est. Gregor. Turon. lib. 5. cap. 26. *Post hæc Chilpericus Rex de pauperibus & junioribus Ecclesie vel Basilicae justis bannos exigi pro eo quod in exercitum non ambulasset.* & lib. 7. cap. 42. *Post hæc edictum à iudicibus datum est ut qui in hac expeditione tardi fuerant damnarentur.* Capitular. lib. 3. cap. 14. *De heribanno volumus ut Missi nostri fideliter exactare debeant.* & cap. 35. & 68. In legibus Longobardorum heribanni multa est sexaginta solidorum. Vox est hodie quoque nota.

DISMANARE] id est, de domo extrahere.

Cap. 31. NOTITIA DE COLONITIO] Suprà cap. 1. 4. 5.

Cap. 34. DE HERBIS MALEFICIS] Insurandum mulieris que veneficio hominem occidisse accusabatur, quod scilicet potionem maleficam einunquam temperasset aut propinasset.

MALLAVIT] in jus seu ad mallum Comitum vocavit.

HERBAS MALEFICAS] Leg. Sal. tit. 21. *De maleficiis. Si quis alteri herbas dederit bibere, & mortuus fuerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis iudicetur. Si vero biberit & mortuus non fuerit &c. ille qui dedit pro aliquo maleficio culpabilis iudicetur.* Greg. Tur. lib. 5. cap. 35. de Mummolo, qui maleficii incusatus est quod herbam se habere ad tormina & dysenteriam sanandam professus sit, apud eundem Gregorium per herbarum venena. Inde enberber.

Cap. 35. CESSIO] Donatio à patre uni ex filiis facta, ut præcipuum illud habeat. Similis est apud Marculf. lib. 2. cap. 11. quæ in nepotem confertur.

Cap. 36. EVACVATORIA] apocha, suprà ad Marculf. lib. 2. cap. 35.

Cap. 37. LIBELLVS DOTIS] De libello dotis suprà ad lib. 2. cap. 15.

MANCIPIA STANTIA] Villici, qui fundum exercent, & inter instrumenta fundi numentur.

Cap. 38. INDICVLVS REGALIS] Videndus Marculfus lib. 1. cap. 37.

APVD N. SIGNAC.] Apud hæc dicitur pro eum, aut per. quod non raro in illius seculi aucto-

ribus occurrit. Suprà cap. 2. *apud proximiores parentes suos octo juret.* & cap. 29. in fine. Itaque quod hæc dicitur *apud nostrum signaculum* sic accipiendum est, *per litteras anulo seu sigillo nostro firmatas.* Nam, ut diximus, indiculo sigillum non addebatur.

MANNITVM] Mannite, in jus vocare, leg. Sal. tit. 1. & aliis sæpissime, quasi *monere.*

ÆQVALENTIA] Divisio hereditatis inter fratres, quæ æqualentia hæc appellatur, quod æquis partibus fiat. Marculf. lib. 2. cap. 14. Cap. 39.

ÆQVALENTIA] æqua lance. Inde hujus capitis titulus. Marculf. lib. 2. cap. 14. *æqua lance inter se visi sunt divisisse vel exaguisse.*

CVM DESVPER POSITO] *Supraposito* passim in formulis leg. Rom. infra cap. XI. *una cum superpositis.* apud Iuriconsultos *eam omnibus que ibi erant.* clausula in venditionibus, donationibus, legatis, divisionibus hereditatis frequentissima.

PECVLIVM PRÆSIDIVM] De peculij & præsidij voce ad librum secundum Marculf.

DONATIO AD CASAM DEI] Casa Dei Cap. 40. pro quacunque Ecclesia, quasi domus Dei. Hincmarus epist. 7. c. 35. *Providendum est etiam ut de nihil habentibus promoti Presbyteri non presuntant que de facultatibus Ecclesie comparaverunt vendere, vel quasi ad casam Dei tradere, nisi ad Ecclesiam cuius propria esse debent.* Sanè hodieque in Arvernia extat cœnobium quod Casa Dei nomen velut proprium sibi retinuit.

GRAFIA ILLA] comitatu illo. suprà ad caput septimum.

APVD IVG. M. VISA SVM CONQ.] tertiam videlicet rerum stante conjugio quaeritarum. Plura ad lib. 2. cap. 17.

DE FILII MEI LYCVTOSA HEREDITATE] Ita Papinianus apud Iustinianum l. ult. Cod. de institut. & substitut. *Lullus am hereditatem ad matrem venire curavit. Iustiniano tristis successio.* Institut. de senatuf. Tertullian. in principio. Inscriptio Viennensis: *MISERI PARENTES CONTRA VOTVM PP.*

EMVNITAS SANCTORVM] Privilegium Cap. 44. immunitatis monasterio à Rege concessum. qua de re plura ad cap. 3. libri primi.

HOMINIBVS VASSIS NOSTRIS] Fortasse legendum *omnibus vassis nostris*; aut saltem addendum *hominibus & vassis nostris.*

IN CVRTIBVS VEL VILLIS] Villas etiam curtes dictas fuisse hic locus ostendit. Sic in diplomate Caroli R. pro Corbeie cœnobio, *villas seu curtes vel ea qua deinceps in parte ipsius Ecclesie voluerit divina pietas augeri.* & in traditionibus Fuldensibus lib. 2. *jugerum curiserum* dicitur in quo ædificium rusticum & villula esset. Leg. Salicæ tit. 6. *canem custodem domus sive curtis.* Olim quidem *curtem* Romani dixere eam villæ partem que metibus cincta est, & in qua permulta rustica opera exercentur. Varro de re rustica lib. 1. & Palladius lib. 1. Sanè in synodo Constantina anni DCCCX. aliter accipitur. Curtem enim aulam & comitatum Principis vocat: *in hostem & ad placium sive ad curtem veniens.*

RETIBVT. EXACT.] Exactare pro exi-

gere. Marculfus lib. 1. cap. 2. Diplomata Ludovici & Caroli Calvi pro S. Germano, quae interferuntur continuationi Aimoini lib. 5. cap. 10. & 33. *Neque seruita ab eis exaltet, neque paraveredas aut expensas ad hospitium suspensiones recipiat.* Capitul. lib. 3. c. 14. *heribannum exaltare.*

Cap. 45. **INDICVLVS REGALIS**] Exemplum immunitatis vetricigalium à Carolo Rege concessæ.

NULLAS VENDITAS] Vetricigal est rerum in foro & publicis nundinis venditarum, cujus mentionem in Gallicis quibusdam vetustis instrumentis legisse memini. Hodie quidem rerum immobilium *indivisa* dicuntur ventes.

RODATICVM] Capitul. lib. 6. c. 243. *Vt nullus homo presumat teloneum per vias, nec per villas rodaticum, nec pulueraticum recipere.* Hodie *Rouage*. quod vetricigalis genus ex vino vendito colligitur. *Rodaticum* in diplomate Dagoberti Regis de mercato S. Dionysij, ubi varia tributorum nomina recensentur, & in præcepto confirmationis Pipini Regis de eodem mercato: *Nec de navigiis, nec de portibus, nec de carris, nec de summis ullum teloneum vel foraticum, seu rotaticum, vel pontaticum, vel portaticum, vel salutaticum, seu cessaticum, sive mutaticum, vel aliquam exactionem aut consuetudinem exigere.*

FORATICVM] Præcepta Dagoberti & Pipini, quae modo exscriptimus. Diploma Ludovici & Lotharij in continuat. Aimoini lib. 5. cap. 10. Hodie certe *foragium* vis illud vocamus quod ex vino minutatim vendito debetur.

PONTATICVM] quod in pontibus pro transitu datur. Capitular. lib. 3. c. 12. *Placuit nobis ut antiqua & iusta telonea à negotiatoribus exigantur, tam de pontibus, quamque de navigiis seu mercatis.* Idem Carolus Imp. & Ludovicus prohibuerunt teloneum exigi ubi necesse non est fluvium per pontem transire, & ne quis cogatur ad pontem ire telonei causa. Capitular. lib. 4. c. 31. In legib. Benearenensium, *pontage*.

SEVMERCADA] mercatus.

COMMERCIVS] negotiationis socius.

NEGOTIVM] Negotium pro re venali, merx. Sic negotium pro mercatura in Capitul. lib. 1. c. 125. *Si hoc propter necessitatem comparat, ut sibi habeat & alijs tribuat, negotium dicimus.* Gregor. Turonens. de miracul. lib. 1. cap. 32. & cap. 58. *Negotia multa in atrio protulerunt.*

Cap. 46. **RELAT. Q. DIC. APENNIS**] De instrumentorum amissione vel exustione, quæ hostium incurfu aut quolibet alio casu accidit, satis multa ad 33. caput libri primi; ubi literarum principalem exemplum proponitur quæ ab eo qui iacturam passus erat impetrari solebant, ne difficili postea probatione ejus jura deteriora fierent. Heic autem similis quedam formula exhibetur, non tamen à Rege, sed à Comite data; qua, sedente in iudicio Comite, testes adhibentur qui alicujus domum cum mobilibus rebus, chartis, & instrumentis quæ inerant, incendio consumptam tenentur. Ideoque Comes ejus rei restitutionem in scriptis redactam concedit, ut res omnes quas hic antea possidebat, in posterum securè etiam possideat.

Q. V. E. DICITVR APENNIS] Sic in formulis leg. Rom. cap. 28. Quæ autem ejus nomini. Tom. II.

nis origo sit, mihi planè non liquet; & fortasse mendum est. Sanè dubitavi num legendum esset à pari, quòd eandem & parem vim habeat atque instrumenta amissa, quam vocem à pari & apparibus eodem ferè sensu hac ætate usitatum fuisse reperio. In registro B. Gregorij lib. 7. est epistola ut Episcopi cum mulieribus non habitent, quæ ad plures Defensores & Subdiaconos scripta est. additur *apparibus*, id est, omnibus eodem exemplo. Nam etsi pluribus sit inscripta, ad unum tantum loqui Gregorium manifestum est. Sic eodem lib. ep. 112. accipienda est epistola inscriptio: *Syagrio, Beberio, Virgilio, & Desiderio Episcopis Galliarum à paribus.* Et apud Hincmarum ep. 6. c. 28. *Zosimus Papa ad Aurelinum & universos Episcopos per Africam constitutos, universosque Episcopos per Gallias & septem provincias constitutos, & universos Episcopos per Hispaniam constitutos, à pari*, hoc est, eodem exemplo. Anastasius Bibliothecarius in Hadriano: *Apparem ipsius donationis per eundem Ethevium ascribi faciens ipse Rex (Carolus M.) intus super corpus B. Petri, subius evangelia quæ ibidem osculantur, pro firmissima cautela & æterna nominis sui ac regni Francorum memoria propriis manibus posuit; aliæque ejusdem donationis exempla per Scribarium hujus sanctæ Ecclesiæ descripta, quæ excellentia secum deportavit.* Aliorum sit iudicium.

CHART. REL. Q. DICITVR] Apparetheic Cap. 47. *appennis* vocem desesse.

HEREDITORIA] libellus seu epistola qua pater filiam naturalem, quam ex propria ancilla susceperat, ad hereditatem suam vocat, alias non successuram.

LACTANTE DENARIO] jactato denario ante Regem. Manumissionis modus, de quo ad lib. 1. cap. 22.

REDEMPTIONALE] Seu *charta redemptionalis*, per quam servus seipsum de peculio suo redimit, & dato pretio libertate à domino donatur, ita ut ab obsequiis omnibus & jure patronatus liber & immunis permaneat. Quod ita demum procedit, si sciat dominus nummos peculiares esse. Alioquin enim (ut est in leg. Bajuv. c. 15. tit. 7.) *Si quis servus de peculio suo fuerit redemptus, & hoc dominus ejus fortè nescierit, de domini potestate non exeat: quia non pretium, sed res servi sui, dum ignorat, accipit.* quod caput exscriptit Benedictus Levita Capitular. lib. 5. cap. 359.

IN AMICTO] in veste, ex qua amictus dictione supplendæ lacunæ supra cap. 15. & 16.

HEREDITORIA] Cum lege Salica filia in antiqua patris alode non succederet, tamen hac formula ad hereditatem admitti potest, ut cum fratribus portionem ferat. Marculf. lib. 1. cap. 12. *ut filia cum fratribus in paterna succedat alode.*

LEX SALICA CONTINET] Tit. 62.

APVD GERMANOS TVOS] id est, cum germanis tuis.

CAVTV DE VINEA] Oppignatio est vineæ pro debito, cum antichresi.

ARIPENNOS TANTOS] Mensura est terræ, ut & jugerum, acta, bunnaria, arialis, Ppp ij

opera. Gregor. Turon. lib. 5. cap. 28. *Statutum fuerat ut possessor de propria terra unam amphoram vini per arpentem redderet.* Hodie arpent. Glossæ vet. *Arpentium*, &c. quam vocem Scaliger in Diras Valerij Caronis Latinam esse contendit, quasi *arvipennium*. Reperio tamen apud Columellam de re rustica lib. 5. cap. 1. Gallos semijugerum *arpennem* vocasse. Nunc certe ut plurimum pro integro jugero accipitur.

Cap. 51. **SECURITAS**] De securitate Marculf. lib. 2. cap. 18. & supra cap. 31.

CÆSISSET] Pro cecidisset.

Cap. 52. **DONATIO AD FILIOS**] naturales videlicet, non ex iustis nuptiis procreatos. Pertinet hæc formula ad legem Romanam.

LEX ET CONSUEVDO EXPOSCIT] Iure Romano filij naturales patri ex testamento heredes esse poterant in allem; atque adeo in substitutione facta, si sine liberis aliquis decesserit, Papinianus existimavit deficere conditionem, si naturales liberi extarent. 1. *Ex fello. 17. §. Si quis.* ad Senatufconf. Trebel. l. *Generaliter. §. ult.* Cod. de institut. & subtit. Lege tamen à Valentiniano, Valente, & Gratiano lata, is qui legitimus filius vel nepotes aut patrem vel matrem haberet, non poterat naturalibus liberis plus uncia relinquere. Quod si non essent iusti liberi, nec pater aut mater, usque ad tres uncias filij naturales conf. qui possunt. l. 1. Cod. Th. de naturalibus filiis. Anastasius postea constituit ut si quis concubinam uxoris loco habuerit, & filios ex ea susceperit, illis possit omnem hereditatem relinquere, non extantibus aliis, l. *Invenit.* Cod. de naturalibus liberis. Sed id Iustinianus immutavit & ad semissem reduxit. l. *Humanitatis.* eod. tandemque revocavit Nov. 89. ut in allem institui possent. In Gallis autem veterem usum servatum fuisse docet hæc formula, nec observatam Valentiniani constitutionem de tribus uncias, quò pertinent hæc verba, *consuetudo exposcit*, maximèque propter commixtionem exterarum gentium, quæ naturales liberos à legitimis vix discernabant.

BENE INGENVAM] impari tamen dignitate. Alioqui solo affectu uxor esse potuisset.

NATVRALES APPELLANTVR] Innuit sine dotalibus instrumentis non intelligi matrimonium, nec legitimis nasci liberos. Modestinus tamen inter regulas juris refert, in libera mulieris consuetudine non concubinatum esse, sed matrimonium. l. *In libera.* de ritu nupt. Quod ita intelligendum est, si quidem affectu & honore uxoris sit habita. Sanè enim, inquit Ulpianus, nisi dignitate nihil interest. l. *Item legato.* de legatis 3. Et Papinianus cum dixisset donationes in concubinam collatas non posse revocari, adjicit: *An autem maritalis honor & affectio pridem præcesserit, personis comparatis. vita conjunctione considerata perpendendum esse. neque enim tabulas facere matrimonium.* l. *Donat. 31.* de donat. Sed postea receptum est & Theodosiano iure probatum ut inter impares honestate personas non aliàs constaret matrimonium, nisi dotalibus instrumentis conscriptis, nec aliàs legitimi essent liberi. l. *Si donat. C.* de nupt. l. 3. Cod. Theod. eod. Quò referri possunt hujus formulæ verba, *sed talis causa &c.* Non dubito hoc jus postea à Iustiniano

immutatum, ut etiam inter impares legitima essent matrimonia sine instrumentis dotalibus. l. *Imperialis. §. Immo.* Cod. de nuptiis. Quam legem idem refixit Novel. 74. fixit rursus Nov. 112. exceptis illustribus viris, quos non aliter matrimonium contrahere voluit nisi dotalibus instrumentis confectis, ceteros ex solo affectu uxores ducere. Sed Iustinianum jus necdum in Gallis usu receptum fuisse jam antea animadvertimus.

MANDATVM] Forma mandati ad infinuandam & publicandam superiorem donationem, quo facto ejusmodi naturales liberos legitimis effici & legitimam percipere patris successionem docet hæc formula.

GESTA] Insinuatio & professio apud acta municipalia, stabilienda & firmanda donationis gratia. De ejusmodi gestis vide Marculfum lib. 2. cap. 37.

EPISTOLA] à procuratore scripta, qua se ex mandato donationem insinuasse refert.

GESTA MANVMISS.] Acta sunt manumissionis in Ecclesia celebrata, ex parte tamen mutila.

ILLE DIAC. TESTAT.] Primus Diaconorum, sive Archidiaconus. Præerat illi libertatibus quæ in Ecclesia dabantur, manumissionisque tabulas conscribat, ut hæc formula testatur. Leg. Ribuar. tit. 58. *Qui servum suum pro anima sua remedio seu pro precio secundum legem Romanam liberare voluerint, ut in Ecclesia coram Presbyteris, Diaconibus, seu cuncto clero & plebe, in manum Episcopi servum cum tabulis tradat, & Episcopus Archidiacono jubeat ut ei tabulas secundum legem Romanam, qua Ecclesia vivit, scribere faciat, & tam ipse quam omnis procreatio ejus liberi permancant, & sub titulo Ecclesia consistant.* Statuit etiam eadem lex Ribuar. ut si in judicio controversia existat utrum aliquis liber an servus sit, & manumissionis tabulæ in dubium vocentur, ut Archidiaconus & testes ante Regem vel Episcopum hac de re jurent, & si verè manumissum fuisse asseveraverint, multa xlv. solidorum Archidiacono debetur; sin minus, servum cum pari multa domino Archidiaconus restituere jubeatur. Ex quibus non parum lucis huic capiti accedit. Idipsum testatur Amalarius Trevitensis, ubi de Archidiaconi officio agit, non quidem in vulgatis, sed in MS. codice S. Victoris Parisiensis. *Gesta, inquit, libertatum Episcopo deservit. Ebo de ministris Rhenensis Ecclesie, in Archidiaconi officio: Libertates liberorum cum testibus probare, alienorum servorum ad gradum venire volentium exigere, potestatem etiam habens libertatem ecclesiastica propria de familia facere, & alienis exigere.*

VINDICTAQVE LIBERARE] Impropiè. Nam aliud est vindicta manumittere, aliud in Ecclesia. Sed quia vetustissimus plena libertatis dandæ modus erat per vindictam, ut manumissi cives Romani fierent, ideo hoc nomine in manumissione Ecclesie usus est, qua post constitutionem Constantini eandem vim obtinuit.

CONSTITVT. CONSTANTINI] Constitat manumissionis in Ecclesia Constantinum auctorem fuisse. Quod præsertim honori Ecclesie

rum tributum est, sed & libertati, cujus adipiscenda apud magistratus propter varias ambages maior tum erat difficultas. Tees igitur edita sunt à Constantino de ea re constitutiones : quarum una est in Cod. Th. tit. De *manumissionibus in Ecclesia* ad Osium Episcopum, cæque postrema, nimirum Crispo & Constantino Coss. Est alia huic prior in Cod. Iustiniano, De *his qui in Ecclesiis manumittuntur*, ad Protogenem Episcopum, Sabino & Aradio Rufino Coss. Iam dudum placuit, inquit Constantinus, ut in *Ecclesia catholica libertatem domini suis famulis prestare possint, si sub aspectu plebis adstantibus Christianorum amittibus id faciant, ut propter facti memoriam vice aliorum impenantur qualiscunque scriptura.* Ex quo apparet præcessisse & aliam quæ non extat. Sanè Sozomenus histor. eccl. lib. 1. cap. 9. asserit tres Constantinum fecisse leges de manumissionibus in Ecclesiis. Auctoris verba, quia huic formulæ lucem afferunt, visum est adscribere : *αἱ τρεῖς αἱ ἐπισημασθῆναι τὰ νομιμοποιήματα ἐν αὐτοῖς ἐστὶ τὸ ἐκκλησιαστικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἀποκλιθεῖς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς καὶ ἐκτὸς ἐκκλησίας ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλ' ἀποκλιθεῖς ἁπλοῦς καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ἀποκλιθεῖς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ἀποκλιθεῖς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ἀποκλιθεῖς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ἀποκλιθεῖς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ἀποκλιθεῖς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ ἀποκλιθεῖς ἐκκλησιαστικῆς.*

Quæ postrema non est assequutus Latinus Tripartite interpres, sed ex hac formula interpretationem clarā & certam accipiunt. Hujus manumissionis præclarum extat exemplum apud Ennodium Ticinensem Episcopum, de Gerontio Agapiti servo; ubi elegantissimum ex B. Augustini sermonibus nondum editis locum adfert eruditissimus Sirmondus. Est etiam ea de re Aurelianensis inscriptio, quam multi exscripsere; quam tamen posterioris ætatis esse existimo, circa tertie Regum nostrorum familie primordia.

EA TÂMEN CONDITIONE] Etsi nulla lacuna nota in manuscripto heic apponatur, quædam tamen deest manifestum est, ea scilicet quæ ad gesta manumissionis de qua agitur pertinent.

AD FORMVLAS SIRMONDICAS.

Cap. 1. **D**ONATIO ECCLESIE] Donationum ejusmodi exempla varia Marculfus tradit libro secundo.

IN CONDITA ILLA] In designandis locis solent hæ formulæ condita vocabulum usurpare, quod nec apud Marculfum & incerti auctoris formulas reperitur, nec etiam alibi facile occurrit. Quo nomine certum locum & territorium designari apparet. Sic in donatione Haganonis ad S. Martinum Turonensem, cujus particulas antea protulimus: *Friderigo Abbati trade mansum nostram dominicatum quem extra consortium fratrum in hereditate habemus in pago Blefensi, in condita ponte Lapidensi, in villa Blidrico &c. paribus S. Martini tradimus cum hominibus ibidem commorantibus, quos colonario ordine vere constitimus &c. DATA XVII. KL. Junij anno v. Hludovici serenissimi Imperatoris.* In

alio veteri instrumento ejusdem ætatis, in *pago Blefensi, in condita Cabriniciensi, in loco nuncupante Alvarias.* Condita nomen pro comitatu videtur usurpari, à quo etiam vocabulum sumpsisse dixerim. Nam & Hispanis *Conde* pro Comitatu dicitur. Dubium tamen movent exempla ex tabulario S. Martini, quæ supra scripsimus; ubi post pagum condita designatur; & sub condita, villa. Originem certè ad comitatum lubens referrem, donec certior appareat. Contrariam quoque pro regione etiamnum dicimus, ab eadem forsitan origine.

CY M O M. S V P R A P O S I T O] Synodi Meldensis c. 17. *Vi res ecclesiastica tempore principatus vestri ablata ex integro presentaliter restituantur & restituta conserventur, sicut tempore avi & patris vestri fuerunt, excepto superposito, quod ad usum possidentium absumptum est.* *Suprapositum* Grecis ἰσχυρίων in l. Titia. 34. §. *Lucius Titium, delegatis 2.* Βολῆται ἀποκλιθεῖς ἰσχυρίων καὶ ἐκτὸς ἐκκλησίας ἀποκλιθεῖς ἀποκλιθεῖς. Quæ Papiniano dotes prediarum, l. 2. de instruct. & instrument. leg. Appellantur etiam *reposita*, l. Si mihi *Mavia*. 92. §. ult. de legatis 3. Entheccam dixit B. Augustinus quicquid navi imponitur, sermone ad fratres in crenio. Can. *Nolo*. 12. q. 1.

MANDATVM] ut superior donatio apud acta publicetur & infirmetur. Marculfus lib. 2. cap. 38. Incertus auctor cap. 34.

GESTA] Marculfus lib. 2. cap. 37. Incertus auctor cap. 34.

VENDITIO] Marculf. lib. 2. c. 19. 20. 21. Incertus auctor cap. 14.

CON D I T A I L L A] Suprà cap. 1. & passim his formulis.

CALVMNIAM VEL REP.] Calumnia, ut antea monimus, in veteribus instrumentis & apud Marculfum & alios formularum auctores pro actione accipitur. Leg. Longob. lib. 2. tit. 27. *Non possumus in una causa duas imponere calumnias.* Leg. Burgund. tit. 89. *calumniam morte.* Inde vetustis vernaculis scriptoribus *calange*, & antiquissima quæque diplomata *calumniam calange* interpretantur. Rogerius Hovedenus annal. parte postea, de controversia inter Castellæ & Navarra Reges, cujus Henricus II, Angliæ Rex arbiter erat: *Calumnia Regis Castellæ, Rex Aldefonsus Castellæ & Toleri conque-runt & petis à Rege Sanctio Navarra avunculo suo sibi fieri restitutionem &c.* Postea: *Tunc surrexerunt Episcopi Pampelana & alij nuntij Regis Navarra, & nihil eorum que ab adversariis suis proponebantur contradicentes, scriptum quoddam, in quo petitiones & calumnie & allegationes sua scribebantur, protulerunt in hac forma: Calumnia Regis Navarra. Petis Sanctius Rex Navarra Cudeio monasterium, montem de Oca &c.*

OB L I G A T I O] Ptecatæ species est, quæ obnoxio à Marculfo appellatur lib. 2. c. 9.

PR E C A R I A] Marculf. lib. 2. cap. 5. & 41. Cap. 7. Incertus auctor cap. 17. & 41.

VE N D I T I O D E S E R V O] Marculf. lib. 2. Cap. 9. cap. 22.

VE N D I T I O D E S E M E T I P S O] Quod heic dicitur de libero homine qui seipsum vendit, P p p i j

p. 11
p. 12
p. 13

Cap. 30

Cap. 31

Cap. 51

Cap. 61

Cap. 101

non omnino convenit cum jure Romano, de eo qui ad pretium participandum venundari passus est, ideoque ad libertatem proclamare non potest, nec manumissus pristinam ingenuitatem recipit. l. 5. l. *Et servorum*. 21. de statu hominum. l. 7. de liberali causa. quod etiam in defuetudinem abjisse Græci notant lib. 29. Basilic. Non enim seipsum vendebat, sed ob participationem pretij ab alio venire patiebatur, ignorante emptore. Nam si ille sciens liberum emerit, ad libertatem venditus proclamare potest. l. *Liberis*. 7. §. *Si quis sciens*. de liberali causa. Hic verò liber homo pretio accepto emptori scienti prudentique seipsum addicit. Quò pertinet insignis locus B. Augullini in Sermon. *Hic mos solè inter ementem vendentemque servari, ut is qui se alieno cupit dominio mancipare, aliquid pretij pro jactura propriæ libertatis & additione propriæ servitutis à suo consequatur emptore*. Gregor. Turonensis lib. 7. c. 45. de fame quæ per Gallias grassabatur: *Graviter tunc negotiatores populum spoliaverunt, ita ut vix vel modicum annonæ aut semimodum vini uno oriente venundarent. Subdebant se pauperes servitio, ut quantulumcumque de alimento porrigerent*. Ieremias thien. cap. 5. *Ægypto decimus manum, & Assyriis ut saturaremur pane*. Leg. Bajuvar. cap. 6. tit. 5. *Quamvis pauper sit, tamen libertatem suam non perdat nec hereditatem suam, nisi si spontanea voluntate alicui tradere voluerit, hoc potestatem habeat faciendi*. Quinimo & seipsum pignoris loco dare mos erat. Leg. Bajuvar. cap. 2. tit. 1. 5. *Si verò non habet, ipse se in servitio deprimat, & per singulos menses vel annos quantum lucrare quiverit, persolvat cui deliquit, donec universum debitum restituat*. Capitul. lib. 3. c. 29. *Liber qui se loco vnaady in alterius potestate commiserit &c. Iornandes de rebus Geticis cap. 26. Satius delibent ingenuitatem perire quam vitam. Quamquam ibi agitur de patribus qui filios suos distraxerunt. Tacitus etiam refert Germanos alexæ ita deditos fuisse ut extremo ac novissimo jactu de libertate & de corpore contendant. *Vilius, inquit, voluntariam servitutem adit: quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac vanire patitur*.*

To. 10. p.
666.

Cap. 11.

EPISTOLA COLLECTIONIS] Formula est qua matricularij Ecclesiæ alicujus testantur se puerum expositum collegisse & certo pretio eum vendidisse secundum legem Romanam. De expositis infantibus varium fuit jus, nec olim satis certum. Id indicat Plinius ad Trajanum consultatio, & ejusdem Trajani rescriptum de his qui liberi nati, expositi, & in servitute educati sunt, quos vocant *zupulitæ*: de quorum conditione & alimentis consulenti Plinio, Trajanus non putat adfectionem denegandam iis qui ex ejusmodi causa in libertatem vindicabuntur, nec ipsam libertatem redimendam pretio alimentorum. Tamen propter alimenta quasi vice pignoris retineri potuisse ostendit M. Quintilliani declamatio 278. de exposito quem pater recepit. *Vis, inquit, scire quam pater non fueris? Recipere illum nisi solutis alimentis non potuisti, & tibi ut pater esse incipias emendus*. Quò etiam pertinet Diocletiani constitutio in l. *Pater*. 16. Cod. de nuptiis. Con-

stantinus verò statuit ut qui projectum de domo voluntate patris vel domini collegerit, ac suis alimentis ad robur provoverit, eundem retineat sub eo statu quo voluerit, id est, sive ut filium, sive ut servum, nec posse patrem vel dominum repetere. l. 1. Cod. Th. de expositis. Multò magis si dominus vel patronus exposuerit, omnis repetitio denegatur adversus eum qui misericordia ductus collegit. l. 2. eod. in qua adjicitur: *Si modo testes epi. copalis subscriptione fuerit subsecuta, de qua nulla penitus ad securitatem posse esse cunctatio*. Extant etiam ea de re varia synodorum decreta. Synodi Arelatenlis II. c. 32. *Si expositus ante Ecclesiam ejusdemque fuerit misericordia collectus, contestationis ponat epistolam. Et si is qui collectus est, intra decem dies quatuor agnoscit, que non fuerit, securus habeat qui collegit. Sanè qui post predictum tempus calumniator existerit, ut homicida ecclesiastica districtione damnabitur, sicut patrum sanxerit auctoritas*. Synodi Valensii, quæ Theodosio Iun. & Diocoro Coll. habita est, c. 9. *De expositis, quia collata ab omnibus querela processit eos non misericordiam sed caritatem exponi, quos colligere calumniarum metu quamvis infelix à preceptis misericordiam menti humana detrectet, id observandum est, ut secundum statuta fidelissimorum Augustorum piissimorumque Principum quisquis expositum colligit, Ecclesiam contestetur, post contestationem colligat. Nihilominus de altari dominico die minister annuntiet ab ecclesiastico expositum esse collectum; ut intra dies decem ab expositionis die expositum recipiat, si quis se probaverit agnovisse, collectori pro ipsorum decem dierum misericordia prout valuerit ad presens retribuat, aut in perpetuum cum Dei gratia, si voluerit, possideat. Si quis expositum hoc ordine collectorum reperit vel calumniator existerit, ut homicida habendus est. Benedictus Levita Capitul. lib. 6. cap. 144. Atque etiam Matiscensis synodus apud Burchardum jubet ut à Presbyteris illud annuntietur, non interficiendos liberos, sed potius alienæ misericordiam exponendos; idque ne puella quæ clanculo corruptæ concepissent, liberos interficerent. Itaque hæc formula ad executionem ejusmodi legum & canonum pertinet. Contrà tamen Iustinianus definivit expositos esse liberos & ingenuos, licet servi nati sint, nec vindicari posse ab eo qui expositus, nec eo qui emit vel sustulit, ne ex pietatis officio lucrum faciat. l. 3. Cod. de infant. expositis.*

MATRICULARII] Matriculam pro indice, albo, seu notitia accipi notum est. Præter innumeras Imp. constitutiones quæ eo vocabulo utuntur, Vegetius de re militari lib. 2. c. 5. *pauperibus milites inscripti & matriculis inserti jurare solent*. Eodem sensu matriculæ Ecclesiarum in testamento B. Remigij dicuntur catalogi pauperum qui ab unaquaque Ecclesia stipendia recipere soliti erant: *Pauperibus duodecim in matricula positus, ante fores Ecclesiæ expectantibus stipem, duo solidi unde se reficiant inferantur*. In testamento Sonnatij Rhemensis Episcopi apud Floardum lib. 2. c. 5. *Ad matriculam Rhemensis Ecclesiæ nonnulla contulit denaria. Ceteris quoque matriculis vel congregationibus diversa delegavit*

munera. Quem morem apertissime describit Hincmarus episc. 7. cap. 30. Episcopi de matriculariis per singulas Ecclesias iuxta facultatem & possibilitatem loci curam adhibeant ne Presbyteri pro locis matricule xenia accipiant, ne suos parentes sanos & robustos in eadem matricula collocent, nec opera ab ipsis matriculariis exigant, non de matriculariis bubulos & porcarios faciant, sed pauperes ac debiles & de eadem villa de qua decimam accipiunt matricularios faciant, quod loci matricularii dicuntur qui in matricula inscripti sunt, ut etiam apud Gregorium Tur. lib. 7. cap. 29. Nonnulli matriculariorum & reliquorum pauperum pro scelere commissio teum cellula conantur evertere. Idem de miracul. lib. 2. cap. 37. Sed in hoc capite & alibi passim, qui in singulis Ecclesiis matricule pauperum curam agebant, & eorum stipendia dispensabant, matricularii appellatur. Hodie marguilliers, rerum Ecclesie administratores. Matricularios porro custodes Ecclesiarum Vvandalbertus Diaconus interpretatur. Vidit hanc formulam Cujacius, ejuisque partem excipit ad Sentent. Pauli librum quintum.

AD OSTIA ECCLESIE] Ibi enim exponebantur. Synodi Maticensis cap. 6. apud Burchardum: *Decretum est ut unusquisque Presbyter in sua plebe publice annuntiet ut si aliqua femina clanculo corrupta conceperit & pepererit, nequaquam diabolo coherente filium aut filiam suam interficiat, sed quocumque prevalet ingenio ante janua Ecclesie partum deportari ibique poni faciat; ut coram sacerdote in crastinum delatui, ab aliquo fidei suscipiatur & nutriatur.* Sic & apud Treviros observari testatur Vvandalbertus Diaconus in vita B. Goaris; cujus verba, quod omnino huic formulæ convenient, subjicere non piguit, que eadem notata sunt in eruditissimo Capitularium glossario. *Moris tunc Trevirorum erat ut cum casu qualibet femina infantem peperisset cuius nollet sciri parentem, aut certe quem pra inopia rei familiaris nequaquam nutrire sufficeret, ortum parvulum in quadam marmorea concha, que ad hoc ipsum statuta erat, exponeret, ut in ea cum expositus infans reperiretur, existeret aliquis qui eum provocatus miseratione susciperet & nutrirer. Si quando igitur id consigisset, custodes vel matricularii Ecclesie puerum accipientes, querebant in populo si quis forte eum suscipere nutriendum & pro suo deinceps habere vellet. Ibi vero ad eam rem offerret se aliquis, infans qui esset expositus Episcopo deferrebat, & ejus privilegio auctoritas nutriendi habenda, que parvuli ei qui ad matriculariis susceperat firmabatur.*

SANGVINOLENTVM] Recens natum, rubentem a matre. l. 1. Cod. Th. de expositis. l. 2. Cod. de patribus qui filios distinx. De matre cadentem. Statius lib. 1. vers. 60.

Si bene quid merui, si me de matre cadentem Fovisti gremio, & trajectum vulnere plantas Firmasti.

Claudius in Rufinum lib. 1.

— quam prima meo de matre cadentem Suscepi gremio.

Æschylus in *Ætopp.* *ὅστις πόδας ποδῶν κολῶναι.* Schol. *ὅστις πόδας ποδῶν κολῶναι.*

PER TRIDVVM] Triduum hic exempli causa apponitur. Nam decem dies præfinitur synodo Arelateni l. 1. c. 32. & synodo Valensi c. 9.

LEGIS ORDINEM] l. 1. Cod. Th. de expositis.

EX CORPore THEODOSIANI] l. 1. Cod. Th. de his qui sanguinolentos emptos vel nutriend. accep. quæ licet de expositis non loquatur, tamen par est ratio & idem jus. Itaque heic profertur, ut appareat venditionem a matriculariis factam ratam manere, & ex ea emptori jus esse infantem in suo servitio retinere.

SI QVIS INFANTEM] Non ex verbis legis, sed ex interpretatione Aniani hæc sententia desumpta est.

INGENVITAS] Manumissionis est formula quæ in Ecclesia celebratur, quæ de re plura ad incerti auctoris formulas cap. 7. & cap. 56. Exemplum potro hujusce manumissionis huic formulæ planè genuinum ex incerto quodam Concilio Toletano exhibet Burchardus lib. 2. c. 30.

EAT PERGAT PARTEM] Clausula in manumissionibus frequentissima, & certè apud veteres sola ferè libertatis danda formula. Apertè id Plautus variis locis declarat, ut in Menæchmis Act. 5. sc. 7. *Mea quidem hercle causa liber esto, atque abito quò vales.* Cui servus: *Salve mi patrone.* Unde & *isulecia* appellatam Grammatici testantur, quasi ea præcipue nota libertatis sit quò libereit proficisci. *Nihil enim* (inquit Venuleius l. 2. de libero homine exhib.) *multum à specie servientium differunt quibus facultas non datur à loco recedendi.* Ideoque Papinianus eju modi conditione, ut in illa civitate domicilium habeat quis, jus libertatis aliquatenus infringi existimabat. l. 61. §. *Titio centum.* de conditionibus & demonstrat. Burchardus lib. 2. c. 26. *Eandem pergat partem quamcumque volens canonicè elegerit.* Suprà in formulis incerti auctoris cap. 56. *Ea tamen conditione ut eat ubique, quam voluerit partem pergat, tanquam si ab ingenuis parentibus fuisset natus vel procreatus.* Leg. Ribuar. tit. 63. *Si quis servum suum libertum fecerit & civem Romanum, portisque apertas comscripserit.*

CHARTA IN PVLLAM] Marculus lib. 2. cap. 16.

VIVENTIBVS PATRIBVS] Paulus Sentent. lib. 2. tit. 19. *Eorum qui in potestate patris sunt, sine voluntate ejus matrimonia jure non contrahuntur, sed contracta non solvantur, contemplatio enim publica utilitatis privatorum commodus præfertur.* cui sententia interpretationem Anianus seu quis alius adiecit, ex qua hujus formulæ verba desumpta videntur. Videndus Cujacius Observat. lib. 3. cap. 5.

DONATIO INTER VIRVM] Constantinus in l. 1. Cod. Th. de sponsalibus: *Pater noster nullam voluit liberalitatem valere si alibi inserta non esset.* Nos etiam inter sponsos quoque ac sponsus omnesque personas eam solam donationem ex promulgata legis tempore valere sancimus quam testificatio aliorum sequuta est. De gestis dictum est ad Marculum lib. 2. c. 37.

SCRIPTURAR. TITVLIS] Anianus ad l. 1. Cod. Th. de donat. *In conscribendis donationibus hic ordo seruandus est ut donatio nomen prius contineat donatoris vel illius cui donatur. Deinde res qua donatur, sive in agris, sive in mancipiis, sive in quibuslibet rebus atque corporibus, nominatim in donatione conscribenda sunt, non occultè, sed publicè, non privatim vel secretè, sed aut in tabulis, aut in chartis, aut ubicunque legatur facta donatio &c.*

QVIA SECVNDVM LEGEM] Hæc superioribus non coherent; nisi dicas quia pro deinde positum esse.

APVD DONATOREM] Verba sunt Aniani, seu cuiuscunque alterius ad Pauli Sentent. lib. 2. tit. 23. Sententia Pauli hæc est: *Si inter virum & uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto cui donatum est, ad eum res redit qui donaverat. l. Si inter. 9. de rebus dubiis. Quod Severi oratione constitutum est. l. Cum hic status. 32. §. Si ambo. de donation. int. vir. & uxor.*

QVARTAM LEGIT. HERED.] Anianus ad l. 1. Cod. Th. de donationibus: *Que tamen omnes donationes superius comprehensa, si modum excefferint lege conscriptum, unde possint certa persona de immodica donatione proponere, hoc est, si quartam sibi facultatis sue donator non reseruaverit, non valebunt.* In donationibus etiam inter virum & uxorem Falcidia locum habet. l. Cum hic status. 32. §. Oratio. de donation. int. vir. & uxor. l. In donationibus. 12. Cod. ad legem Falcidiam.

STIPVLAT. AQUILIANA] Aquiliane stipulationis nomen propriè huic rei convenit. Per eam namque omnes præcedentes obligationes novantur, & in stipulatum deducuntur, ut per acceptilationem tolli possint. Sed quia huiusmodi stipulationis vis erat maxima ad firmandum quod agebatur, inde factum arbitror ut & in aliis actibus mentio fieret Aquiliane stipulationis.

Cap. 19. **LIBELLVS REPVDII**] Marculf. lib. 2. cap. 30.

CERTIS REBVS] Ex Aniano ad l. 1. Cod. Th. de repudiis. in qua Constantinus tres tantùm divortij causas probat, si homicidam, vel medicamentarium, vel sepulcrorum dissolutorem maritum suum esse femina probaverit. Quod si præter hæc tria crimina repudium miserit, usque ad aculam capitis in domo mariti deponere eam oportet; & præterea deportatur.

Cap. 20. **LEX ROMANA EXPOSCIT**] Verba Aniani ad l. 4. Cod. Th. de cognitoribus & procurator. Cui convenit & alia Constantini constitutio in l. *Martius*. Cod. de procurator.

Cap. 21. **QVICQVID PATER**] Infra capite proximo: *Quicquid filii vel nepotibus de facultate patris cognoscitur ordinasse, voluntatem eius in omnibus Lex Romana constringit adimplere.* Lex quæ heic indicatur, constitutio est Constantini l. 1. C. Th. de familia erescunda: *Huiusmodi conscriptiones inter suos duntaxat heredes valere oportet. Paulo post: Considerari specialiter voluntatem placet, & obscurari protinus cum res dividuntur, nec retineri amplius quàm quod singulorum personis delegatur adscriptum; ut & memoria defuncti non violetur parentis, & occasio-*

nes litium dirimantur. Idipsum statuitur in l. ult. Cod. familie erescunda; quæ & ipsa Constantini est ad Bassum Præfectum prætorio. Sed & olim Papinianus dixerat non videri simplicem donationem, sed potiùs supremi iudicij divisionem, cum pater inter filios sine scriptura bona divisit, & onera artis alieni pro modo possessionum distribuit. l. Si filia. 20. §. Si pater. familie erescunda.

QVALITER NEPOTES] Vix est ut Romana sit observatio hoc casu codicillis opus esse, cum nepotes quoque ex filia Iure Romano ad avi successionem admissos cogitet, licet cum tertie partis deminutione; nisi hoc ipsum agatur ut sine tertie deminutione ejusmodi epistola vice codicillorum ad hereditatem avi vocentur. Quæ de re nonnulla diximus ad Marculf. lib. 2. c. 10. Hujus formulæ partem exhibebit Cujacius, sub Marculfi titulo, ad Novel. 118.

LEX ROMANA] L. 1. C. Th. de fam. erescunda.

CVRIA PVBLICA] Anianus ad l. 2. Cod. Cap. 11. Th. de legitimis hereditat. *adaptivum, id est, gestis ante curiam adfiliatum.*

LEX ROM. CONSTRINGIT] Ex Aniano Cap. 14. in l. 1. Cod. Th. Qui petant.

PACTVM INTER PARENTES] Marculf. Cap. 13. lib. 2. cap. 14. Incertus auctor cap. 39.

LEGEM ROMANAM ORD.] l. 8. Cod.

Th. de pactis & transactionibus. *Si quis, inquit Arcadius & Honorius, major annis adversus patrem vel transactiones, nullo cogenti imperio, sed libero arbitrio, & voluntate confessa, putaverit esse veniendum, vel interpellando iudicem, vel supplicando Principibus, vel non implendo promissa ea qua invocato nomine Dei omnipotentis eo auctore solidaverit, non solum inuratur infamia, verùm etiam actione privatus, restituta pana, que pactis probatur inserta, earum rerum & proprietate careat & emolumento quod ex pacto vel transactione illa fuerit consecutus.* Verba autem quæ heic inferuntur, Aniani sunt. Eadem ferè præfatio adhibetur in veteri instrumento commutationis quæ inter Robertum Comitem & Actardum Nannetensem Episcopum facta est regnante Carolo Calvo Rege. Est autem ejusmodi.

Commutationes quas leges Romanæ transactiones appellant, inter certas personas factæ post legitima tempora, id est xxv. ætatis annos habentes, sub invocatione nominis Dei & designatione Regis, inviolabiliter permanere decernuntur; quas qui solvit & violat, ut infamis notatur, & quod accipit committit, & summa quæ in scripto continetur multatur. Igitur placuit atque convenit inter illustrem virum Rotbertum Comitem necnon & Actardum venerabilem Nannetenfis sedis Episcopum &c. Et fieri placuit duas cartolas & bonorum hominum manibus roboratas. Placuit etiam hoc inferere, ut qui pari suo calumniæ ex hoc postmodum vel successoribus tentaverit inferre, sub invocatione divini nominis & Regis Karoli

roli mnarum e. cogatur multam persolvere. Actum Blefo castro publicè. Signum Rotberti Comitis, qui hanc commutationem fieri vel firmare rogavit Signum Godobei, de cuius beneficio fuit. Data mensè Madio anno xxv. regnante Karolo gloriosissimo Rege.

Cap. 27. CONFIRMATIO REGIS] Marcul. lib. 1. c. 33.

Cap. 28. ITEM APENNIS] Incertus auctor c. 46.

Cap. 29. EDITIO LEGIB. COMPR.] Hujus capituli duæ sunt partes. Prima continet formulam qua actor qui rem aut locum vindicat, adversario nolente aliter respondere cavet de sumptibus & litis expensis secundum leges solvendis, si actio injusta reperciatur. Altera pertinet ad inscriptionem quam accusator edere tenetur in causa criminali, per quam se simili poenæ subjicit. Itaque heic editionis nomen cautionem ejusmodi seu declarationem significat.

IN QUADRUPLO] Singulare est quod heic dicitur appellatorem teneri adversario expensis post appellationem factas in quadruplum refundere, si injusta appellatio fuerit comprobata. Qua autem lege id constitutum fuerit, in præsentinon occurrit.

INSCRIPTIONEM DE SYMPTIBUS ET EXPENSIS] Est igitur etiam in actione civili inscriptio, hoc est, cautio seu repromissio in jure de impensis ab actore adversario reddendis, si temerè litigasset.

QUICUNQUE ALIUM] Verba sunt Aniani ad l. 14. Cod. Theod. de accusat. & inscriptionem.

DE HOMICIDII CRIMINE] Non in homicidij tantum accusatione, sed cujuscunque alterius criminis, inscriptionem præcedere oportet. In l. 11. Cod. Th. de accusatione. Nullus, inquit, secundum juris perscriptum crimen quod intendere proposuerit exequatur, nisi subeat inscriptionis vinculum. Etenim qui alterius famam, fortunam, caput denique & sanguinem in judicium devocaverit, sciat sibi impendere congruam poenam, si quod intenderit non probaverit. Cui convenit l. Si cui. 7. de accusatione. & l. In causis. 16. Cod. eod. Symmachus lib. 20. epist. ultima: Quid habeat conditionis inscriptio nostis pro ceteris juris publici conditores, Imperatores. Provisum est enim ne quis temerè in alieni capitis discrimen irrueret, nisi se idem prius poenæ sponse vinceret. Tum subjicit: Supererat ut crimine non probato in accusatorem formidata reis poena transferret. Concil. Arausicum can. 4. Burchardus lib. 16. cap. 3. Formulam autem seu conceptionem libelli inscriptionis tradit Paulus in l. 3. de accusat.

SI SERVVM ALIENVM] l. Si quis servos. 13. Cod. de accusatione. quæ pars est l. 14. C. Th. eod. ex cuius interpretatione Aniani hæc desumpta sunt.

Cap. 30. RELATIO CVM IUDICIO] Continet relationem iudicis, qui refert se cum venisset in aliquem locum in quo homo interfectus jacebat, & questionem de eade habuisset, ex testibus ac-

Tom. II.

cepisse eum qui interfectus est impetum in alterum fecisse & graviter cecidisse, adeo ut ille coactus sit vim repellendo eum interficere. Quod idem cum assereret interfector, iudex pronuntiavit ut in quadraginta dies manu sua tricesima septima in Ecclesia juraret se necessitate compulsam, cum aliter vim effugere non posset, eum occidisse. Quo facto, impune ei erit.

SI QVIS AD RAPINAM] Desumpta hæc sunt ex l. 2. Cod. Th. ad legem Corneliam de sicariis, seu potius ex Aniani interpretatione. Quoties, inquit, ad faciendam rapinam aliquis aut iter agensem aut domum cujuslibet nocturnus expoliator adgreditur, hujusmodi personis, quæ vim sustinent, damna etiam cum armis licentiam resistendi; & si pro temeritate sua occisus fuerit ille qui venerit, mors latronis ipsius à nemine requiratur.

AD IPSOS VCCOS] Vecos accipio proicibus, corporis. In manuscripto regio scribitur huc eos, quod me interpretationem mutare admonuit, & pro clamoribus accipio. Nam & veteribus scriptis vernaculis & in plerisque Gallie partibus hucber pro vocare usurpatur; idque à voce hæc emanasse apparet.

CAPVLATVRÆ] Marculf. lib. 1. cap. 29. Capulare verò truncare est, excindere, vel frangere. Vet. gloss. apud Pithæum ad leg. Sal. tit. 9. leg. Salice tit. 31. 11. Si quis pedem alterius capulaverit, & ibi mancus remanserit. Itaque capulaturæ vulnera sunt & plage gladio factæ.

IN SVA MOVITA] Nobis esmentte.

FORBATVDVM FECIT] Vide supra ad incerti auctoris formulas cap. 29.

IN NOCTES XL.] Quadraginta dierum tempus ut plurimum præfinitum erat cum aliquis jurare jubebatur. Adnuntiatio apud Pistas cap. 33. Et quia sacramenta post quadraginta noctes legaliter juranda accipiuntur &c.

BREVE SACRAMENTI] Formula sacramenti in Ecclesia præstiti post superiorem sententiam. Gregor. Turon. lib. 4. cap. 46. Requiritur hominem alium, Prsum nomine, quem ad altare clam adductum jurare fecit ac dicere: Per hunc locum sanctum & reliquias martyrum beatorum &c. Falsòque ex hoc iuramento, breve sacramentorum Regi protulit. Breve, seu brevis, chartula est sive libellus. Lampridius in Alexandro: Milites suos sic ubique scivit ut in cubiculo haberet breves & numerum & tempora militantium. idemque postea pittacia pro brevibus usurpat. In l. 5. de conveniendis fisci debitoribus Cod. lib. 10. Inter chartulas confiscati brevis quidam adseveratur inventus, qui nomina continebat debitorum & contractuum. Capitularium lib. 3. cap. 82. describere in breve. Vnde & in breviare synodi Meldensis cap. 20.

SI QUANDO MASCVLVS] Raptus accusationem non tantum ipsi parentes, sed & quilibet alij quos commune odium delictorum moverit, instituire possunt; dum tamen intra quinquentium id faciant, alioqui nulli deinceps copia est arguendi, nec de conjugio aut sobole disputandi, l. 3. Cod. Th. de raptu virgin. Illud est quod hoc lenitate indicatur. Itaque hæc formula

Q99

cùm quidam de raptu aliquem accusasset, & mulierem quoque, quòd pariter consensisse diceretur, de scelere confessis capitalis pœna irroganda erat. Sed tandem quorundam intercessione res ita composita est ut illi certa pecunia summa vitam redimerent, testatione habita intra quinquennium accusationem institutam, & accusatoris causa & reorum, ne deinceps ab aliis ejusdem criminis rei postulerentur.

VITÆ PERICVLVM] l. 1. & 2. Cod. Th. de raptu virginum.

VVADIOS SVOS] Vvadium pignus est, nobis *gage*. quod à vade deductum esse apparet. Synodi Cabilonenfis c. 18. Capitul. lib. 2. cap. 38. Leg. Bajuvar. c. 1. tit. 6. 3. *Ad partem fisci pro fredo prebeat fidejussorem, & donet vadium de quadraginta solidis*, cap. 3. tit. 1. *Donet vadium Comiti illo de fredo sicut lex est*, cap. 24. tit. 1. *Dicat hac verba, & cum dextera manu tradat, qui cum sinistra porriget vadium huic de terra ipsa eum mallat per hac verba: Ecce vadium tibi do quòd tuam terram alteri non do*. Ex quibus dici potest sæpe pro vadio non pecuniam modò, sed etiam rem quamlibet datam fuisse, pro symbolo scilicet sponsonis. Sic in Chronico Divionensi: *Fulchardus per vadium suum & cultellum suum cum fistuca & cessite coram presentia bonorum hominum qui ibidem aderant se exutum fecit, & secundum legem suam Missis B. Benigni publicè tradidit*.

Cap. 33. IVDICIUM EVINDICATVM] Marculf. lib. 1. cap. 37.

Cap. 34. EPISTOLA ABBATIS] Concessio precaria, charta prestationis. Marculf. lib. 2. cap. 40.

Cap. 36. CESSIO A DIE PRÆS.] Donatio.

NON OCCVLTE] Anianus ad l. 1. Cod. Th. de donatione. *Non occultè, sed publicè, non privatim vel secretè, sed aut in tabulis, aut in chartis, aut ubicunque facta legatur donatio*.

Cap. 37. MINISTERIALIBVS] Colonis, villicis, qui villas colunt, & in iis deserviunt. Flodoardus hist. Rhemenf. lib. 3. c. 28. de Hincmaro: *Plebèis quoque quibusdam personis, villarum scilicet ministerialibus, pro rebus ministeriorum suorum nonnunquam scribens prudenter atque rationabiliter disponebat qualiter res sibi commissas tractare deberent*. Aliquando tamen ministeriales pro vassis & vassallis dicuntur, qui ab alio feudum habent. Capitul. lib. 2. cap. 30. *Si homo liber vel ministerialis Comitis hoc fecerit, honorem qualemcumque habuerit sive beneficium amittat*. Diploma donationis à Carolo Simplicio in Odonem Comitem collata Narbone anno xii. regni, Indictione xii. *Odonem dilectissimum Comitem & ministerialem nostrum de rebus proprietatis nostre honorare decrevimus*.

Cap. 39. SECVRITAS] Marculf. lib. 2. cap. 18. Incertus auctor cap. 31. & 51.

Cap. 40. DE ANNIS XXX.] Constitutionem edidit Theodosius Imp. de præscriptione triginta annorum, ut testatur Valentinianus Novel. lib. 2. tit. 8. *Lex domini patris clementia mea Theodosii perennis Augusti, qua virtutum suarum morem secutus, humano generi profunda quiete prospexit, constituens post triginta annos nulla penitus iurgia, qua medio tempore nota non fuerant, ex-*

citari. Quod ipsum sanxit Valentinianus Nouel. lib. 2. tit. 12. de episcopali iudicio & diversis negotiis; ad quam Anianus. Sidonius Apollinaris lib. 7. ep. 7. *Per ipsum ferè tempus, ut decemviraliter loquar, lex de præscriptione tricennij fuerat proquiritata: cujus peremptoriis abolita rubricis, vis omnis in sextum tracta quinquennium terminabatur*. Vbi plura doctissimus Sava-

varo.

BREVE SACRAMENTI] Suprà cap. 31. Cap. 41.

VENDITIO DE AREA] Marculf. lib. 2. Cap. 42. c. 20.

EVACVATORIA] Marculf. lib. 2. cap. 35. Cap. 45. Incertus auctor c. 36.

DE CAUSIS COMMENDATIS] mandata. Cap. 46. tum. Marculf. lib. 2. cap. 31.

AD FORMVLAS BIGNONIANAS.

CHARTÆ REGALES] Perperam his formulis chartarum regalium titulus adscribitur. Non enim nomine Regis inscripente, sed privata epistole forma more seculi confecta. ad quas longioribus notis opus non est, cum omnia ferè ad Marculfum & alios exposita sint.

BYNNVARIA TANTA] Modus terræ, Cap. 1. *Bonniere* in Butellerij libro. qua voce Ambiani & Atrebatenses adhuc utuntur.

PER SOLIDVM ET DENARIVM] Vxor-

is ducende forma, quasi per cõemptionem, veteribus Francis usitata. Fredegarius de nuptiis Chlodovei & Chlotildis: *Legati offerentes, solidum & denario, ut mos erat Francorum, eam paribus Chlodovei sponsum*. Imaginaria hæc cõemptio vetustissima observantia speciei, qua uxores emi non apud Germanos tantùm, sed apud pleeraque gentes mos erat. Saxones etiam verè sibi uxores emebant. Leg. Saxonum cap. 38. *Uxorem ducturus trecentos solidos det parentibus ejus*. In legib. Burgundionum tit. 12. *Sexies puella pretium raptor exolvat*. & tit. 34. *Si quis uxorem suam sine causa dimiserit, inferat ei alterum tantum quantum pro pretio ipsius dederat*. Qua de re alias fortasse.

SECVDVM LEG. SALIC.] Morem Francorum dixit Fredegarius, ut & vetus formula apud Francicum Pitharum. *N. filius N. puellam ingenuam nomine N. illius filiam per solidum & denarium secundum legem Salicam & antiquam consuetudinem desponsavit*. In lege quidem Salica de virginis nuptiis nil cautum extat. De viduis autem ducendis titulus est xlvj. ubi tamen non unus solidus, sed tres solidi & denarius memorantur. Ille, inquit, qui viduam accipere vult, cum rribus testibus qui adprobare debent, tres solidos agnè pensantes & denarium haberi debet. Et hoc factò, si eis convenit, viduam accipiat. Deinde: *Si tres solidos & denarium ille cui reipsum debetur acceperit, tum eam legitime accipiat*.

MANSIS AD COMMAN.] Mansus villula est coloni unius habitationi destinata, cum certo agri modo, quantum ille arare potest. Admuntatio Caroli apud Pistas cap. 50. *Et quoniam in quibusdam locis coloni tam fiscales quam & de casis Dei suas hereditates, id est, mansa que*

tenent, non solum suis paribus, sed & Clericis Canonici, ac villanis Presbyteris, & aliis quibuscumque hominibus vendunt, & tantummodo cellam retinent, & hac occasione sic destructa sunt villes ut non solum census debitus inde non possit exigi, sed etiam qua terra de singulis mansis fuerunt, jam non possunt cognosci &c. Hodie quoque Burgundionibus Moix dicitur coloni adscripti herediolum. Aliis Mas. Harum certe formularum exemplar perpetuo, non mansum, sed mansum habet.

CASTICIIIS] Casticias septa Falceus interpretatur antiquit. lib. 9. cap. 13. ubi capitula quaedam synodi Suefflonensis an. DCCCLIII. refert, ne cui in casticiis & silvis custoditis venari liceat. In epistola Episcoporum Rheimensium & Rothomagensium apud Pithæum & eundem Falcetum lib. 10. c. 13. *Judices ut adificent villas moderatis casticiis.* quo loco aedificia designari sequentia verba manifestant. Sic infra cap. 9. *mansum ad commanendum cum casticia superposita.* In veteri instrumento S. Galli, Alamannic. antiquit. tom. 2. p. 1. c. 68. *casa dominicata, casticiis, terris, campis, pratis, pascuis &c.*

Cap. 9. **DELIBERATIONIS**] Deliberatio, traditio, Capitular. lib. 6. cap. 370. *Pro quocunque illas Deo deliberare volueris, ad servendum ex his Deo in sacrificiis.* Inde *livres & delivres.*

Cap. 10. **CONŒCULATORIA**] Hac formula Abbas cujus servus puellam ingenuam rapuerat, concedit ut ex eo conjugio nati, liberi sint. Eiusdem argumenti est apud Marculf. lib. 2. cap. 29. Quid sit autem conculcatoria, amplius inquirendum. Legi possent, *conculcatoria.*

Cap. 11. **CRUCE EVINDICATA**] Crucis judicium seu examinatio inter probationis species recensetur. Capitular. lib. 3. cap. 46. *Si auctor venerit, & rem interitiam recipere venerit, campo vel cruce contendant.* Append. II. c. 34. *dicens quod illi sit damnum factum, & hoc comendere voluerit in iudicio, aut in campo, aut ad crucem, litem habeat.* Synodi apud Vermeriam sub Pipino Rege c. 17. *Si mulier dicat quod vir suus nunquam cum ea coisset, exeat inde ad crucem.* Burchardus lib. 9. c. 41. *Quod quidem prohibetur Capitular. lib. 1. cap. 102. Sanctum est ut nullus examinationem crucis facere presumat; ne Christi passio, qua est glorificatio, cuiuslibet temeritate contemptui habitatur.* Vsum tamen invaluisse docent posteriora capitula. Eius probationis forma describi videtur in legib. Frisionum tit. 14. duas scilicet preparari tesseras, quarum una pura, altera crucis signo insignita sit; quæ duæ super altare in linteo evolvuntur; deinde post varias preces à Presbytero aut puero debent extrahi, quod si crucis tessera prima extrahatur, innocentiam satis probatam existimabant. Agobardus pag. 288. *Iube ferrum vel aqua calefieri, quas manibus illasus atrettem; aut constituat cruce, ad quas stans immobilis perseverem.* Ex quibus verbis apparet alium quam tesserarum modum purgationis fuisse. Vide de cruce 1384. ex Guiberto, ubi est juramentum super crucem. Beda, Syn. epist. 8. testam. Kar. M. *judicium crucis Dei.*

PROPRISISSET] invasisset. Leg. Ribuar. Tom. II.

tit. 77. *Si quis caballum, hominem, vel quamlibet rem in via propriis, aut cum sequutus fuerit, per tres marcas eum ostendat.* Capitular. lib. 5. c. 242. *De rebus propriis, ut ante Misissos & Comites & iudices nostros veniant, & ibi accipiant finitivam sententiam, & antea nullus presumat alterius res propindere, sed magis suam causam quarat ante iudices nostros, ut diximus, & ibi recipiant quod iustum est.*

CAUTIO DE CLAVIBVS] Cautio est ab eo facta qui cum rem aliquam custodiendam suscepisset, eamque postea dolo vel injuria amissam nec restituere potest nec estimationem præstare, domino rei seipsum tradit, ut pro servo deinceps habeatur. Ideoque cautio de clavibus dicitur; quia per clavium traditionem res quæ in horreo vel cellario continebantur, commendate ei fuerant.

GRANICA] horrea, à grano, unde & nos hodie granaria dicimus. Leg. Bajuvar. c. 1. tit. 13. 12. *Fenile, granicum, vel tuonum.* Granca in Capitular. Addit. IV. cap. 144. ubi de decimis: *Infra septa Ecclesie cui iure debentur, in suis villis granis collectas habeat &c.*

VITALIA SVA] Nobis *vitalles.* **PERDITA VEL NAVRATA**] In ora manuscriptorum, unde hæc desumpta sunt, Petrus Daniel adnotaverat fortasse legendum *non curata.*

PUBLICO] Delendum videtur.

CHARTA TRACTVRIA] Incertus auctor. Cap. 15. tor cap. 10.

CENTENA ILLA] Comitatus in centenas distributi erant. Capitular. lib. 3. c. 10. *Et de ipso pago aut de vicinis centenis eligantur; nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda.* &c. lib. 4. c. 23. *Si tamen contentio qua inter eos exorta est, in confinio duorum comitatum fuerit, licet eis de vicina centena adjacentis comitatus ad causam suam testes habere.* Proxime Heildelbergam adhuc apparet centene vestigium in aliquot pagis, & mansit vocabulum. Rhenanus rer. Germanic. lib. 1. p. 88. *Nomen alibi ferè incognitum & exolevum in Palatinatus regione integrum notumque remansit, die centen, centenarij, centgraffen.* Freherus orig. Palat. p. 1. c. 5. p. 36. Rhenanus Romanam esse vocem contendit & originem. quod doctiss. Frehero minus placet. Huc referri posset Taciti locus: *Quod primò numerus fuit, jam nomen & honor est.* Sed an verè, adhuc inquirendum censo. Vetus Chronicon in Aluredo Rege Anglor. *Centurias quas hundredas vocant, & decimas, quas teibinge appellant, instituit ut omnis Angligena legaliter vivens centuriam habeat & decimam; quos si quis alicujus delicti argueretur incommoda, statim exhibentur ex centuria qui eum vadarentur, & decima.* Vide Pithæum in glossar. Capitular.

COMMENDATA] præstaria, charta præstationis.

INDICVLVS PRECATORIVS] Epistola est ab Abbate fortè aut alio quolibet sacerdote Episcopo scripta, qua illius servum ad se confugisse declarat: quem obnixè rogat ut vitam & membra salva integrè reprobmittat.

VITAM ET INMANCAT.] Solebant ve-

teres, seu Episcopi, seu Clerici, pro reis ad Ecclesiam confugientibus intercedere, nec prius eos reddere quam ad evangelia datis sacramentis, (inquit synodus Aurelianensis l. c. 3.) de morte & debilitate sine securi, ita ut ei cui reus fuerit criminatus, de satisfactione conveniat. quod etiam in servis obtinebat, qui non nisi excusati dominis permittentur. Synodi Aurelianensis l. c. 4. & 5. Præclarum ejus rei apud Gregorium Turonensem extat exemplum. Si igitur ille lib. 5. cap. 3. de Rauchingo: *Aiebant quidam eo tempore duo de famulis ejus, ut saepe contingit, mutuo se amore dilexissent, virum scilicet & puellam. Cumque hac dilectio per duorum annorum aut eo amplius spatia traheretur, conjuncti pariter Ecclesiam peterunt. Quod cum Rauchingus comperisset, accedit ad sacerdotem loci, rogat sibi protinus reddi suos famulos excusatos. Tunc sacerdos ait ad eum: Nosti enim qua veneratio debeat impendi*

Ecclesis Dei. Non enim poteris eos accipere nisi ut fidem facias de permanente eorum conjunctione, similiter & ut de omni pena corporali liberi maneant repromittas &c. Zosimus lib. 5. de Stilihonis exitu, qui cum Ecclesiam tutelæ causâ petiisset, *καταβήσκει ὅς τὸ ἐκείνου εἰς ἐκείνου ἡ ἀγάπη ἀριστάδων τὴν ἐπακόσμου μαχίτης, ὡς ἔτι ἀνδρῶν ἀδύτης, ἀπὸ πονηρῶν ἀνθρώπων ἢ παρὰ τοὺς ἐκείνου, ἐκείνου τῶν ἐκείνου ὑποσχεθῆναι, ὡς τὸν τῶν ἐκείνου τῶν ἐκείνου.*

CAVATIO DE INFRACTVRIS] qua is qui effracto horreo vel cellario furtum commiserat, eo nomine in certam pecuniam condemnatus seipsum pro pignore tradit. Exscribitur hæc formula à Francisco Pithæo ad leg. Sal. tit. 60.

SPICARIUM] horreum, à spicis scilicet reconditis, Leg. Sal. tit. 18. 2. *Si quis spicarium aut macholum cum annona incendit.*

SED jam portum conficiens, superesse videtur ut saltem in extremo operis profictear, cum multos in his Notis merito lubensque nominaverim per quos profeci, nulum tamen esse cui plus tribuendum sit quam Rolando Bignonio IC. patri optimo atque amantissimo, qui mihi inter maximas difficultates, quæ toties occurrerunt, hærenti manum præbuit, fulsit, & digitum ad fontem intendit, licet audendi auctor non exiit. Sed à quo consilium de tanta re non petiissem, subsidium tamen petere non dubitavi. Is est cui non tantum vitam, ut parenti, sed institutionem, ut præceptori, & quicquid in me est, debeo: qui mores & ingenium formavit, litteris & ingenius artibus excoluit, atque etiam ad jurisprudentiam & auctores adeo facilem aditum præbuit ut hæc studia nullo non modo labori sed voluptati mihi fuerint, nec alio antecessore opus, aut quaerendus scævola à cujus latere nunquam discederem, de quo non est animus quicquam amplius dicere, ne videar suffragari mihi. Tantum volui hoc extare grati animi indicium, Deum hominesque testatus nihil mihi magis esse in votis quam ut talem tantumque paternum affectum pari pietate possim compensare. Faxit Deus, cui omnis gratianum actio, laus & honor.

